T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KUMUK TÜRKÇESİNDE FİİL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sema BAŞAR

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Ankara-2010

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KUMUK TÜRKÇESİNDE FİİL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sema BAŞAR

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Ankara-2010

ONAY

Sema BAŞAR tarafından hazırlanan "Kumuk Türkçesinde Fiil" başlıklı bu çalışma **...01.06.2010.....** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Türk Dili Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof.Dr. İsmet CEMİLOĞLU (Başkan)

[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof.Dr. Hülya ÇENGEL KASAPOĞLU

[i m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Yrd.Doç.Dr. Habibe YAZICI ERSOY

KUMUK TÜRKÇESİ ALFABESİ

Kiril		Latin	
А	а	A	a
Б	б	B	b
Г	г	G	g
ГЪ	гъ	Ğ	ğ
Гь	гь	H	h
Д	д	D	d
Е	е	başta ye	İçte e
Ё	ё	başta yo/ yö	İçte ö
Ж	ж	C	c
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
КЪ	къ	Q	q
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
НГ	нг	Ñ	ñ
О	о	O	o
ОЬ	оь	Ö (sadece başta)	
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Т	т	T	t
У	у	U	u
УЬ	уь	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	Ĥ	ĥ
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ы	ы	I	ı
Э	э	E	e
Ю	ю	başta yu/yü	içte ü
Я	я	ya	ya
Ъ	ъ	kalınlık işareti	
Ь	ь	inceltme işareti	

SÖZ BAŞI

Bu tezde Kumukça-Rusça Sözlük , Kumuk Türkçesi gramerleri ve Kumukça yazılmış metinlerden yola çıkılarak Kumuk Türkçesinde Fiil konusu incelenmiştir. Fiil konusu, Kumukça-Rusça Sözlük'teki fiiller belirlenerek incelenmeye başlanmıştır. Kumuk Türkçesi grameri hakkında yazılan makale ve kitaplardan yararlanılarak fiiller yapılarına göre tasnif edilmiştir. Bu çalışma Kumuk Türkçesinde bulunan basit ve türemiş yapıdaki fiillerin incelenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Kumuk Türkçesindeki birleşik fiiller ayrı bir çalışmayı gerektirdiğinden incelemeye dahil edilmemiştir.

Bu tez, yapı, çekim, Kumuk Türkçesi metinleri ve Türkiye Türkçesine aktarmaları bölümlerinden oluşmaktadır. Yapı bölümünde Kumuk Türkçesindeki basit ve türemiş fiiller incelenmiştir. Basit fiiller, köklerini meydana getiren ses sayısına göre sınıflandırılmıştır. Türemiş fiiller ise isimden türemiş fiiller ve fiilden türemiş fiiller şeklinde gruplara ayrılarak incelenmiştir. Fiiller, türedikleri eklerin başlıkları altında alfabetik olarak sıralanmıştır. Taklidî kelimelerden türeyen fiiller ile farklı dillerden geçen alıntı kelimeler, ilgili eklerin başlıkları altında ayrı gruplandırılarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ayrıca türemiş fiillerin kökleri sözlükteki sayfa numaraları ile gösterilmiştir.

Çekim bölümünde sırasıyla fillere getirilen şahıs ekleri ile şekil ve zaman ekleri incelenmiştir. Fiil çekimleri basit çekim ve birleşik çekim şeklinde gruplandırılmıştır. Fiillere getirilen kip ekleri, fiillere kattıkları zaman ve duygu anlamları gibi işlevleriyle birlikte incelenerek Kumuk Türkçesi metinlerinden örneklerle gösterilmiştir. Fiillerin bildirme ve tasarlama kipleri ile birleşik zaman çekimleri, farklı şahıs çekimlerinden örnekler verilerek gösterilmiştir. Örnek cümleler ise Kaynakça bölümünde adları belirtilen kitap

ve dergilerden alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Kumuk Türkçesindeki sıfat-fiiller ve zarf-fiiller incelenmiş ve örneklerle gösterilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise Kumuk Türkçesiyle yazılmış metinler ve Türkiye Türkçesine aktarmalarına yer verilmiştir.

Bu çalışmada beni her konuda destekleyen, karşılaştığım güçlükleri yenmemde benden yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

KUMUK TÜRKÇESİ ALFABESİ
SÖZ BAŞI i
İÇİNDEKİLER iii
KISALTMALAR vii
GİRİŞ 1
1. KUMUK TÜRKLERİ TARİHİ 1
2. KUMUK TÜRKÇESİ 5
3. KUMUK TÜRKÇESİNİN TÜRK LEHÇELERİ İÇİNDEKİ YERİ 10
4. KUMUK TÜRKLERİ EDEBİYATI 13
1. YAPI 18
1.1. BASİT FİİLLER 18
1.1.1. Ünlü+ünsüz 18
1.1.2. Ünsüz+ünlü 20
1.1.3. Ünlü + ünsüz + ünsüz 20
1.1.4. Ünsüz + ünlü + ünsüz 20
1.1.5. Ünlü + ünsüz + ünlü 24
1.1.6. Ünlü+ünsüz+ünsüz+ünlü 25
1.1.7. Ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz 25
1.1.8. Ünsüz + ünlü + ünsüz+ ünlü 26
1.2. TÜREMİŞ FİİLLER 27
1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller 28
1.2.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri 28
1.2.1.1.1. +A- 28
1.2.1.1.2. +Al- 30
1.2.1.1.3. +Ar-,+r- 30
1.2.1.1.4. +Ay- 31
1.2.1.1.5. +dA- 32
1.2.1.1.6. +gAr- 32

1.2.1.1.7. +gIr-,+gUr- / +kIr-,+kUr- 33
1.2.1.1.8. +I- 33
1.2.1.1.9. +IIda- 34
1.2.1.1.10. +IIIa- 34
1.2.1.1.11. +Ik- 36
1.2.1.1.12. +IA- 37
1.2.1.1.13. +IAn- 49
1.2.1.1.14. +IAş- 53
1.2.1.1.15. +IAt- 58
1.2.1.1.16. +nA- 58
1.2.1.1.17. +tA- 59
1.2.1.1.18. +sin- 59
1.2.1.1.19. +sIrA- 60
1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller 60
1.2.2.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler 60
1.2.2.1.1. Fiil Çatısını Etkilemeyen Fiilden Fiil Yapan Ekler 60
1.2.2.1.1.1. -a- 60
1.2.2.1.1.2. -AIA- 61
1.2.2.1.1.3. -kA- 61
1.2.2.1.1.4. -Ik-,-Uk- / -k- 61
1.2.2.1.1.5. -IrA- 62
1.2.2.1.1.6. -mA- 62
1.2.2.1.1.7. -nA- 65
1.2.2.1.2. Fiil Çatısını Etkileyen Fiilden Fiil Yapan Ekler 65
1.2.2.1.2.1. Edilgenlik- (I)I, -I 65
1.2.2.1.2.2. Dönüşlülük - (I)n-, -n- 70
1.2.2.1.2.3. İşteşlik -ş- 73
1.2.2.1.2.4. Geçişlilik -dIr- 75
1.2.2.1.2.5. -gAr- 79
1.2.2.1.2.6. (-I)r, -r 79
1.2.2.1.2.7. -t- 80

1.2.2.1.2.8. -sAt- ... 83
1.2.2.1.2.9. -guz- ... 83
2. ÇEKİM ... 84
2.1. FİİL ÇEKİMİ ... 84
2.1.1. Fiil Çekiminde Şahıs ... 84
2.1.2. Basit Kipli Çekim ... 91
2.1.2.1. Haber Kipleri ... 91
2.1.2.1.1. Geçmiş Zaman ... 91
2.1.2.1.1.1. Birinci Tip Geçmiş Zaman: {-dI} ... 91
2.1.2.1.1.2. İkinci Tip Geçmiş Zaman: -gAn ... 94
2.1.2.1.2. Şimdiki Zaman ... 98
2.1.2.1.3. Gelecek Zaman ... 103
2.1.2.1.3.1. Birinci Tip Gelecek Zaman ... 103
2.1.2.1.3.2. İkinci Tip Gelecek Zaman ... 107
2.1.2.2. Tasarlama Kipleri ... 110
2.1.2.2.1. Emir Kipi ... 111
2.1.2.2.2. İstek Kipi ... 114
2.1.2.2.3. Şart ... 117
2.1.2.2.4. Gereklilik ... 118
2.1.2.2.4.1. Birinci Tip Gereklilik Kipi ... 118
2.1.2.2.4.2. İkinci Tip Gereklilik Kipi ... 120
2.1.2.2.4.3. Üçüncü Tip Gereklilik Kipi ... 121
2.1.2.2.5. Şart ... 121
2.1.3. Birleşik Kipli Çekim ... 122
2.1.3.1. Hikâye ... 122
2.1.3.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi ... 122
2.1.3.1.2. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi ... 122
2.1.3.1.3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi ... 124
2.1.2.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi ... 126
2.1.3.1.4.1. Birinci Tip Gelecek Zamanın Hikâyesi ... 127
2.1.2.1.5. Şart Kipinin Hikâyesi ... 129

2.1.3.2. Rivayet 130
2.1.3.3. Şart.....135
2.2. SIFAT-FİİL.....138
2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat- Fiili 140
2.2.2. Şimdiki Zaman Sıfat-Fiili.....144
2.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiili 147
2.3. ZARF-FİİL.....148
2.3.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller 150
2.3.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiiller.....154
2.3.2.1. -maylı ekiyle yapılan zarf-fiiller.....155
2.3.2.2. -gandoq ekiyle yapılan zarf-fiiller 155
2.3.2.3. -ganday ekiyle yapılan zarf-fiiller 156
2.3.2.4. *-gança* eki ile yapılan zarf-fiiller 158
3. KUMUK TÜRKÇESİ METİNLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMALARI 160
3.1. VATAN VATAN 160
3.2. KUŞLAR QAYTAĞANDA KUŞLAR DÖNDÜĞÜNDE.....162
3.3. ORAMLANI ATLARI SOKAKLARIN İSİMLERİ.....163
3.4. KOSMONAVTLAR KİMLERDİR? ASTRONOTLAR KİMLERDİR? 164
3.5. TANGALA YARIN 166
3.6. YANGI SÖZLER YENİ KELİMELER 167
3.7. TAŞKENTNİ YAŞLARI TAŞKENTİN GÖZYAŞLARI.....169
SONUÇ 171
KAYNAKÇA 174
B. FAYDALANILAN ESERLER 175
ÖZET 181
SUMMARY 182

KISALTMALAR

A.Ç	Aq Çeçekler -Şiir Kitabı-
B	Baylığım
Böl.	bölümü
bs.	baskı
C	cilt
Çev.	çeviren
f.	fiil
fak.	fakülte
G.Ü.Sos.Bil.Ens.	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
I	ı / i
Is.	isim
Quşlar-Q.	Kuşlar Kaytaganda
Mad.	madde
Ör.	örnek
Prof.	profesör
S.	sayı
s.	sayfa
S.Y.S	Süy Yıla Süyün-Şiir Kitabı-
T.Ç.	Tang Çolpan Dergisi
U	u / ü
Ü.	üniversite
yrd.	yardımcı
Yay.	yayınları

GİRİŞ

1. KUMUK TÜRKLERİ TARİHİ

Kumuk Türkleri, bugün çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan bir Türk Kavmidir. Kuzey Kafkasya'daki Kumuk ovasının yerli halklarındandır (Pekacar1986). Kafkas Dağları'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarında yaşamakta olan Kumuk Türkleri, Dağıstan ve Kafkasya'nın siyasi ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip halklardan biridir. Kafkasya'da Azerî Türklerinin dışında en kalabalık topluluğu teşkil ederler. Resmi istatistiklere göre (1989) sayıları 282.178 idi. Kumukların %82,1'i Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır (Türkler Ansiklopedisi, 2002: 30). Kitleler hâlinde Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent, Kaytak ve Mahaçkala şehirlerine yerleşmişlerdir (Sami, 1991).

Kumuk adının geçtiği en eski kaynak, Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk adlı eseridir. Buradan anlaşılıyor ki Kumuk Türkleri daha XI. yüzyılda kendi adlarıyla tarih sahnesine çıkmışlardır. Kaşgarlı Mahmud Kumuk kelimesinin karşılığı olarak, "bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı" şeklinde söz etmektedir (DLT, 1985: 383). Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki adlı lügatinde ''Dağıstan'da yaşayan bir Türk boyu ve bu boydan olan kimse'' şeklinde açıklamaktadır (Kamus-ı Türki, 1991).

Kumuk Türklerinin tarihi ve etnik kökenleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Kumuklar arasındaki yaygın inanış Kafkasya Hunlarının ve Hazarların ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. XIX. Yüzyılın başında Kafkasya'da araştırma yapan Macar dil bilimci Klaproth, Kumukları

Hazarların torunları, Vambery ise VIII. asırdan beri burada olduklarını kabul eder. W.Barthold bu sahadaki Türklerin Kumuk adını dağlardan ovalara inen ve siyasi sebeplerle bir kısmı ayrılıp Türklere karışan Kazı-Kumuklardan aldıklarını iddia etmektedir (El Leiden, 1927, II 1182). Kazı-Kumukların bu güne kadar muhafaza ettikleri asıl tarihi adlarının Lak veya Leg olduğu malumdur. İlk defa Timur seferleri sırasında Kazı-Kumuk adıyla görülen Lakzların dağlardan ovaya inmeleri XVI. asırdan önce olmamıştır. Bekir Çobanzade, kumık, kumuk, kamak kelimelerinin kuma ve kama kökünden -ak ve -uk ekleri ile türemiş kamak veya kumuk olabileceğini söyleyerek Kumukların Hazarlar zamanında bölgeye yerleşmelerinin imkansız olduğunu, bunların Karaçay-Balkar ve Kuzey Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy olduklarını ileri sürer. Samoyloviç, Bekir Çobanzade'nin Kumukların Hazarlar zamanında yerleşmedikleri görüşüne katılır. Ancak Karaçay-Balkarların olduğu gibi Kumukların da Türklerden önceki yerlilerin Türkleşmesi sonucunda teşekkül eden karışık bir kabile olduğunu ileri süren N.Y.Marr'ın (Plemennoy Sostav Naseleniya Kavkaza, Leningrad, 1920, s.26) görüşünü kabul eder (İslâm Ansiklopedisi, C.6: 986).

Kumukların ülkesi VII. yüzyıldan itibaren Hazar Devleti'nin sınırları içine alınmıştır (Caferoğlu, 1964: 9). Kumukların arasında yayılmış olan Anci-nâme, Derbent-nâme, Karabudahkent-nâme adlı tarihî abideler Hazar Devleti devrinden bahseder. Dağıstanlı Kumuk âlimlerinden S.M. Aliyev, M.R. Mahammadov'dan Dağıstan'ı Arapların işgal etmesiyle Hazarların İdil boylarına çekilmelerinden sonra Hazar Denizi, kıyısında ve Kuzey Dağıstan'da liderlik rolünün Kumuklara geçtiğini naklediyor ve bu bilginin birinci kısmına katıldığını belirtiyor. Ancak onun Kumukları Hazarlardan ayrı göstermesine karşı çıkıyor. XIII. Ve XIV. yüzyıllarda Derbent Boğazı'na kadar olan bölge Altınordu Devleti'ne ait bulunuyordu. Dağıstan'ın başlıca iki kavmi Kaytak ve Kazı-Kumuklar şimdiki hâlleri ile ilk defa Timur seferleri 1395-1396 tarihinde görünüyorlar. Terek'ten Derbent'e kadar hükmeden son Kazı-Kumuk hanı Şamhal Çoban'ın ölümü üzerine devleti parçalanır. Beşinci oğlu

Sultan But 1578'de merkezi Sulak ile Terek arasında bulunan müstakil Kumuk Beyliği'ni kurar. Bu beyliğin Dağıstan'ın en kuzeyinde bulunması ve Ruslarla karşı karşıya gelmesi Şamhal Çoban''ın oğulları arasındaki saltanat kavgalarının hafiflemesine yardım ederek Kumukların şöhret ve nufuzlarını artırmıştır. Rusya,1594'de Sulak ırmağı sahillerine asker çıkartarak Koysu adlı bir kale inşa ettirir. Tarki civarında ikinci kalenin inşası sırasında başta Sultan But olmak üzere Şamhal Çobanoğullarının şiddetli mukavemeti ile karşılaşır. Rus Çarı Boris Godunov, Kumukistan'da üç kale daha inşa ettirdi. 1604'te Sultan But, Dağıstan ve Çerkezistan kuvvetlerinin yardımı ile bu kalelerdeki Rusları mağlup ederek geri dönmeye zorlar. Sultan But dört tarafa yayılmış Kumukları biraraya toplayarak Sulak Terek bölgesine yerleştirir. Evliya Çelebi, Seyahatnâme adlı eserinde Şamhalların Derbent'e kadar olan yerlere sahip olduklarını ve Tarki'de oturduklarını belirtirken Kumukların memleketinden Kumuğistan ve Dağıstan-ı Kumuk diye bahseder (İslâm Ansiklopedisi, 1970 : 986).

Kumuklar, Rus saldırı ve işgal hareketlerine karşı Kafkas kavimleri içinde en çok mücadele eden kavim olmuştur. Bu mücadelenin son kahramanı Şeyh Şamil'in 1859'da esir olması ile Dağıstan ve Kafkasların büyük bölümü Rusların eline geçmeye başladı. 1867 yılından itibaren Ruslar bütün Kafkasya'yı istila ettiler.

2 Aralık 1790 tarihinde Dağıstan Kabartay halkının İmam Mansur'un mühürü ile mühürleyerek İstanbul'a gönderdiği bir raporda "1778 yılında Anapa Muhafızı ve Kuban Başbuğ İpeklioğlu Mustafa Paşa zamanında Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek üzere Dağıstan'dan hareketle Anapa'ya vardık." ifadesi yer almaktadır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ile Ruslar Kafkasya'da önemli ilerlemeler sağlamışlardır ve 1812 Bükreş anlaşması ile işgal ettikleri birçok yeri terk etmişlerdir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Kafkasya'yı elde tutabilmek için Kafkasya halklarını manevi yönden İstanbul'a bağlı tutmaya çalışırken Ruslar da aksi yönde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Baskı politikası ile Ruslar Kafkasya halklarını Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa girmekten alıkoymaya çalışan bir strateji izlemişlerdir. 1828-1829 Osmanlı -Rus Savaşının sonlarında Kafkasya'daki müstahkem mevkilerini kaybeden Osmanlı Devleti fiilen Kafkasya'yı terk etmek durumunda kalmıştır (Bice, 1991).

Rus Çarlığının 1917'de yıkılmasıyla meydana çıkan karışıklıklar içinde istiklalleri için ayaklanan Kuzey Kafkasya Türk ve müslüman halkları içinde Kumuklar ön safta yer alırlar. Osmanlı Devletinin desteğiyle Dağıstan, 11 Mayıs 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adı altında bağımsızlığını ilan etti. Kuzey Kafkasya kabilelerinin bu sırada yapılan milli kurultaylarında Kumuk Türkçesi yalnız Dağıstan için değil bütün Kuzey Kafkasya'nın ortak dili olarak kabul edilmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonucu Osmanlı Ordusu Kafkasya'yı boşaltınca Dağıstan Kızılordu'nun istilasına uğradı. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine bağlı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (İslâm Ansiklopedisi, C.8: 405). 1936 Sovyet Anayasası, Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini yansıtmayan bir siyasi ve idari bölümlenmeyi belirledi. Bu bölümleme sonucunda Kumuk Türklerinin büyük kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyetinde, bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde kalmış oldu. Sovyetler Birliği'nin 1992 yılında dağılmasından sonra Dağıstan, Rusya Federasyonuna bağlı bir özerk cumhuriyet haline geldi (Pekacar, 1996: 16). Kumukların 'Tenglik' hareketi 1990 yılında kurulmuştur. Salav Aliyev tarafından yönlendirilmektedir. Tenglik 1990'da Dağıstan içerisinde de olsa özerk bir Kumukistan devletini talep etmiştir. Kumuklar geçmiş zamanlardaki Kumuk üstünlüğüne atıfta bulunarak Kumuk dilinin resmi dil olmasını istemişlerdir. Sovyet dönemi öncesi Dağıstan'da hakim olan dilin Osmanlıcaya yakın bir Kumuk dili olduğu bilinmektedir. Ancak Dağıstan nüfusunun sadece % 22'sini oluşturan Kumukların özerk Kumukistan devletinin nasıl idare edileceği net bir şekilde belirtilmemiştir.

Tenglik hareketine göre Kumuklar idari yapıda tam manasıyla temsil edilmemekte ve ekonomik olarak geri bırakılmaktadırlar. Kasım 1990'da Dağıstan halk kongresi Dağıstan içinde özerk bir Kumuk devletinin kurulması için oylama yaptıysa da Kumuklar kendilerine tanınan özerklikleri yetersiz buldular. Kasım 1990'da Avarların ülkeye hakimiyetini protesto içinTenglik bütün Kumukları gösteri yapmaya davet etti. Dağıstan Hükümeti'nin bir Kumuk vatandaşını adalet bakanı yapmasıyla Tenglik'te bir yumuşama görüldü. Ondan sonra da Tenglik fazla bir faaliyette bulunmadı. 1994 yılında başka bir Kumuk organizasyonu olan 'Kumuk Millî Kongresi kuruldu. Bu hareket oldukça katı olan Tenglik'i yumuşatmak ve ona bir seçenek olması için Dağıstan Hükümeti tarafından desteklenmektedir.

2. KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesi, Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde kullanılan altı yazı dilinden biridir. Türk dilinin Kıpçak grubuna dahil Türk lehçeleri içinde yer alır (Türkler Ansiklopedisi, C.20: 785). Coğrafi tasnife göre Kuzey- Batı Türkçesi grubuna girer. Ancak coğrafi konumun yakınlığı ve sıkı münasebetlerin neticesi olarak Türkçenin Güney grubundaki Azerbaycan Türkçesinin tesiri altında kalmış bazı benzer özelliklere sahip olmuştur (İslam Ansiklopedisi, C.6: 988). Kumuk Türkçesi, Kafkasya kabilelerinin 1918 yılında yapılan Millî Kurultay'ında yalnız Dağıstan için değil bütün Kuzey Kafkasya'nın ortak dili olarak kabul edilmiştir (Yeni Türkiye Türk Dünyası, 1997: 16). Bu dil Kafkasya'nın doğu bölgesinde yakın zamana kadar Çeçenler'in, Avarlar'ın ve diğer Kafkas kavimlerinin kullandığı bir anlaşma dili (Lingua Franca) özelliği kazanmıştır (Benzing, 1959). Yani Kafkas kavimleri tarafından kullanılan ortak bir dildi. Şeyh Şamil'in Kafkasya'da verdiği mücadelenin Kafkasya'ya ilgi uyandırması nedeniyle Kumukça metinler yayınlandı (Dimitriyev, 1949:

183-247). Kumuk dilinin 19. yüzyıl öncesine ait edebî yayınları henüz bulunamadı. Ancak Kumuk diyalektleri ile ilgili ilk metinler Kloproth'un 1914 yılında yayımladığı kitabında "Kumukça Dil Örnekleri" başlığı altında yer almaktadır (Benzing, 1959). Daha sonra Dimitriyev Kumukçanın gramerini incelemiştir (Dimitriyev, 1940)

Kumuk Türkçesi'nin diyalektleri üç ana grupta toplanabilir : Hasavyurt, Buynak ve Haydak .

1. Hasavyurt (kuzey) Diyalekti, Hasavyurt şehri ile Mahaçkala civarındaki Yahsay, Endirey ve Kostek köylerinin bulunduğu yerleşim yerlerinde konuşulur.

2. Buynak (orta) Diyalekti, Buynak şehrinde (Temirhan-Şura) ve bu şehrin etrafındaki Halimbek, Kafir-Kumuk, Kazanişçi, Buglen, Cungutey, Kapçugay köylerinde konuşulur.

3. Haydak (güney) Diyalekti ise Derbent bölgesinde konuşulmaktadır.

Haydak Kumukları komşuları Darginler, Lezgiler tarafından asıl Kumuklardan ayrı bir etnik grup olarak telakki edilmişlerdir. Cengiz Han'ın imparatorluğunun parçalanmasından sonra Dağıstan'da kalmış Moğol asıllı Kaytak kabilesinin halefidirler (Benzing, 1959: 165 -188). N.K. Dimitriev'e göre bu kola verilen Haydak adı Dağıstan'da yaşayan Kaytaklar'ın adından alınmıştır. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yazdığı Seyahatnâme adlı eserinde ''Haydak Kumukları''nın Moğollarla bir ilgisi olmayıp Türk asıllı boydan geldiklerini belirtmiş ve Kaytakça kelimeler listesi vermiştir. Kaytak diyalektinde hiç Moğolca kelime bulunmaması da bunu göstermektedir (İslam Ansiklopedisi, C.6: 988).

Kumuk yazı dili daha çok Hasavyurt diyalektine dayanır. Yazı dilinde Buynak kolu da rol oynamıştır. Çarlık Rusyasını ortadan kaldıran Sosyalist ihtilalinden sonra yazı dili oluşmaya başlamıştır. 1917 yılında Arap harfleri temeli üzerine ses karşılıkları oluşturuldu. Kumuk Türkleri 1927 yılına kadar Arap alfabesini, 1927-1938 yılları arasında Latin alfabesini, 1938'den sonra Kiril Alfabesi kullanmaya başlamışlardır. Bu alfabede 31 harf vardır. Bu harflerden 23'ü ünsüz 8'i ünlüdür. Ünlüler a e ı i o ö u ü, ünsüzler b v g ğ h d ye yo c z y k q l m n ng p r s t f x ts ç ş şç yu ya.

Kumuk Türkçesinde ünlü uyumu vardır. Fakat sızmalı seslerin ve y'nin yol açmış olabileceği ünlü uyumu bozuklukları kelime köklerinde görülür. çaçira- 'sıçramak', bişlak 'peynir', babiş 'ördek', yimişaklık 'yumuşaklık, zayıflık'. Eklerdeki ünlüler kelimenin son hecesine uyarlar. belbav-lar 'kemerler' gibi (Magomedov, 1966). Kumuk Türkçesinde bütün Türk dilleri gibi singarmonizm (ünlü uyumu) ve assimilasyon (ünsüz uyumu) görülür. Ünlü uyumu ikiye ayrılır: a)Damak uyumu b)Dudak uyumu. Damak uyumu, ön damakta oluşan ince ünlülerle biten kelime köklerinden sonra sadece i,e,ö,ü; arka damak ünlüleriyle biten kelime köklerinden sonra ise ı,a,o,u gelebilir. Damak uyumu kelime köküne sonradan gelen eklerdeki ünlülerin köklerdeki ünlülere uymasıdır. Alıntı kelimelerde bu uyumun bozulduğu görülür. Kumukça türemiş ve birleşik kelimelerde de alıntı kelimeler gibi damak uyumunu bozulduğu görülür. belbav gibi. Ör. tavlarıbızdan 'dağlarımızdan' , işleribiz 'işlerimiz', gözleribizge 'gözlerimize' . Bazı alıntı kelimelerde ve birleşik kelimelerde damak uyumunun yıkıldığı görülür. kitap, cahil,kino 'sinema', belbav 'kemer' gibi. Dudak uyumu, dar dudak ünlüleri (u,ü) veya geniş ünlülerin (a,e) birarada kullanılmasıyla oluşurlar. Dudak uyumu ise kelime kökündeki dudak ünlüleri ile eklerdeki dudak ünlüleri arasındaki uyumdur. Ör. yolubuz, gözü, qoylar,gözler gibi (Benzing, 1979).

Kumuk Türkçesindeki damak uyumu Türkiye Türkçesindeki büyük ses uyumunun, dudak uyumu ise küçük ses uyumunun karşılığıdır.

Kumuk Türkçesinde ünsüz uyumu da vardır. Ünsüz uyumu İlerleyici ve gerileyici benzeşme şeklinde görülür. İlerleyici benzeşme, bir sonraki ünsüzün bir önceki ünsüze benzemesidir. Ör.getti (getdi), bitti (bitdi), atam mulan (atam bulan), günnüz (gündüz), senne (sende). Gerileyici benzeşme kelime kökündeki ünsüzün sonraki ünsüze benzemesi şeklinde görülür. yassa (yazsa), qassa (qazsa) (Magomedov, 1966: 198).

Kumuk Türkçesinde vurgu kelimenin son hecesindedir. Eğer kelime köküne ek gelirse vurgu yer değiştirir. Örneğin:kitap, kitaplar, kitaplarda, kitaplardağı. Bu kelimeye her ek geldiğinde vurgu son heceye geçer. Rusça'dan alınan kelimelerde vurgu Rusçadaki şeklini korumuştur. Orijinal şekilleriyle kullanılır. Kumuk Türkçesinde vurgunun anlam ayırıcı özelliği de vardır: alma (elma)-alma(al- fiili olumsuz emir), yazma (el yazması metin)-yazma (yaz- fiili olumsuz emir), yarma (buğday)-yarma (yar- fiilinden).

Kumuk yazı dilinin sesli harflerinin boğumlanması Rus diline göre ağzın daha arkasındadır (Magomedov, 1966: 196). Ünlüler teşekkül yerlerine, dudak katılım derecesi ve ağız açıklık derecesine göre sınıflandırılır. Ünsüzler ise meydana geliş tarzlarına göre yumuşak ünsüzler, sert ünsüzler şeklinde ikiye ayrılır.

Kumuk Türkçesinde hece oluşması ünlülerin varlığına bağlıdır. Bir hece yalnız ünsüzlerden meydana gelmez. Hecenin oluşması için bir ünlüye ihtiyaç vardır.

Kumukça kelime veya hece başında iki ünsüz bulunmaz. Fakat Rusça, Arapça gibi diğer dillerden giren alıntı kelimelerde iki ünsüz olduğu görülmektedir (Magomedov, 1966; 197).

Kumuk Türkçesinde vurgu kelimenin son hecesindedir. Eğer kelime bir ek almışsa vurgu eke kayar (Levitskaya, 1997: 320). Magomedov kelime

vurgusununu son hecede olduğunu belirtmekle birlikte Rus dilinin son dönemlerinden alınan kelimelerde vurgunun Rusçadaki vurgusunu koruduğunu ifade etmektedir (Magomedov, 1966: 197). Fakat Kumuk Türkçesinde vurgu farklı bir görev daha üstlenmektedir. Vurgu, geldiği heceye göre kelimenin anlamını değiştirmektedir. a lma (elma), alma(alma), yazma(el yazması), yazma (yazı yazma) (Magomedov, 1966: 197).

Kumuk Türkçesinde görülen ses değişmeleri aşağıda sıralanmıştır.

1. Kuzey grubu Türk lehçelerinde kelime başındaki k'ler Kumuk Türkçesinde /g/ olur.

2. Sesli harfle başlayan kelimelerde ön seste /h/ türemesi görülür. Ör.akıl-hakıl

3. Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerdeki /f/ sesleri /p/ olur. Ör. öfke-öpke,fikir-pikir, fayda-payda, fakir-pakir, kafir-kapir, sefer-sapar.

4.Türkiye Türkçesindeki varmak, vermek kelimelerindeki /v/ sesleri Kumuk Türkçesinde /b/ olmuştur. Ör. bar-, ber- gibi.

5.Türkiye Türkçesinde /d/ ile başlayan kelimeler Kumuk Türkçesinde /t/ ile başlar. Ör. doy-/toy-, dişle-/tişle-, demir/ temir, dağ/ tav.

6. Türkiye Türkçesi'ndeki /ğ/'ler genellikle sondaki /ğ/ > /v/ olduğu görülür. dağ/tav, sağ/ sav, bağ/ bav I (bahçe); bav II (bağ).

7. Arapça ve Farsçadan dilimize /e/ ile giren kelimeler Kumuk Türkçesine /a/ ile girmiştir. edebiyat / adabiyat, ecel /accal, derece /daraca, tercüme /tarcuma, terbiye /tarbiya.

8. Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş kelimelerdeki /b/ ler Kumuk Türkçesinde /p/ ile görülür. Ör. haber /hapar.

3. KUMUK TÜRKÇESİNİN TÜRK LEHÇELERİ İÇİNDEKİ YERİ

Kumuk Türkçesinin Türk dilinin hangi lehçe ve grubuna dahil olduğu konusunda çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Radloff, Türk dillerini ses özelliklerine göre tasnif etmiştir. Daha çok dillerin konuşulduğu coğrafi konumları gözönüne alarak dört gruba ayırmıştır.

I. Doğu diyalektleri : Altay,Baraba, Abakan,Soyan,Karagas,Uygur
II. Batı Diyalektleri : Kırgız, İrtiş şivesi, Başkurt
III. Orta Asya Diyalektleri: Tarançı,Hami,Aksu,Kaşgar,Çağatay şiveleri
IV. Güney Diyalektleri: Türkmen,Azerbaycan,Kafkasya,Anadolu,Kırım

Radloff, Kumuk Türkçesini Güney diyalektleri içine aldığı Kafkasya diyalektlerine dahil etmiştir (Arat, 1987).

Ramstedt, Türk dillerini tek heceli sözlerin sonundaki -ag ses grubunun durumu, söz başındaki t sesinin durumu, d foneminin korunması gibi ölçütleri kullanarak tasnif etmiştir. Bu tasnifinde Ramstedt Kumuk Türkçesini Batı grubuna dahil etmiştir.

Samoyloviç, Radloff'un tasnifine bazı ilaveler yaparak Türk dillerini altı gruba ayırmıştır.Tek heceli sözler ile birden fazla heceli sözlerin sonunda -g eklerin başındaki g-'ler ve ol- / bol- hususiyetlerine göre tasnif etmiştir. Kumuk Türkçesi'ni tav grubuna dahil etmiştir. Tav grubunda ise Kıpçakça, Altay, Teleüt, Kumandı,Kırgız,Kumuk,,Karaçay, Balkar, Baraba, İç Asya

diyalektlerini göstermiştir. Talat Tekin, Samoyloviç'in bu tasnifinin geçerliliğini yitirdiğini belirtmiş ve Eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerine aynı tasnifte yer verilmesinin bir yöntem yanlışı olduğunu ileri sürmüştür (Tekin, 1989 : 146).

Samoyloviç'den sonraki tasniflerden biri olan Bogoroditskiy, tasnifinde hiçbir ölçüt kullanmaksızın Çuvaşça dışındaki Türk Dili ve diyalektlerini yedi gruba ayırmıştır. Buna göre Kumukça, Güney-Batı grubundadır. Kıpçak grubuna giren Karaçay, Balkar ve Kumuk diyalektleri de Türkçe, Türkmence ve Azeri dilleri ile birlikte Güney-Batı grubunda yer almıştır.

Ligeti, etnik ve coğrafi dağılımı esas alarak Türk dillerini altı grup içinde toplamıştır.

I. Uz dilleri:Azerbaycan,Kırım,Türk (Osmanlı),Türkmen

II. Kıpçak dilleri: Balkar, Başkırt, Karaçay, Karaim, Kumuk, Nogay, Özbek

III. Sibirya dilleri

IV. Türk dilleri: Çağatay, Çin Türk şiveleri, Salar, Tarançı

V. Çuvaş

VI. Yakut

Bu tasnifte Ligeti Kumuk Türkçesi'ni Kıpçak dilleri grubuna dahil etmiştir.

Resanen, Ramstedt tasnifini almış ve bunu Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleri ile tamamlamaya çalışmıştır (Tekin, 1989: 164-165). Rasanen, Kumuk Türkçesini yedi grupta topladığı Türk dilleri içinde Kuzey - Batı grubu içinde göstermiştir. Baskakov, Türk dillerini;

I.Bulgar grubu

II.Oğuz grubu

III.Kıpçak Grubu 1. Kıpçak -Bulgar: Altınordu, Tatar,Başkurt

2.Kıpçak-Oğuz : Kuman,Karaim, Kumuk

3.Kıpçak-Nogay: Nogay, Kara-Kalpak, Kazak

IV.Karluk Grubu şeklinde tasnif ederken Kumuk Türkçesini Kıpçak grubunun Kıpçak - Oğuz alt grubu içinde göstermiştir.

Nicolas Poppe, Çuvaşça'yı ayırıp diğer lehçeleri şöyle tasnif etmiştir:

I. Yakutça

II. Tuva-Hakas

III. Kıpçak (adak,taw/ -ı)(Karay,Karaçay, Balkar ve Kumuk)

IV. Çağatay

V. Türkmen

Bu tasnifte Kumuk Türkçesi'ni Kıpçak taw grubuna dahil etmiştir.

J.Benzing, Fundamenta'nın I.cildinde yer alan makalesinde Türk lehçelerini tasnif ederken Kumuk Türkçesini Batı Türkçesinin (Kıpçak-Kuman Dilleri) Pontus- Hazar grubuna dahil etmiştir (Akalın, 1988: 1-14).

Arat ise Türk lehçe ve şivelerini hem tek zamanlı hem de çok zamanlı bir tasnife tabi tutmuştur. Tek zamanlı tasnifinde ölçüt olarak ses denkliklerini kullanmış lehçe ve şiveleri ayrı ayrı d grubu z grubu şeklinde ayırmıştır. Bu tasnife göre Kumuk Türkçesi tav - grubu içinde yer alır (Arat, 1987).

Türkolog E. Malov 1951-1952 yıllarında Türk Dilinin lehçe ve şivelerini tasnif ederken Kumuk Türkçesinden "En Yeni Türk Dilleri" grubu olarak söz etmiştir (Dilaçar, 1993: 986).

Talat Tekin, Türk dil ve diyalektlerini 12 gruba ayırırken Kumukçayı tavlı grubu içinde göstermiştir. Bu grubu ise Kıpçak grubuna giren diller içinde quş- alt grubu, qos- alt grubu ve qoş- alt grubu şeklinde üçe ayırmıştır.

Kumukçayı qoş- alt grubu içinde yer vermiştir. Yani Kumukçayı tavlı grubunun qoş- alt grubu içinde göstermiştir (Tekin, 1989: 164-165).

Kumuk Türkçesi, Türkçenin Kuzey-Batı grubuna dahil bir şivedir. Çeçen, Avar, Lezgi gibi Kafkas kavimleri arasında ortak dil olarak kullanılır. Türk dilinin Kıpçak diyalektleri arasında yer alır (İslâm Ansiklopedisi, 1993: 986).

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan tasnifleri göz önüne alarak şu sonuca varılabilir. Kumuk Türkçesi Türkçenin Kuzey-Batı grubunda yer alan Kıpçak dillerinin Kıpçak - Oğuz alt grubuna dahil edilebilir. Ancak Bu tasnif daha çok Hasavyurt diyalekti özelliklerini yansıtan Kumuk yazı dili için geçerlidir.

4. KUMUK TÜRKLERİ EDEBİYATI

Kumuk edebiyat tarihçileri, Kumuk edebiyatının XV. Yüzyılda yaşamış olan şair Ummu Kamal (Ummi Kemal) ile başladığını söylerler. Osmanlı Devleti'ne de gelen Ummu Kemal, eserlerini Kumuk Türkçesiyle değil, Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır. Osmanlı Türkçesi Kumuk şairi Yırçı Kazak'a yani XX. Yüzyıla kadar Kumukların yazı dili olmuştur.

Bir yandan gelenekte hala yaşatılan ve zengin örnekleri bulunan sözlü edebiyat diğer yandan her türde örnekler veren yazılı edebiyatları bulunan Kumuk Türkleri edebiyatını sözlü edebiyat ve yazılı edebiyat olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz.

Sözlü edebiyat

Kumuk halk edebiyatı bütün türleri ile nesilden nesile aktarılarak yaşamaktadır.

Kumuk halk edebiyatı her türde zengin örnekler meydana getirmiştir. Yazılı edebiyat da sözlü gelenekten derlenen halk edebiyatı mahsülleri ile beslenmiş, Yırçı Kazak gibi geleneğe bağlı şiirler söyleyen şairlerin eserleriyle gelişmeye başlamıştır. Kumuk halk edebiyatının en önemli ürünlerinin başında yırlar gelir. Yırlar Kumukların Rus istilasına karşı hürriyet ve bağımsızlık duygularını anlatan şiirlerdir. XIX. Yüzyılın ortalarında halkı Rus istilasına karşı kışkırttığı için Sibirya'ya sürgün edilen Yırçı Kazak en tanınmış yır şairidir. Kumuk Türkleri arasında yır söylemek önemli görülmüştür. Yırlardan başka sarınlar, alkış ve kargışlar, tapşurmalar, masallar, atasözleri sözlü halk edebiyatının zengin örneklerini teşkil eder.

Yırlardan sonra en önemli örnekleri sarınlar oluşturur. Sarın maninin KumukTürkçesindeki karşılığıdır. Dörtlüklerden meydana gelen sarınlar şekil ve kafiye özelliği açısından da manilerin özelliğini taşırlar. Sarın söyleme geleneği eskisi kadar canlı olmasa da halen devam etmektedir. Bunlar aynı zamanda hikemi sözler içeren küçük manzum parçalardır. Halkın hayatının her safhasında düğünde, eğlencede, gelin çıkarırken kızlı erkekli grupların katıldığı belli birinin yönetiminde karşılıklı söylenirler. Bunların bir kısmı irticalen söylendiğinden unutulup gider.

Tapşurmalar (bilmeceler) Kumuk halk edebiyatının içinde geniş bir yer tutar. Bunlar yır veya sarın şeklinde söylenebilir. Cevapları da manzum olarak verilir.

Alkışlar ve kargışlar da dörtlüklerle söylenir. Uzun bir temayı işleyen uzun yırlar içinde yer alırlar. Çoğu zaman ayrıca söylenmez.

Atalar sözü Kumuk Türklerinin dünya görüşlerini yansıtırlar. Türk dünyası ata sözleriyle benzerlikler taşırlar.

Yazılı Edebiyat

Kumuk yazılı edebiyatını gelişme şartlarını göz önüne alarak üç döneme ayırabiliriz (Pekacar, 1997: 2062).

1) Müşterek dönem (XIX yüzyıla kadar),
2) Ekim devrimi öncesi dönem,
3) Ekim devrimi sonrası dönem (XX. Yüzyılın başından günümüze).

Müşterek Dönem

XX. yüzyılın başlarına kadar yazılı edebiyat dil, şive ve muhteva bakımından Kazan ve Bahçesaray'ın tesirinde gelişmiştir. 1917'den sonra ise Bakü'den etkilenmiştir. Kumuk âlimlerinden S.M. Aliyev, yazılı edebiyatın XV. yüzyılda yaşamış olan şair Ummu Kamal (Ümmi Kemal)l ile başladığını söyler. Aliyev, ünlü Kumuk şairi Yırçı Kazak'a kadar Kumukların yazı dili olduğunu kabul etmektedir. Adı geçen şairlerin dağınık tek tük yazmalarda bulunan şiirlerini Kumuk edebiyatının oluşumu saymak tartışmalı bir görüştür.

Ekim Devrimi Öncesi Dönem

Kumuk Türkleri, diğer Kuzey Kafkasya halkları gibi (Nogaylar, Karaçay-Malkarlar) XX. Yüzyılın başlarına kadar kendilerine edebî bir dil yaratma ihtiyacı duymamışlardır. Dönemin kültür ve sanat merkezleri olan Bakü ve Kazan'daki edebî faaliyetleri izlemekle yetinmişlerdir. Özellikle Kazan'da çıkan gazeteler, dergiler ve edebî eserler Dağıstan'da büyük ilgi ile takip ediliyordu (Türk Ansiklopedisi, 1979: 348). 1900 yılının başında Timurhan-Şura'da ilk müslüman taş basması kurulmuş ve Kumuk Türkçesi ile neşriyat başlamıştır. İlk eserler Arapça ve Kazan Türkçesi ile yazılmış eserlerin tercümeleridir. Yazılı edebiyat bu şekilde doğar. 1912 yılında Ebu Sufyan "Halk Yaratıcılığının Abideleri" adlı eserini yayınlar. Bu eser sayesinde

Kumuk halk edebiyatının belli başlı simalarını tanımış oluyoruz. Ebu sufyan dini ve yarı dini bir çok eseri Kumukça'ya çevirmiştir (İslâm Ansiklopedisi, 1970: 986). Bu yüzyılda Rusya müslümanları arasında gelişmekte olan yenileşme hareketleri ve modern edebiyat akımlarının etkisi ile Kumuk Türkleri arasında yeni eserlere, gazete ve dergilere ilgi uyanmıştı. M.K.Osmanov, din âlimi yazar Abusupiyan Akayev, çevirmen ve yazar Nuhay Batırmurzayov gibi Kumuk aydınları bu ilginin uyanmasında önemli rol oynadılar. Abusupiyan Akayev, ve Nuhay Batırmurzayev Kazan'da basılan eserleri Kumuk Türkçesine çevirmişlerdir. Aydınların çabaları Yırçı Kazak'ın şiirleri ile birleşince Kumuk edebiyatının gelişmesi hız kazanmıştır.

Kumuk edebiyatının gelişmesi ve Kumuk Türkçesinin edebî dil hâline gelmesinde Yırçı Kazak öncü olmuştur. Yır söylemedeki mahareti yüzünden "yırçı" lakabını almıştır. Daha sonra Muhammet Apendi Osmanov, Abusupiyan Akayev, Manay Alibekov, Nuhay Batırmüzayev, Abdul-Hüseyin İbrahimov, Alim Paşa Salavat, Temir Bolat Biybolatov, Ayabala Dadavo gibi isimler bu dönem edebiyatın gelişmesinde etkili olmuşlardır.

Ekim Devrimi Sonrası Kumuk Edebiyatı

1917'de yapılan Ekim devrimi Kumuk Edebiyatının gelişme yolunu başka bir yöne çevirdi. Yeni rejim şair ve yazarları sürgüne göndermiş, tutuklamış, eserlerini ortadan kaldırmıştır. Çağdaş şair ve yazarlardan Temir-Bulat'ın Şiir ve Türküler Dergisi adlı eseri Kumuk edebiyatında bir hadise sayılır. Temir-Bulat eserinde Kumukça'nın kaybolmakta olan özelliklerini korumaya, yaşatmaya çalışmaktadır. Halk türkülerinin motiflerinin de tespit edildiği eser, 1926 yılında Mahaçkale'de yayınlanır (İslâm Ansiklopedisi, 1970: 986). Zaten ilk eserlerin basımında kullanılan Arap harfleri 1928'de Latin esaslı alfabe ile değiştirilmiştir. 1938'den itibaren Kiril alfabesi benimsenmiştir. Böylece yeni nesillerin eski eserleri okuması söz konusu değildi. İkinci Dünya Savaşı (1941-1945) Kumuk edebiyatının gelişmesini

olumsuz yönde etkilemiştir. Bu arada savaşa giden aydınlardan ölenler olmuştur. Ekim devriminden önce yetişen Abusufyan Akayev, Nuhay Alibekov, Nuhay Batirmurzayev, Temir Bolat Biybolatov gibi Kumuk aydınları devrimden sonra edebî çalışmalırını sürdürmüşlerdir. Nuhay Batırmurzayev ve oğlu Zeynülabit Tang Çolpan adıyla bir dernek kurarak bu adla bir de dergi çıkarmaya başlamışlardı. Adı geçen aydınların dergide şiirleri, hikâyeleri yayınlanıyordu. Bunlar arasında Temir Bolat Biybolatov'un ayrı bir yeri vardır.

Kumuk edebiyatı günümüzde de her sahada yetişmiş şair ve yazarların eserleriyle gelişmektedir. Bugün Dağıstan'da Kumukça gazete, dergi ve kitaplar çıkarılmaktadır.

1. YAPI

Bu bölümdeki fiiller sözlükten tespit edilerek anlamları ile birlikte alfabetik sıraya göre verilmiştir. Basit fiil, parçalanamayan kök hâlindeki fiil demektir. Bunlar hareket bildiren kök sözlerdir. Türkçede kelime köklerinin tek heceli olduğu kabul edilmektedir. Ancak bugünkü bilgilerimizle tek heceye indiremediğimiz fiiller de yapı bakımından kök fiiller başlığı altında verilmiştir. Yapısı basit olan bu fiilleri kendi arasında taşıdıkları ünlü ve ünsüzlerin konumuna göre gruplandırarak sıraladık. Fiillerin kaç harften oluştuğunu göz önüne alarak bu sıralamayı yaptık. Bugünkü Kumuk Türkçesinde yaşamayan kökler, içinde geçtiği fiil tabanlarından ayrılmamıştır. *üyren- üyret- terben- terbet-* fiillerinde olduğu gibi.

Bugünkü Kumuk Türkçesinde yaşayan fiil kökleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmanın amacı, fiillerin etimolojisini yapmak değil yapısını incelemek olduğundan bugünkü Kumuk Türkçesinde yaşamayan fiil kökleri ele alınmamıştır.

1.1. BASİT FİİLLER

1.1.1. Ünlü+ünsüz

aç- “açmak” KRS 53,
aq- “akmak,sızmak,geçmek” KRS 36,
al- “almak,tutmak, yakalamak,ele geçirmek” KRS 39,
as- “asmak” KRS 49,
at- “atmak” KRS 51,
av- “yıkılmak,devrilmek,eğilmek” KRS 25,
ek- “eğmek” KRS 373,
em- “emmek, sömürmek” KRS 375,

en- “inmek, alçalmak” KRS 375,

eş- “örmek; saçma konuşmak” KRS 380,

et- “yapmak, üretmek, imal etmek” KRS 379,

ez- “basmak, ezmek, sıkmak” KRS 373,

iç- “içmek” KRS 156,

il- “bağlamak, takmak, asmak” KRS 149,

iy- “bükmek, eğmek” KRS 149,

or- “biçmek,ekin biçmek” KRS 245,

oy- “oymak, delmek” KRS 241,

oz- “ilerlemek, geçmek,geride bırakmak” KRS 241,

öl- “ölmek,kaybolmak,gözden kaybolmak” KRS 251,

öp- “öpmek” KRS 252,

ös- “büyümek, gelişmek, yetişmek, boy atmak” KRS 253,

öt- “geçmek” KRS 253,

uç- “uçmak” KRS 335,

ur- “vurmak” KRS 333,

ut- “yenmek” KRS 334,

uv- “parçalara ayırmak, ufalamak” KRS 330,

üt- I “yolmak” KRS 339,

üt- II “yenmek” KRS 339,

üz- “koparmak,kesmek” KRS 336.

1.1.2. Ünsüz+ünlü

de- “söylemek,konuşmak” KRS 126,
y i- “eğmek,bükmek” KRS 158.

1.1.3. Ünlü + ünsüz + ünsüz

art- “fazlalaşmak, büyümek, çoğalmak” KRS 47,
ayt- “söylemek” KRS 34, ürk - “korkmak” KRS 338.

1.1.4. Ünsüz + ünlü + ünsüz

bar- “gitmek,varmak” KRS 63,
bas- “basmak,ezmek” KRS 64,
bat- “batmak,boğulmak,içinde kaybolmak” KRS 64,
baz- “cesaret etmek” KRS 59,
ber- “vermek” KRS 71,
biç- “kesmek,biçmek” KRS 79 ,
bil- “bilmek” KRS 75, ,
biş- “pişmek,haşlanmak” KRS 79,
bit- “bitmek,sona ermek, tamamlanmak ” KRS 78,
bol- “olmak” KRS 80,
böl- “bölmek, ayırmak” KRS 73,
bur- “çevirmek,döndürmek” KRS 86,
buş- “merak etmek,endişe etmek” KRS 88,
buv- “boğmak” KRS 83, buz- “kırmak,parçalamak,yıkmak” KRS 84,
bük- “eğmek,bükmek,katlamak” KRS 88,
cıy- “toplamak,çağırmak,biriktirmek” KRS 141,
cuv- “yıkamak” KRS 140,

çaç- “saçmak, dökmek, serpmek” KRS 356,

çaq- “tetiği çekmek, ateş etmek, jurnal etmek” KRS 352,

çal- “biçmek,tırpanlamak” KRS 353,

çap-I “koşmak” KRS 355,

çap-II “kesmek” KRS 355,

çap-III “badanalamak” KRS 355,

çat-I “kavuşturmak, biraraya getirmek” KRS 356,

çat-II “yetişmek,ulaşmak” KRS 356,

çay- “yıkamak, çalkalamak” KRS 352,

çeç-I “çözmek, açmak” KRS 358,

çeç-II “çıkarmak” KRS 358,

çek- “geçirmek,aktarmak.nakletmek; görmek geçirmek” KRS 357,

çık- “çıkmak” KRS 362,

çom- “batırmak, banmak,bandırmak” KRS 360,

çök- “çömelmek” KRS 358,

çüy- “atmak,fırlatmak, kaymak” KRS 365,

dön- “geri gelmek,dönüşmek” KRS 127,

geç- “geçmek” KRS 99,

gel- “gelmek” KRS 95,

ger- “açmak, ayırmak” KRS 97,

ges- “kesmek” KRS 98,

get- “gitmek” KRS 98,

gez- “gezmek” KRS 94,

gir- “girmek” KRS106,

göç- “taşınmak” KRS 105,

göm- “gömmek” KRS102,

gör- “görmek” KRS 103,

göp- “şişmek,kabarmak” KRS103,

hap- “ısırmak” KRS 344,

hız- “çizmek,resim yapmak” KRS 121,

kep- “kurumak” KRS 165,

küs- “hoşlanmamak,hor görmek, küçümsemek” KRS 175,

kütt- “yerine getirmek,gerçekleştirmek” KRS 175,

qaç- “kaçmak” KRS 197,

qaq- “vurmak, atmak, çalmak” KRS 177,

qal- “kalmak” KRS 184,

qan- “yetinmek,tatmin olmak,hoşnut olmak” KRS 187,

qat- “sertleşmek, katılaşmak, donmak” KRS 195,

qaz- “kazmak,bellemek,kazıp çıkarmak” KRS 179,

qıl- “yapmak, iş görmek” KRS 213,

qır- “kırmak,öldürmek,yok etmek” KRS 214,

qıs- “sıkmak,sıkıştırmak” KRS 216,

qıy- “doğramak,kıymak” KRS 211,

qız- “kızmak,ısınmak,akkor haline gelmek” KRS 210,

qon- I “inmek, konmak “ KRS 200 ,

qon- II “saglamak, gidermek” KRS 200,

qop- “olmak,başa gelmek” KRS 200,

qoş- “ilave etmek, eklemek” KRS 202,

qoy- “bırakmak,koymak” KRS198,

qur- “kurmak ,inşa etmek“ KRS 206,

qus- “kusmak” KRS 208,

quv- “kovalamak,izlemek,takip etmek” KRS 203,

quy- “dökmek,boşaltmak,aktarmak” KRS 204,

man- “batırmak,banmak, bandırmak” KRS 224,

min- “binmek,oturmak” KRS 230,

pıs- “1.susmak ;2.kesilmek,dinmek “ KRS 266,

sal- “koymak,yerleştirmek” KRS 276,

sat- “satmak”KRS 280,

sav- “sağmak”KRS 272,

sep- “serpmek,püskürtmek,sıçratmak,fırlatmak” KRS 282,

sez- “duymak,sezmek,hissetmek“ KRS 281,

sıq- “sıkmak” KRS 293,

sın- “kırılmak,parçalanmak” KRS 294,

sıt- “basmak, ezmek, sıkıştırmak” KRS 295,

sıy- “karışmak, müdahale etmek” KRS 292,

sız- “çizmek” KRS 292,

sin- “içilmek ,emilmek “ KRS 285,

siy- “işemek, su dökmek “ KRS 284,

soq- I “müzik aleti çalmak” KRS 287,

soq- II “dokumak” KRS 287, sol- “beyazlaşmak, solmak,sararmak,zayıf düşmek” KRS 287,

sor- “emmek, çekmek,sömürmek” KRS 288,

soz- “uzatmak,germek” KRS 286,

sök- I “azarlamak, sövmek” KRS 283,

sök- II “sökmek, dikiş sökmek” KRS 283,

sön- “sönmek” KRS 283,

sür- “toprak sürmek” KRS 296,

süy- “sevmek” KRS 296,

süz- I “süzmek,akıtmak,dökmek” KRS 295,

süz- II “boynuzlamak,toslamak” KRS 295, şiş- “şişmek, kabarmak” KRS 369,

taq- “giymek,bağlamak” KRS 301,

tap- “bulmak, keşfetmek” KRS 304,

tay- “gitmek, uzaklaşmak” KRS 300,

tep- “tekmelemek” KRS 311,

teş- “delmek,deşmek,açmak” KRS 312,

tık- “sokmak,sokuşturmak” KRS 325,

tın- “kesilmek, dinmek, bitmek” KRS 325,

tik- I “dikmek,kurmak,inşa etmek” KRS 315,

tik- II “sokmak,ısırmak, iğnesini batırmak” KRS 315,

tiy- “değmek,dokunmak” KRS 315,

tiz- “dizmek,kurmak,sıraya koymak,sıralamak” KRS 314,

tol- “dolmak,doldurmak” KRS 319,

ton- “durulmak,tortusu çökmek” KRS 320,

toz- *“*1.izin,dağıtmak,2.açmak”KRS 317,

tur- “1.durmak, 2.kalkmak” KRS 323,

tut- “tutmak,almak” KRS 324,

tuv- “doğmak “ KRS 321,

tüş- “inmek,salmak,sarkıtmak “KRS 328,

tüt- “yolmak” KRS 328,

tüy- “kesmek, doğramak” KRS 327,

yaq- “1.yakmak,tutuşturmak,2.ısıtmak” KRS 389,

yan- “yanmak,ateşlenmek” KRS 392,

yap- *“*örtmek,kaplamak” KRS 394,

yar- “kesmek,parçalamak,kırmak,yarmak” KRS,396,

yat- “yatmak,uzanmak” KRS 397,

yav- “yağmak” KRS 386,

yay- “sermek,yaymak” KRS 388,

yaz-I “yazmak” KRS 387,

yaz -II *“*doğrultmak,açmak” KRS 387,

yıq- “yıkmak” KRS 158,

yır- “kazmak, yarmak,kazarak delmek” KRS 160,

yon- “yontmak,rendelemek” KRS 136,

yoy- “kovmak dışarı atmak;yok etmek,imha etmek” KRS 134,

yuq- “geçmek,sirayet etmek” KRS 382,

yum- I “kapamak” KRS 383,

yum- II “yumaklamak,sarmak” KRS 382.

1.1.5. Ünlü + ünsüz + ünlü

ada- “şaşmak,şaşakalmak” KRS 29,

açı- “1.ekşimek;2.keyifsiz olmak üzüntüye kapılmak” KRS54,

aya- *“*1.acımak;2.esirgemek,korumak” KRS 56,

ele- “tohum ekmek ;2.yaymak,çıkarmak,3.elemek” KRS 374,

arı- “yorulmak” KRS 48,
iri - “1.ısıtmak; 2.eritmek” KRS 153,
isi- “1.ısınmak;2.bağlamak” KRS 154,
işi- “1.sürmek,ovmak;2.oğuşturmak” KRS 157,
oxu- “okumak” KRS 248,
oşa - “benzemek” KRS 248,
ulu- “ulumak,uğuldamak” KRS 332,
uyu- “1.kesilmek,ekşimek,bozulmak;2.koyulaşmak” KRS 336,
üşü- “üşümek,donmak” KRS 339.

1.1.6. Ünlü+ünsüz+ünsüz+ünlü

aksa- “topallamak”KRS36,
arçı- “kabuğunu oymak;2.sıyırmak,tırmalamak”KRS 48,
esgi- “eskimek,eskilenmek” KRS 378,
esne- “esnemek “ KRS 379,
inci- “üzülmek,azap çekmek “KRS 151,
irği- “atılmak,fırlamak “ KRS 153,
iyle- “ezmek, yoğurmak “ KRS 149,
oşğu- “midesi bulanmak” KRS 248,
örçü- “keskinleşmek” KRS 252.

1.1.7. Ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz

bürk- “sıçratmak, serpmek, çarpmak” KRS 89,
bört- “kabarmak, şişmek” KRS 73,
qalq- “belirmek, meydana çıkmak-“ KRS 184,
qayt- “dönmek,geri gelmek” KRS 182,
qırq- “kesmek” KRS 214,

qorq- “korkmak, ürkmek” KRS 200,
sarq- “süzülmek” KRS 279,
silk- “silkmek, sarsmak” KRS 284,
tart- “çekmek,germek” KRS 306,
türt- “dürtmek, itmek” KRS 328,
yalq- “1.özlemek 2. bıkmak, usanmak” KRS 390,
yanç- “yassılatmak, ezmek” KRS 392.

1.1.8. Ünsüz + ünlü + ünsüz+ ünlü

beçi- “zayıf düşmek,solmak,canlılığını kaybetmek” KRS 72,
begi- “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek” KRS 69,
bile- “bilemek” KRS 74,
bite- “kapamak, tıkamak” KRS 78,
bora- “1.süpürmek; 2.kaldırmak” KRS 81,
boya- “boyamak “ KRS 82,
böle- “kirletmek” KRS 73,
buta- “budamak” KRS 87,
çiri- “çürümek, bozulmak” KRS 359,
çoqu- “gagalamak,gagasıyla vurmak” KRS 359,
haşı- “kaşımak, taramak” KRS 346,
kemi- “azalmak,küçülmek zayıflamak” KRS 164,
qacı- “1.eğilmek,bükülmek;2.beli çökmek,kamburlaşmak”,
qada- “1.saplamak,batırmak;2.takmak” KRS 178,
qara- “bakmak” KRS 190,
qayı- “dikmek -iğne ile-“ KRS 182,
qıta- “eksik olmak,bulunmamak, mahrum olmak,yetişmemek” KRS 216,
qora- “soyu tükenmek,kullanılmaz olmak” KRS 200,
qoru- “korumak,müdafaa etmek “ KRS 201,
qura- “kurmak,oluşturmak” KRS 206,

quru- “kurumak,suyu çekilmek” KRS 207,
mata- “1.bağlamak,sağlamlaştırmak; 2.tutturmak,raptetmek” KRS 226,
moyu- “yolmak, koparmak” KRS 231,
peşe- “saygısızca konuşmak” KRS 260,
sası- “pis kokmak, kötü kokmak” KRS 279,
sına- “sınamak, denemek” KRS 294,
tala- “yağma etmek,soymak” KRS 302,
tara- “birşeye sürmek, taramak KRS 305,
taya- “dayanmak,yaslanmak KRS 308,
tire- “desteklemek,dayamak,yanına koymak” KRS 316,
tişe- “yontmak” KRS 317,
tona- “yağma etmek,soymak,malını gasp etmek” KRS 320,
yala- “yalamak” KRS 389,
yama- “yamalamak,onarmak” KRS 391,
yanı- “1.bilemek,çarka vermek;2.torna etmek” KRS 393,
yara- “işe yaramak,yakışmak” KRS 395,
yasa- “elle yapmak KRS 397,
yele- “1.tutmak,avuçlamak,yakalamak,2.fethetmek;3.sahip olmak”KRS
yeli- “kudurmak “ KRS 131,
yıla- “ağlamak “ KRS 159 ,
yibi- “ıslanmak “ KRS 158.

1.2. TÜREMİŞ FİİLLER

Bu bölümde isim veya fiil köklerine fiil yapma eklerinin gelmesiyle oluşan fiiller gösterilecektir. Kumuk Türkçesinde fiillerin daha çok türemiş fiillerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Türemiş filler iki ayrı başlık altında incelenecektir.

1.2.1. İsimden Türemiş Fiiller

Bunlar isim köklerine bir takım yapım eklerinin gelmesi ile oluşan fiillerdir. Kumuk Türkçesindeki birçok fiilin isim tabanlı olduğu tespit edilmiştir.

1.2.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsim köklerine yapım ekleri getirilerek fiiller türetilmiştir. Bu başlık altında incelenen ekler alfabetik sıraya göre gösterilmiştir.

1.2.1.1.1. +A-

Bu ek ünsüzle biten isim köklerine gelerek fiil yapar. İsimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller türetir.

at +a- “ayırmak,tahsis etmek,” KRS 51 (at II :isim KRS 50),
aş +a- “yemek“ KRS 55 (aş : yemek KRS 55),
ay +a- “acımak” KRS 56 (ay : acı ünlemi KRS 56),
badır+a- “kendine cesaret vermek” KRS58 (badır:cesur KRS 58),
boqur+a- “fokurdamak” KRS 80 (boqurlav:fokurdama KRS 80),
bor +a- “süpürmek” KRS 81 (boran :kar fırtınası KRS 81),
boş+a- “boşaltmak,serbest bırakmak” KRS 82 (boş I :boş KRS 81),
but+a- “kesmek,budamak” KRS 87 (but :bacak KRS 87)
bür+e- “yuvarlaklaştırmak” KRS 89 (bür :nokta KRS 89),
büdür+e- “sıçramak,irkilmek” KRS 88 (taklit sözcük),

bürk +e- “örtmek,kaplamak” KRS 89 (bürk : örtü KRS 89),
çarna-< çarın+a- “cıvıldamak” KRS 355 (çar: yansıma kelime),
döger+e- “yuvarlanmak” KRS 127 (dögerek :yuvarlak,tekerlek KRS 127),
güngür+e- “şarkı mırıldanmak” KRS 110 (Taklit sözcük)
hozğ+a- “tahrik etmek, ortalığı karıştırmak” KRS 347,
küre- “çıkarmak,kaldırmak.boşaltmak” KRS 174 (kürek: kürek KRS 174)
qan+a- “kanamak” KRS 186 (qan: kan KRS 186),
qıcır +a- “gıcırdamak” KRS209 (qıcırav: gıcırdama KRS 209),
qıyın+a- “eziyet etmek,işkence etmek” KRS 211 (qıyın: eziyet KRS 211),
qın+a- “bilemek,yontmak” KRS 213 (qın: kın KRS 213),
qıt+a- “eksik olmak,yetmemek” KRS 216 (qıt: eksik KRS 216),
maqt+a- “övmek” KRS 223 (maqtav: övme KRS 223),
oyun+a- “oynamak” KRS 241 (oyun: oyun KRS 241),
oş+a- “benzemek” KRS 248 (oşaşlı: benzer KRS 248),
san+a- “ saymak,hesaplamak” KRS 278 (sanav I: sayı KRS 277),
sarın+a- “şarkı söylemek” KRS 279 (sarın: şarkı KRS 279),
sın +a- “denemek, sınamak” KRS 294 (sınav: deneme KRS 293),
sırqır +a- “hasta olmak” KRS 295 (sırqav: hasta KRS 295),
sor +a- “sormak,istemek” KRS 288 (sorav: soru KRS 287),
süyr +e- “sürüklemek,sürümek” KRS 296 (süyrev: haddelemek KRS 296),
tar +a- “taramak,kaşımak” KRS 305 (taraq: tarak KRS 305),
temtir +e- “sallanmak” KRS 310 (temtirev: sallanma KRS 310),
terg +e- “kontrol etmek” KRS 311 (tergev: denetleme KRS 311),
til+e- “istemek,dilemek” KRS 316 (tilev: dilek KRS 315,
tir +e- “desteklemek,altından tutmak” KRS 316 (tirev: destek KRS 316),
tiş+e- “yontmak,bilemek” KRS 317 (tiş: diş KRS 317),
titir +e- “titremek” KRS 317 (titirev: titreyiş KRS 317),
töl +e- “ödemek” KRS 313 (tölev: ücret: KRS 313),

töş +e- “yatırmak” KRS 314 (töşev: döşeme KRS 314),
yımış+a- <yımışaq+a- “yumuşamak” KRS 159 (yımışaq: yumuşak KRS 159),
yor+a- “varsaymak,tahmin etmek” KRS 136 (yorav: tahmin KRS 136),

1.2.1.1.2. +Al-

İsim köklerine gelerek isimlerden geçişli fiiller yapar.

ara+l- “aralanmak,faltaşı gibi açılmak” KRS 44 (ara: aralık KRS 44),
az +al- “küçülmek,azalmak“ KRS 31 (az: küçük KRS 30),
boya+a l- “boyamak” KRS 82 (boya: boya KRS 82),
qara-l-l *“*karalamak,siyaha boyamak*”* KRS190 *(qara:* siyah KRS 190*)*
or+al- “somurtmak,yüz asmak,çatılmak” KRS 245 (or: hendek KRS 245)
sayr +al- “yere serilmek,genişlemek”KRS 274 (sayrak: seyrek KRS 274),
tavş+al- “eskimek,yıpranmak” KRS 299 (tavşalıv: eskime KRS 299),
tarq +al- “inmek,sarkmak” KRS 305 (tarqalıv: sarkma KRS 305),
tüz+el- “düzelmek” KRS 326 (tüz: düz KRS 326),
uz +al- “uzamak,uzatmak” KRS 331 (uzun: uzun KRS 331)

1.2.1.1.3. +Ar-,+r-

İsim köklerine gelerek geçişsiz fiiller türetir. Bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek olma bildiren geçişsiz fiiller yapar.Zeynep Korkmaz bu ekin Eski Türkçedeki er- fiilinin sözlerle kaynaşarak ekleşmesinden oluştuğunu söyler (Korkmaz: 2003,113).

ağ+ar- “beyazlanmak“ KRS 28 (aq: beyaz KRS 35),
başga-ar- “değişmek,başkalaşmak” KRS 67 (başga: farklı KRS 67),

boz+ar- “beklemek,gözlemek“ KRS 79 (boz: esmer renk KRS 79),
göğ+er- “yeşermek,yeşillenmek” KRS 100 (gök: mavi KRS 102),
qız+ar- “kırmızılaşmak“ KRS 209 (qızamuq: kızamık hastalığıKRS 209)
ong+ar- “düzeltmek,ayarlamak” KRS 244 (ong: uygun KRS 243).

1.2.1.1.4. +Ay-

İsimden fiil yapma ekidir.Sıfat olan kelimelere gelerek dönüşlü fiiller yaptığı da görülür.Eski Türkçede *-ad-/-ed-* isimden fiil yapma ekinin devamı olan ektir (Öztürk 1997: 25).

bükür-ey- “eğilmek,bükülmek” KRS 89 (büküreygen: eğrilme KRS 88),
çonq +ay- “çukura eğilmek” KRS 360 (çonq: çukur KRS 360),
çonç+ ay- “eğilmek” KRS 360 (çonç: çukur KRS 360),
dırb- ay- “ardına kadar açılmak” KRS 130 (dırbu: ?,
enk +ey- “eğilmek” KRS 375 (enk: genişlik 375),
irc +ay- “gülümsemek” KRS 153 (ircayıv: tebessüm KRS 153),
qamp-ay- “kurum satmak,kurulmak” KRS 186 (qamp: ?,
qanq +ay- “dik durmak,fırlamak” KRS 187 (qanqayıv: dikelme KRS 187),
qart +ay- “ihtiyarlamak,yaşlanmak” KRS 192 (qart: yaşlı KRS 192),
qıngır+ay- “eğrilmek,bükülmek” KRS 213 (qınqır: eğri,bükük KRS 213),
qırs+ay- “sataşmak,musallat olmak” KRS 214 (qırsayıv: sataşma KRS 214),
qıt+ay- “eksik olmak,yetmemek” KRS 216 (qıt: cimri KRS 216),
qop-ay- “kurulmak, böbürlenmek” KRS 200 (qop:),
mars +ay- “fırlamak,çıkmak” KRS 225 (mars: ?,
mas- ay- “ övünmek,yüksekten atmak” KRS 225 (mas: uygun KRS 225),
mayş+ay- “ayağını sürçmek” KRS 222 (may: yağ KRS 222),
mung+ay- “üzülmek” KRS 232 (mung: üzüntü KRS 232),
or- ay- “somurtmak” KRS 245 (or: hendek,su yolu KRS 245),

sarg-ay- “sararmak,sarı olmak” KRS 279 (sargılt: sarı KRS 279),
tars+ay- “genişlemek,büyümek” KRS 306 (tar: dar KRS306),
ters+ ey- “nedeni olmak” KRS 312 (ters: ters yüz KRS 312),
tınç-ay- “dinlenmek” KRS 325 (tınç: hafif KRS 325),
tomp- ay- “gömmek” KRS 319 (tomal-: şişmek KRS 319),
tor+ay- “büyümek,yetişmek” KRS 320 (toray: çocuk KRS 320).
yant-ay- “dayanmak,mert olmak,cesaretlenmek” KRS 392 (yantıq: eğri,meyilli KRS 392)

1.2.1.1.5. +dA-

Bu ek tek heceli yansıma sözcüklerden ses yansımalı fiiller türetir. İsimlerden fiiller yapar.

al+da- “kandırmak, aldatmak” KRS 38 (aldam: aldatma,hile KRS 38),
hay+da- “kovmak,sürmek” KRS 113 (hay huy: gürültü KRS 113),
ün+de- “seslenmek”
Bu fiil metinlerde bulunmasına rağmen sözlükte bulunmamaktadır.

1.2.1.1.6. +gAr-

İsim köklerine gelerek geçişli fiiller türetir. Pek işlek bir ek değildir.

es+ger- “hatırlamak” KRS 378 (es: hafıza KRS 378),
qut+gar- “kurtarmak” KRS 208 (qutlu: mutlu KRS 208),
qıs+gar- “kısaltmak” KRS215 (qısga: kısa KRS 215),
su+gar- “sulamak” KRS 290 (suv: su KRS 289),
yaş+gar- “yeşermek, yeşillenmek” KRS 398 (yaşıl: yeşil KRS 399).

1.2.1.1.7. +gIr-,+gUr- / +kIr-,+kUr-

Bu ek isim köklerine gelerek fiiler türetir. Yansıma sözcüklerden yapma ifade eden geçişli fiiller türetir.

a+kır- “bağırmak,feryat etmek” KRS 36,
ö+kir- “böğürmek,uğuldamak,gürüldemek” KRS 250,
pış+gır- “sesli burundan nefes almak,fasırdamak”KRS 266,
tü+kir- “tükürmek” KRS 327,
üs+kir- “fısıldamak” KRS (Sözlükte yok.),
ye+kir- “kabaca bağırmak,azarlamak,paylamak” KRS 130,
yöt+kür- “öksürmek” KRS 137

1.2.1.1.8. +I-

Bu ek tek heceli kelimelere gelerek olma ifade eden geçişsiz fiiller türetir. Daha çok sıfatlara getirilir.

bay+ı- “zenginleşmek” KRS 60 (bay: zengin KRS 59),
balq+ı- “ışımak,parlamak” KRS 61 (balkıv: parlama KRS 61),
beg+i- “sağlamlaştırmak” KRS 69 (bek: sağlam KRS 69),
bırş+ı- “harcamak, sarfetmek” KRS ,
çirk - i- “bir tarafı yanmak” KRS 359 (çirkev: böcek KRS 359),
kem+i- “azalmak, küçülmek” KRS 164 (kem: küçük KRS 164),
qalq - ı- “uyuklamak,pineklemek” KRS 184 (qalqan: kalan KRS 184),
qırc - ı- “tıraş olmak”KRS 214 (qırcıma: tıraşlı KRS 214),
sas+ı- “pis kokmak” KRS 279 (sasıq: kötü koku KRS 279),

sır+ı- “vurmak, kamçılamak” KRS 295 (sırıv: vurma KRS 295)
tan-ı- “bilmek,öğrenmek (KRS 304 (tanıv: bilme KRS 303),
tat+ı- “bozulmak” KRS 307 (tatıv: tat,lezzet KRS 307),
taş-ı- “1.taşımak,2.taş-,dökülmek” KRS 308 (taşıv: taşma KRS 308)

1.2.1.1.9. +Ilda-

Yansıma sözcüklerden oldurgan fiiller türetir.

ah+ılda- “ah çekmek,iç çekmek” KRS 29,

1.2.1.1.10. +Illa-

Bu ek yansıma sözcüklerden geçişli fiiller yapar. Tek heceli sonu ünsüzle biten kelimelere getirilir.

ah - ılla- “ah çekmek, iç çekmek” KRS 29,
baq+ ılla- “vak vak etmek,vıraklamak,bağırmak” KRS 61,
bolq +ulla- “kaynamak,kabarmak,fıkırdamak” KRS 80,
cıc+ılla- “cızırdamak,tıslamak” KRS 141,
cağ+ılla- “gürültü,patırtı yapmak,cığ cığ etmek ” KRS137,
cah+ılla- “bağırtı şamata yapmak KRS 137,
cıv – ulla- “cır cır etmek,cıvıldamak” KRS 141,
cır –ılla- “cır cır ötmek” KRS 142,
cıy - ılla- “cızırdamak” KRS 141,
cuv-ulla- “cıvıldamak” KRS 140,
çırt+ılla- “cırıldamak” KRS 364,

dır+ılla- “çene çalmak,gevezelik yapmak” KRS 130,
gürül-ülle- “uğuldamak” KRS 110,
hars+ille- “sallamak, ırgalamak,yalpalanmak” KRS 118,
ir+ılla- “böğürmek, hırlamak,kükremek,homurdanmak” KRS 153,
işğ+ılla- “ovmak ; rendelemek ,ezmek,sürtmek,ufalamak” KRS 156,
kant+ılla- “bıkmak usanmak” KRS 162,
qanç+ılla- “gıcırdamak, cızırdamak “ KRS 178,
qanç+ılla- “gıcırdamak,çatırdamak” KRS 187,
qaq+ılla- “gıt gıt etmek, gıdaklamak” KRS183,
qar+ılla- “tangır tungur etmek ;dırdır etmek” KRS 194,
qart+ılla- “yaşlanmak; titremek” KRS 193,
qıc+ılla- “gıcırdamak” KRS 209
qor+ulla- “mırıldanmak” KRS 201,
lans+ılla- “parıldamak” KRS 218,
lans+ılla- “parıldamak” KRS 218 (lans: parıltı KRS 218),
lip+ille- “göz kırpmak,yanıp sönmek” KRS 219,
lav+ ulla- “alev alev yanmak” KRS 217,
mır+ılla- “mırıldamak” KRS 233,
mısğ+ılla- “alay etmek” KRS 233,
mız+ılla- “cıvıldamak” KRS 233,
pır+ılla- “pırlamak” KRS 265,
pırt+ılla- “saçmalamak” KRS 265
şah+ılla- “şırıldamak” KRS 368 ,
şart+ılla- “çatırdamak,şakırdamak,cırıldamak” KRS 368,
şır+ılla- “çağıldamak “ KRS 371,
taq+ılla- “takırdamak,çatırdamak” KRS 301,
tar+ılla- “tangır tungur etmek,dırdır etmek,çene çalmak” KRS 307,
tır+ılla- “tangur tungur etmek” KRS 326,
tırp+ılla- “çırpınmak” KRS 326,
vah+ılla- “hışırdamak,fışırdamak”KRS92,
vaj-ılla- “kaynamak,köpürmek,coşmak”KRS 90,

var+ılla- “çene çalmak,dırdır etmek” KRS91,
vav-ulla- “uğuldamak,vızıldamak” KRS 90,
vaz-ılla- “yayımlamak. çıkarmak,neşretmek” KRS 90,
vız-ılla- “vızıldamak” KRS 93,
yelp+ille- “sallamak,dalgalanmak” KRS 131,
yırt+ılla- “pırıldamak” KRS 160,
zar+ılla- “zırlamak,ağlamak”KRS 145,
zım+ılla- “sızlamak” KRS 147,
zınk-ılla- “gıcırdamak,cızırdamak” KRS 147,
zır+ılla- “titremek” KRS 147,
zir+ille- “titremek” KRS 146,
zuv+ulla- “şırıldamak” KRS 146,
xaş+ılla- “hışırdamak,fışırdamak” KRS 346,
xır+ılla- “horlamak” KRS 350,
xırç+ılla- “çıtırdamak” KRS 350,
xor+ulla- “horlamak” KRS 348

1.2.1.1.11. +lk-

Bu ek isimlerden oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir.Eski Türkçeden beri var olan ek pek işlek bir ek değildir.

aç+ıq- “karnı acıkmak” KRS 54 (aç: karnı aç olma KRS 53),
ay+ıq- “ayılmak,aklı başına gelmek” KRS 34 (ay II: acı ifadesi KRS 32),
bir+ik- “birleşmek, biraraya gelmek” KRS 77 (bir: bir sayısı KRS 75),
çın+ıq- “dayanıklı hale getirmek, sertleştirmek” KRS 364 (çınıgıv: dayan ıklılık,sağlamlaştırma KRS 364),
geç+ik- “geç kalmak” KRS 99 (geç: geç KRS 99),

göz+ük- “görünmek” KRS102 (göz: göz KRS 100),
qan - ıq - “sataşmak, takılmak” KRS 188 (qan: kan KRS 186),
öç+ük- “öfkelenmek,kızmak” KRS 254 (öç I: intikam KRS 254),
örç -ük- “keskinlemek,şiddetlenmek”KRS 252 (örçügüv: keskinleşme KRS 22)
yol+uq- “karşılaşmak” KRS 136 (yol: yol KRS 136)

1.2.1.1.12. +lA-

Tek veya çok heceli isim kök ve gövdelerine gelerek geçişli filer türeten bir ektir. Yapma bildiren geçişli fiiller türetir.İşlek bir isimden fiil yapma ekidir. Kumukça- Rusça sözlükte bu ekle türeyen 218 fiil bulunduğu belirlenmiştir.

abat+la-“ adımlamak,geçmek,basmak“ KRS 23 (abat: adım KRS 23),
abur+la- “hürmet etmek,ağırlamak” KRS 23 (abur: saygı,hürmet KRS 23),
alğış+la- “onamak, hayır dua etmek, tasvip etmek” KRS 37 (alğış: onama,tasvip KRS 37),
altın+la- “altın yapmak” KRS 40 (altın: altın KRS 40),
ang+la- “anlamak” KRS 43 (ang: anlayış,bilinç KRS 43),
ara+la- “çevrelemek,kuşatmak” KRS 44 (ara: ara KRS 44),
arıq+la- “zayıflamak” KRS 48 (arıq: zayıf KRS 48),
ariv+le- “güzelleştirmek” KRS 46 (ariv: güzel KRS 45),
asta+la- “yavaşlatmak” KRS 50 (asta: yavaş,sessiz KRS 49),
aş+la- “gübrelemek,gübre vermek” KRS 55 (aş: yemek KRS 55),
av+la- “avlamak” KRS 25 (av: av KRS 24),
ayav+la- “korumak “ KRS 56 (ayav: acıma KRS 56),

bağış+la- “hediye etmek ; kurban etmek” KRS 58 (bağış: hediye KRS 58),
balta+la- “kesmek” KRS 61 (balta: balta KRS 61),
baş+la- “başlamak” KRS 67 (baş: baş KRS 65),
bay+la- “bağlamak” KRS 59 (bay: bağ KRS 59),
baz+ la- “küflenmek,küf tutmak” KRS 59 (baz: küf KRS 59),
bek+le- “sağlamlaştırmak” KRS 69 (bek: sağlam KRS 69),
belgi+le- “belirlemek,ayırmak”KRS 70 (belgi: işaret KRS 70),
bet+le- “başına kakmak,paylamak,sitem etmek” KRS 72 (bet: sitem KRS 72)
biy+le- “zaptetmek,ele geçirmek” KRS 74 (biy: bağ KRS 74)
boqur+la- “fokurdamak,kaynamak” KRS 80 (boqurav: kaynama KRS 80)
boyav+la- “boyamak” KRS 82 (boyav: boya KRS 82),
boy+la- “ölçmek” KRS 80 (boy: boy KRS 79),
boz+la- “ağlamak,gözyaşı dökmek” KRS 79 (bozlav: acı, ağlayış KRS79)
buğav+la- “zincire vurmak” KRS 83 (buğav: zincir KRS 83)
burhuç+la- “bağlamak,sarmak”KRS 84 (burhuç: sürgü,kilit KRS 86),
buz+la- “buzlamak,donmak” KRS 84 (buz: buz KRS 84),
bük+le- “eğmek,bükmek” KRS 88 (büklev: bükme,eğme KRS 88),
cut+la- “çifti birleştirmek” KRS 141 (cut: çift KRS 141),
çana+ la- “durmak.fren yapmak” KRS 354 (çana: kızak KRS 354)
çang+la- “toz kaldırmak” KRS 3548 (çang: toz KRS 354),
çar+la- “bilemek,eğelemek”KRS355 (çar: makara,bobin KRS 355),
çöküç+le- “çekiçle vurmak,dövmek” KRS 358 (çoküç: çekiç KRS 358),
çöp+le- “toplamak” KRS 358 (çöp: çöp,süprüntü KRS 358),
çubuq+la- “pataklamak,dövmek” KRS 360 (çubuk: çubuk KRS 360),
çuğul+la- “getirmek” KRS 361 (çuğul: bühtan,kara KRS 361),
çungur+la- “çukur kazmak” KRS 361 (çungur: çukur KRS 361),
çul+ la- “çulla örtmek” KRS 361 (çul: yolluk,çul KRS 361),
çüm+le- “çimdiklemek” KRS 365 (çüm: çimdik KRS KRS 365),
çüy+le- “sürgülemek” KRS 365 (çüy: çivi KRS 365),

damga+la- “lekelemek,damga vurmak KRS124 (damga: leke,mühürKRS 124),

dazu+la- “sınırı belirlemek”KRS123 (dazu: sınır,hudut KRS 123),

dem+le- “demlemek” KRS 126 (dem: dem KRS 126),

dım+la- “nemlendirmek,ıslatmak”KRS 130 (dım: yaş.nem KRS 130),

dögerek+le- “yuvarlaklaştırmak” KRS 127 (dögerek: yuvarlak KRS 127),

duv+la- “azmak,huysuzluk etmek” KRS 129 (duv: huysuz KRS 129),

egev + le- “bilemek.torna etmek” KRS 372 (egev: eğe KRS 372),

eki+le- “ikilemek,iki katına çıkarmak” KRS 373 (eki: iki KRS 373),

eqev+le- “ikilemek” KRS 372 (eqev: iki KRS 372),

eniş+le- “inmek” KRS 375 (eniş: eğimli,inişli KRS 375),

erke +le- “şımarmak, yaramaz olmak “ KRS 377 (erke: şımarık KRS 377),

es +le- “fark etmek,dikkat etmek” KRS 379 (es: hafıza,bellek KRS 378),

gerti+le- “gerçekleştirmek, doğrulamak” KRS 98 (getri: doğru KRS 97),

gesek+le- “bölmek,ayırmak” KRS 98 (gesek: parça, bölüm KRS 98),

gora+la- “buruşturmak,örselemek” KRS 107 (goralav: buruşturma KRS 107)

gök+le- “göğermek,maviye boyamak” KRS102 (gök: çivit mavisi KRS 102),

göz+le- “beklemek” KRS 101 (göz: göz KRS 100),

gül+le- “imrenmek, gıpta etmek;kıskanmak” KRS 109 (güllev: gıpta KRS 109)

gülle+le- “kurşuna dizmek,ateşe tutmak” KRS 109 (gülle: kurşun KRS 109)

gümüş+le- “gümüşlemek” KRS 109 (gümüş: gümüş KRS 109),

gürül+le- “gürüldemek” KRS 110 (gürüllev: uğultu KRS 110),

hap+la- “havlamak,ürmek” KRS 117 (haplav: havlama KRS 117)

harsil+le- “sallanmak,ırgalanmak” (harsil .alev KRS 118),

hav+la- “havlamak” KRS 112 (hav hav: köpek ürmesi KRS 112),

honqa+la- “kavgacılık göstermek,direnmek” KRS 120 (honqa: inatçı KRS 120)

xıbır+la- “kımıldamak” KRS 349 (taklit sözcük),

xırda+la- “ufalamak” KRS 349 (hırda: kıyma satırı KRS 349),

xır+la- “yontmak,kesmek,biçmek” KRS 349 (hırlı: yontulmuş KRS 349),

xontur+la- “homurdanmak” KRS 347 (honta: hortum KRS 347),

xor+la- “sövmek,paylamak,yermek, kötülemek”KRS 347 (horl: hakir görülmüş KRS 347),

xota+la- “yumuşatmak,kabartmak” KRS 348 (hotgamaq: yumuşatmak KRS 348),

ince+le- “inceltmek” KRS 152 (ince: ince KRS 152),

iş+le- “çalışmak“ KRS 157 (iş: iş,çalışma KRS 156),

itiv+ le- “ütülemek,ütü yapmak” KRS 155 (itiv: ütü KRS 155)

iyis+le- “koklamak” KRS 148 (iyis: koku KRS 148),

iy+le- “ezmek,yoğurmak,mıncıklamak” KRS149 (iy III: maya KRS 148)

iz+le- “aramak,peşinde olmak,izlemek “ KRS 148 (iz: iz KRS148),

kav+la- “esinlendirmek,ilham vermek” KRS 161 (kavlu: coşkulu KRS 161)

kelpet+le- “nitelemek; tasvir etmek,betimlemek” KRS 164 (kelpet II: görünüş KRS 164),

kert+le- “çentik atmak,kertik yapmak” KRS 165 (kert: çentik KRS 165),

kirit +le- “kilitlemek” KRS 168 (kirit: kilit KRS 168),

kir+le- “kirletmek” KRS 168 (kir: kir,pis KRS 168),

kişen +le- “kösteklemek, zincire vurmak” KRS 168 (kişen: zincir,köstek KRS 168)

kök+le- “atmak,fırlatmak” KRS 166 (kök: gök KRS 165),

kü + le - “gülmek” KRS 174 (külev: gülme KRS 174),

küş+le- “kovmak”KRS175 (küş: Kuşlarıkovmak için ünlem KRS175)

küy+le- “kurmak,düzenlemek,akort etmek” KRS 173 (küy: ,müzik KRS 173)

qaq+la- “kurutmak” KRS 183 (qaq: kuru KRS 182),

qalay+la- “kalaylamak” KRS 183 (qalay: kalay: 183),

qamuçu+la- “kamçıyla vurmak” KRS 186 (qamuçu: kamçı KRS 186),

qansız+la- “kankaybetmek” KRS 187 (qansız: kanı az KRS 187),
qantar+la- “bağlamak” KRS 187 (qantar: kantar KRS 187),
qantıl+la- “şikayet etmek,yakınmak” KRS 162 (kant: şikayet KRS 162),
qapas+la- “tokatlamak “ KRS 188 (qapas: sille,tokat KRS 188),
qap+la- “örtmek,kaplamak” KRS 188 (qaplav: kaplama KRS 188),
qara+la- “karalamak,çizmek” KRS 190 (qara: siyah KRS 189),
qaravul+la- “beklemek” KRS 189 (qaravul: karakol,nöbet KRS 189),
qarış+la- “karışla ölçmek” KRS 194 (qarış: karış KRS 194),
qarşı+la- “karşılamak,görüşmek” KRS 192 (qarşı: karşı KRS 193)
qat+la- “üst üste yığmak” KRS 195 (qat: kat,tabaka KRS 194) ,
qayqa+la- “sallanmak” KRS 180 (qayqa: salıncak KRS 180),
qarsa+la- “sinirlendirmek” KRS 192 (qarsalav: heyecanlanma KRS 192),
qat+la- “üst üste yığmak” KRS 195 (qat: kat,tabaka KRS 194),
qırq+la- “kırk defa yıkamak” KRS 214 (qırq: kırk KRS 214),
qısga+la- “kısaltmak,küçültmek” KRS 215 (qısga: kısa KRS 215),
qıtıq+la- “gıdıklamak” KRS 216 (qıtıq: gıdıklama KRS 216),
qış+la- “kışı geçirmek” KRS 217 (qış: kış KRS 217),
qol+la- “kullanmak” KRS 199 (qol: el,kol KRS 198),
qoz+la- “doğurmak,buzağılamak” KRS 198 (qoz u: kuzu KRS 198),
quçaq+la- “sarılmak, kucaklamak” KRS 209 (quçaq: kucak KRS 208),
qulaç+la- “kulaçla ölçmek” KRS 205 (qulaç: kulaç: kulaç KRS 205),
qunnaq+la- “kundağa sarmak, kundaklamak” 205 (qunnaq: kundak KRS 205),
qut+la- “tebrik etmek, kutlamak” KRS 208 (qutlu: mutlu KRS 208),
may+la- “yağlamak” KRS 222 (may: yağ KRS 222),
maymaq+la- “aksamak,topallamak”KRS 222 (maymaq: aksak KRS 222),
mısğıl+la- “alay etmek,eğlenmek”,KRS 234 (mısğıl: alay KRS 233),
nal+la- “nallamak” KRS 236 (nal: at nalı KRS 235),
oqa+la- “ezmek,yoğurmak” KRS 242 (oqalav: oklava KRS 242),
omuz+la- “zıhlamak” KRS 243 (omuz: kenar KRS 243),
ot+la- “otlamak” KRS 247 (ot: ot KRS 247),

oy+la- “düşünmek” KRS 241 (oy: düşünce KRS 241),
oynaq+la- “oynayıp zıplamak” KRS 241 (oynaq: hareketli KRS 241),
öpke+le- “sitem etmek” KRS 252 (öpke: sitem KRS 252),
para+la- “parçalamak” KRS 256 (paralav: parçalama KRS 256),
pay+la- “dağıtmak, paylaştırmak” KRS 255 (pay: bölüm KRS 255)
pis+le- “kınamak,ayıplamak,yermek” KRS 260 (pis: namussuz KRS 260),
renk+le- “boyamak” KRS 269 (renk: boya KRS 269),
saqat+la- “sakatlamak” KRS 275 (saqat: engelli KRS 275),
saq+la- “korumak,muhafaza etmek” KRS 275 (saq: dikkat KRS274)
sandıraq+ la- “sayıklamak,şaka etmek” KRS 278 (sandıraq: sayıklama KRS 278),
sap+la- “takmak,saplamak” KRS 278 (sap: sap,kabza KRS 278),
sarsaq+la- “saçma konuşmak” KRS 279 (sarsaq: aptal KRS 279),
savğat+la- “hediye etmek” KRS 272 (savğat: armağan KRS 272),
say+la- “seçmek,tercih etmek” KRS 274 (saylav: seçim KRS 274),
sebe+le- “yağmur serpelemek” KRS 280 (sebelev: serpiştirme KRS 280),
sığal+la- “cilalamak” KRS 292 (sığal: cila KRS 292),
sı+la- “sıvamak,sürmek” KRS 293 (sılav: sıvama KRS 293),
sıntıq+la- “topallamak,aksamak” KRS 294 (sıntıqlav: aksama KRS 294),
sırğa+la- “kaymak,yuvarlanmak” KRS 294 (sırğa: halka KRS 294),
sır+la- “boyamak” KRS 295 (sır: boya KRS 294),
sıy+la- “hürmet etmek,ağırlamak” KRS 292 (sıy: hürmet ,saygı KRS 292)
sızıq+la- “çizmek,çizgi çekmek” KRS 292 (sızıq: çizgi KRS 292),
sız+la- “acımak,ağrımak” KRS 292 (sızı: acı,ağrı KRS 292),
sil+le- “sallamak” KRS 284 (sillev: sallama KRS 284),
siyrek+le- “seyrekleştirmek” KRS 284 (siyrek: seyrek KRS 284),
söy+le- “konuşmak” KRS (söz: laf,söz KRS 282),
surat+la- “tasvir etmek,tarif etmek” KRS 291 (surat: tasvir KRS 291),
suv+la- “nemlendirmek,ıslatmak” KRS 290 (suv: su, nem KRS 289),

sürgü+le- “yontmak,rendelemek” KRS 296 (sürgü: rende KRS 296)
sürküç+le- “yaltaklanmak,” KRS 296 (sürküç: sürme,yağlama KRS 296),
şampıl+la- “ağzını şapırdatmak” KRS 367 (şampıllav: ağzını şapırdatma KRS 367),
şavla+la- “ışık saçmak,ışıldamak” KRS 366 (şavla: ışın KRS 366),
şay+la- “donatmak,teçhiz etmek” KRS 366 (şay: bela KRS 366),
şıbış+la- “fısıldamak” KRS 371 (şıbış: fısıltı KRS 371),
tang+la- “seçmek” KRS 304 (tang II: uygun KRS 304),
taş+la- “taş atmak” KRS 308 (taş: taş KRS 307),
tayga+la- “kaymak” KRS 299 (taygak: kaygan KRS 299),
taza+la- “temizlemek,tazelemek” KRS 299 (taza: taze KRS 299),
tegiş+le- “düzlemek,tesviye etmek” KRS 309 (tegiş: eşit,denk KRS 309),
teng+le- “denkleştirmek,eşitleştirmek” KRS 310 (teng: eşit KRS 310),
ter+le- “terlemek” KRS 312 (ter: ter KRS 312),
tıng+la- “dinlemek” KRS 325 (tınglav: dinleme KRS 325),
tırpıl+la- “çırpınmak” KRS 326 (tırpıllav: çabalama KRS 326),
tış+la- “örtmek,kaplamak” KRS 326 (tış: dış,kap KRS 326),
tizgin+le- “dizginlemek,bağlamak” KRS 314 (tizgin: dizgin KRS 314),
toqa+la- “dayak atmak,dövmek” KRS 318 (toqalav: dövme KRS 318),
tomaq+la- “körleştirmek,köreltmek” KRS 319 (tomaq: kör,küt KRS 319),
top+la- “toplamak,yığmak”KRS 320 (toplav: toplama KRS 320),
tor+la- “dizmek,geçirmek” KRS 320 (tor: ağ KRS 320),
töbe+le- “vurmak,dövmek,pataklamak” KRS 313 (töbe: tepe KRS 312),
töş+le- “tamamlamak” KRS 314 (töş: göğüs KRS 314),
tursuq+la- “gözden geçirmek,bakmak” KRS 323 (tursuq: ? KRS 323),
tuz+la- “tuz serpmek” KRS 322 (tuz: tuz KRS 322) ,
tügel+le- “bitirmek,tüketmek” KRS 326 (tügel: ? KRS 326),
tüz+le- “düzeltmek” KRS 326 (tüz: keskin,isabet KRS 326),
ultan+la- “nal çakmak,pençe vurdurmak” KRS 332 (ultan: taban,alt KRS 332),
ur+la- “hırsızlık yapmak,çalmak” KRS 333 (uru: çalma KRS 333),

uvaq+la- “ufalamak,toz haline getirmek” KRS 329 (uvaq: ufak KRS 329),
uv+la- “zehirlemek” KRS 330 (uv: zehir KRS 329),
uya+la- “yuva yapmak” KRS 336 (uya: yuva KRS 336),
yaq+la- “savunmak,kayırmak” KRS 388 (yaq: taraf KRS 388),
yal +la - “yanmak,tutuşup yanmak” KRS 390 (yalın: alev KRS 390),
yaman+la- “yermek,kötülemek” KRS 391 (yaman: kötü KRS 391),
yapalaq+la- “yassıltmak” KRS 394 (yapalaq: düz,yassı KRS 394),
yapıraq+la- “yapraklamak” KRS394 (yapıraq: yaprak KRS 394),
yara+la- “yaralamak” KRS 395 (yara: yara KRS 394),
yav+la- “yağlamak” KRS 386 (yav: yağ KRS 386),
yay+la- “yazı geçirmek” KRS 387 (yay: yaz KRS 389),
yer+le- “eyerlemek,eyer vurmak” KRS 133 (yer II: eyer,palan KRS 133)
yı +la- “ağlamak,gözyaşı dökmek” KRS 159 (yığ: gözyaşı KRS 159),
yıltın+la- “ışıldamak,parlamak” KRS 159 (yıltın: parıltı KRS 159)
yır+la- “şarkı söylemek” KRS 160 (yır: şarkı KRS 160),
yırtıl+la- “ışıldamak,parıl parıl olmak” KRS 160 (yırtıllav: parıltı KRS 160),
yoq+la- “yok etmek,öldürmek” KRS 135 (yoq: yok KRS 134),
yolaq+la- “kirletmek,lekelemek” KRS 135 (yolaq: leke KRS 135),
yol+la- “yöneltmek,doğrultmak,göndermek” KRS 136 (yol: yol KRS 135),
yorğa+la- “yavaş yürümek -atlar için-“ KRS 136 (yorğa: yavaş KRS 136),
yuh+la- “uyumak” KRS 385 (yuhu: uyku KRS 385),
yumar+la- “devirmek,yuvarlamak” KRS 383 (yumarav: yuvarlamaKRS 383),
yügen+le- “gem vurmak,dizgin takmak” KRS 381 (yügen: dizgin KRS 381),
yük+le- “yüklemek” KRS 382 (yük: yük KRS 382),
zangır+la- “ses çıkarmak” KRS 145 (zangır: zang: ses çınlaması KRS 144),
zımıl+la- “sızlamak,yanıkmak” KRS 147,
zınqıl+la- “gıcırdamak” KRS 147,

Alıntı kelimelerden bu ekle türetilen kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

abstrak+la- (İng.abstract: soyut.)“soyutlamak,tecrit etmek” KRS 23 (abstrak: soyut KRS 23),

ağu+la- (Ar.ağu: zehir) “zehirlemek”KRS 28 (ağu: zehir KRS 28),

amanat+la- (Ar. amanat: emanet) “emanet etmek” KRS 41 (amanat: emanet KRS 41),

asas+la- (Ar. esas: temel,esas) “temele dayamak, KRS 49 (asas: temel,esas KRS 49),

asfalt+la- (Fr. Asphalte: asfalt) “asfaltlamak” KRS 50 (asfalt: asfalt KRS 50),

ayıp+la- (Ar. ayb: kusur,ayıp) “suçlamak,ayıplamak” KRS 34 (ayıp: suç, KRS 34),

azap+la- (Ar.azap: İşkence)“işkence etmek,eziyet çektirmek KRS 31 (azap: eziyet KRS 31),

azar+la- (Far. azar: incitme,kırma) “işkence etmek” KRS 31 (azar: ızdırap KRS 31),

baha+la- (Far. baha: değer) “değerlenmek, değeri artmak” KRS 58 (baha: değer KRS 58),

bint+le- (İng. bind: bant) “bantlamak” KRS 74 (bint: bant KRS 75),

bron+la- (Fr. bronz: tunç)“zırhla kaplamak” KRS 82 (bron: zırh KRS 82),

cavap+la- (Ar.cevap: cevap) “cevap vermek” KRS 137 (cavap: cevap KRS 137),

caza+la- (Ar. ceza: ceza) “cezalandırmak” KRS 138 (caza: ceza KRS KRS 138,)

cılt+la- (Ar. cild: kap,kitap)“ciltlemek” KRS142 (cılt: cilt KRS 142),

dabah+la- (Ar.tabak: tabak,kap,ince kat) “tabaklamak,sepilemek”KRS122 (dabahhana: tabakhane KRS 122)

darman+la- (Far.derman: İlaç,çare)“ilaçlamak” KRS 125 (darman: ilaç KRS 125),

dav+la- (Far.dağ: Yanık yarası) “atışmak,çekişmek,araları açılmak” KRS 122 (dav: kavga KRS 122),

gaz+la- (Fr. gaz: Gaz halindeki madde) “gazlaştırmak,doyurmak” KRS 93 (gaz: gaz KRS 93),

gebin+le- (Ar. kefen: Ölünün sarıldığı bez) “örtmek” KRS 94 (gebin: örtü,kefen KRS 94),

grim+le- (İng.grim: ekşi yüzlü) “makyaj yapmak,yüzünü boyamak” KRS 108 (grim: makyaj KRS),

*gunah+la- (*Far.günah: dinî suç)“suçlamak, kabahat bulmak” KRS 108 (gunah: günah KRS 108),

hazir+le- (Ar. hazır: meydanda olan) “hazırlamak” KRS 113 (hazir: hazır KRS 112)

hisap+la- (Ar. hesap: Hesap,sayma)“saymak,hesaplamak” KRS 120 (hisap: hesap KRS 120),

xabar+la- (Ar. haber: havadis) “sohbet etmek,konuşmak” KRS 343 (xabar: haber KRS 342),

xarc+la- (Ar.harc: sarf,masraf “harcamak,sarfetmek,kullanmak” KRS 345 (xarc: sarfetme KRS 345),

*xasiyat+la- (*Ar. haysiyet: şeref,onur,itibar) “alışmak,alışkanlık edinmek, KRS 345 (xasiyat: karakteristik özellik KRS 345),

hürmet+le- (Ar.hürmet: saygı) “saygı göstermek” KRS 122 (hürmet: saygı KRS 122),

xlor+la- (Fr.klor: bir element) “klorla temizlemek,klorlamak” KRS 346 (hlor: klor KRS 346),

isbat+la- (Ar. isbat: delil gösterme) “ispat etmek,kanıtlamak” KRS 154 (isbat: delil,kanıt KRS 154)

işgıl+la- “ovalamak,sürtmek” KRS 156 (işgınsız: biçimsiz KRS 156),

qavga +la- (Far. kavga: Gürültü) “gürültü etmek,yaygara koparmak” KRS 176 (qavqa: gürültü KRS 176)

qıymat+la- (Ar.kıymet: değer)“değer biçmek,kıymet vermek” KRS 211 (qıymat: değer KRS 211),

lahim+le- (Ar.lehim: Bir nesneyi hemen yutma) “kalaylamak,lehimlemek” KRS 218 (lahim: lehim KRS 218),

lah+la- (Ar. lâ: olumsuzluk edatı)“uzaklaştırtmak “kaldırmak,toplamak” KRS218 (lah: yok KRS 217),

laqır+la- (Ar.lakırtı: söz,laf) “konuşmak” KRS 218 (laqır: söz, sohbet KRS 218)

mıh+la- (Far.mıh: çivi) “çivilemek,çakmak” KRS 234 (mıh: çivi KRS 234),

nakış+la- (Ar.nakış: resim) “resim çizmek,nakış yapmak” KRS 235 (nakış: nakış KRS 235),

nalat+la- (Ar.lanet: beddua) “lanetlemek” KRS 235 (nalat: lanet KRS 235),

noqta+la- (Ar. nokta: benek,leke) “gem vurmak” KRS 239 (noqta: gem,yular KRS 239),

nomer+le- (İng.nomber: adet,numara) “numaralandırmak” KRS 239 (nomer: numara KRS 239),

ornament+le- (Fr.ornement: süs) “bezemek,süslemek” KRS 245 (ornament: süs KRS 245),

perçin+le- (Far.perçin: perçin) “perçinlemek” KRS 259 (perçin: KRS 259),

sıpat+la- (Ar.sıfat: vasıf) “vasıflandırmak,nitelemek” KRS 294 (sıpat: surat,yüz KRS 294),

sihru+la- (Ar.sihr: büyü) “büyü yapmak” KRS 284 (sihru: sihir,büyü KRS 284),

sünnet+le- (Ar.sünnet: iyi ahlak) “sünnet etmek” KRS296 (sünnet: kesme,budama KRS 296),

şifr+la- (Fr.chiffre: rakam)“şifrelemek” KRS 369 (şifr: şifre KRS 369),

taqrar+la- (Ar.tekrar: Bir şeyi iki defa yapma) “tekrar etmek” KRS 300 (taqrar: tekrar KRS 300),

taqsır+la- (Ar.taksir: kusur,suç) “suçlamak” KRS 301 (taqsır: suç KRS 301),

tamam+la- (Ar.tamâm: eksiksiz,tam olma) “bitirmek,tamamlamak” KRS 303 (tamam: bitmiş KRS 303),

taman+la- (Ar.tamâm: eksiksiz) “tamamlamak” KRS 303 (taman: tamam KRS 303),

tarbiya+la- (Ar. terbiye: eğitim) “eğitmek,terbiye etmek” KRS 305 (tarbiya: terbiye KRS 305),

tumar+la- *(Far.tumar: hayvanın derisini temizleme)* “tımar etmek” KRS 322 (tumar: temizleme KRS 322),

varaq+la- *(Ar.varaq: kağıt,kitap yaprağı)* “yaldızlamak,boyamak” KRS 91 (varaq: altın renkli boya KRS 91),

zahru+la- *(Far.zehir: zehir)* “zehirlemek” KRS 143 (zahru: zehir KRS 143),

zarbu+la- (Ar.zarb: darb) “marka koymak,damgalamak” KRS 145 (zarbu: damga KRS 145),

zayıpla- (Ar.zaif: zayıf) “zayıf düşmek” KRS 143 (zayıp: zayıf KRS 143),

zumlu +la- (Ar.zulm: zulüm) “ezmek,zulüm etmek” KRS 146 (zumlu: zulüm,yük KRS 146)

Bu ekin tabiat taklidi kelimelere getirilmesiyle oluşan kelimeleri aşağıya topladık.

cangır+la- “cıngırdamak, gürültü çıkarmak” KRS 139,

cımır+la- “gıcıklanmak,gıdıklanmak” KRS142,

cıngır+la- “çınlamak,çıngırdamak” KRS142,

çart+la- “çatlamak,yırtılmak” KRS 355,

dangır+la- “çınlamak,tınlamak”KRS124,

lav+la- “sallanmak” KRS 217,

poh+la- “bozmak” KRS 263,

pors+la- “sönmek” KRS 262,

şaqır+la- “çatırdamak” KRS 367,,

şatır+la- “hışırdamak,fışırdamak” KRS 368,

şıtır+la- “kımıldamak,kıpırdamak” KRS 371,

şuvul+la- “hışırdamak” KRS 371,

urt+la- “lokmalamak,yudumlamak” KRS 334,
vacıl+la- “kaynaşmak” KRS 90
vahıl+la- “hışırdamak,fışırdamak” KRS 92,
varıl+la- “durmadan konuşmak” KRS 91,
vavul+la- “uğuldamak” KRS 90,
vazıl+la- “ıslık sesi çıkarmak” KRS 90,
vızıl+la- “vızıldamak” KRS 93,
zırıl+la- “titremek” KRS 147,
ziril+le- “titremek,çatlamak” KRS146,
zuvul+la- “vızıldamak,uğuldamak” KRS 146,

1.2.1.1.13. +lAn-

Bu ek -la isimden fiil yapma ekinin /-n/ fiilden fiil yapma eki ile birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ektir.Bu eki alan fiillerin -la eki ile türemiş şekilleri görülmez. İsim köklerine gelerek dönüşlü çatılı fiiller yapar.Bu ek ile türeyen fiiller -lan ekinin üzerine geldiği ismin belirttiği durum veya nesneyi üzerinde bulundurma,olma, ifade ederler. Kumukça- Rusça Sözlükte bu ekle türeyen 88 fiil bulunmaktadır. -la eki kadar olmasa da işlek bir ektir.

açuv +lan- “hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek” (açuv: hiddet KRS 53),
ayaq+lan- “sağlığı düzelmek” KRS 56 (ayaq: ayak KRS 56),
ay+lan- “dönmek,dönüp durmak KRS 32 (ay: kamer KRS 32),
batır+lan- “yiğitlik yapmak” KRS 65 (batır: yiğit, cesur KRS 65),
bavuq +lan- “rutubetlenmek,ıslanmak” KRS 57 (bavuq: nemli KRS 57),
bit+len- “bitlenmek” KRS 78 (bit: bit KRS 78),
borç+lan- “borç almak” KRS 81 (borç: borç KRS 81),
buğa+lan- “heveslenmek” KRS 84 (buğa: gibi ,herhalde KRS 83),
bulut+lan- “bulutla kaplanmak,bulutlanmak” KRS 86 (bulut: bulut KRS 86),
butaq+lan- “dal budak salmak, kollanmak” KRS 87 (butaq: dal KRS 87) ,

bür+len- “ortaya çıkmak,görünmek” KRS 89 (bür: tomurcuk KRS 89)
bürtük+len- “tanelenmek” KRS 89 (bürtük: nokta,tohum KRS 89)
cocah +lan- “dolaşmak,karışmak” KRS 140 (cocah: dolaşık KRS 140),
çeçek+len- “çiçeklenmek” KRS 358 (çeçek: çiçek KRS 358),
çıgın+lan- “kabalaşmak” KRS 362 (çıgın: inat KRS 362),
çomurt+lan- “cömert olmak” KRS 360 (çomurt: cömert KRS 360),
dörtayaq +lan-“harekete geçmek,ilerlemek” KRS 127 (dörtayaqlı: dört ayaklı KRS 127),
göbük +len- “köpüklenmek” KRS 100 (göbük: köpük KRS 100),
gizirik +len- “azarlamak,paylamak” KRS 106 (gizirik: azar KRS 106),
güç +len- “kuvvetlenmek,artmak,büyümek” KRS 100 (güç: kuvvet KRS 106),
güçsüz +len- “zayıf düşmek” KRS 111 (güçsüz: kuvvetsiz KRS 111),
irin+len- “iltihaplanmak,çapaklanmak” KRS 153 (irin: çapak KRS 153),
kürçü+len- “bir şeye dayanmak,istinat etmek” KRS 175 (kürçü: temel KRS 174),
qazayaq +lan- “uçmak” KRS 179 (qazayaqlanıv: uçma KRS 179),
qayqı +lan- “eğrilmek,kemerlenmek” KRS 180 (qayqı: kemerli,kambur KRS 180),
qarav +lan- “çürümek,bozulmak” KRS 189 (qara: siyah KRS 189),
qar +lan- “öfkelenmek,isyan etmek” KRS 192 (qarıv: kudret,güç KRS 193),
qotur +lan- “örtünmek,bağlamak” KRS 201 (qotur: yara kabuğu KRS 201),
quymur+lan- “cilvelenmek,kendini beğendirmeye çalışmak” KRS 204 (quymur: koket,cilveli),
qulpa +lan- “kemer biçimine sahip olmak” KRS 205 (qulpa: kemer KRS 205),
merdeş+len- “alışmak” KRS 228 (merdeş: alışkanlık KRS 228),
mühel +len- “teskin olmak,avunmak,rahat etmek” KRS 234 (mühel: KRS
naz+lan- “naz yapmak” KRS 235 (naz: cilve,naz KRS 235),
nal+lan- “nal takmak” KRS (nal: nal KRS 235),

öcet +len- “kızmak,öfkelenmek” KRS249 (öcetlik: hırs,şiddet KRS 249),
öç+len- “hırslanmak,öfkelenmek” KRS 254 (öç: intikam,öfke KRS 254),
ör+len- “çıkmak,kalkmak,havalanmak,uçmak”KRS 252 (ör: kaldırmaKRS 252),
peşe +len- “alışmak” KRS 260 (peşe: karakteristik özellik KRS 260),
rahat +lan- “dinlenmek” KRS 266 (rahat: sakin,dingin KRS 266),
rahatsız+lan- “rahatını kaybetmek” KRS 266 (rahatsız: sakin olmayan KRS 266),
renk+len- “renk renk olmak” KRS 269 (renk: renk KRS 269),
savut +lan- “silahlanmak” KRS 273 (savut: silah KRS 273),
savutsuz+lan-“silahı elinden alınmak” KRS 273 (savutsuz: silahsız KRS 273)
selpil+len- “sallanmak,ırgalanmak” KRS 281 (selpilleniv: sallanma KRS 281),
ses +len- “seslenmek.ses vermek” KRS 282 (ses: ses KRS 282),
sirke +len- “sirke ile kaplanmak” KRS 285 (sirke: bit,sirke KRS 285),
tar+lan- “kederlenmek,üzülmek” KRS 305 (tar I: dar,sıkışık KRS 305),
taşgın+lan- “dökülmek,akmak” KRS 308 (taşgın: taşma KRS 307),
temgil+len- “beneklenmek” KRS 310 (temgil: benek KRS 310),
tıgıs+lan- “sıklaşmak,yoğunlaşmak” KRS 325 (tıgıs: sık,yoğun KRS 325),
tik+len- “gözünü dikerek bakmak” KRS 315 (tik: dik KRS 315),
til +len- “söze başlamak” KRS 316 (til: dil KRS 315),
tolqun+lan- “dalgalanmak,çalkalanmak” KRS 319 (toklun: dalga KRS 319),
tot+lan- “paslanmak” KRS 320 (tot: pas KRS 320),
tür+len- “çeşitlenmek” KRS (tür: çeşit KRS) ,
uzaq +lan- “uzaklaşmak” KRS 330 (uzaq: uzak KRS 330),
umut+lan- “umut etmek” KRS 332 (umut: ümit KRS 332),
uçuz+lan- “ucuzlamak” KRS 335 (uçuz: ucuz KRS 335),
üy+len- “evlenmek” KRS 337 (üy: ev KRS 337),
yaş+lan- “gözleri yaşarmak” KRS 398 (yaş II: gözyaşı KRS 398),
zıltsın+ lan- “görünüp kaybolmak,pırıldamak,ışıldamak” KRS 147 (zıltsın: ışık KRS 147)

Alıntı kelimelerden +lAn- ekiyle türetilen kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

adat +lan- (Ar.âdet: gelenek) “adet olmak,gelenek haline gelmek” (adat: gelenek KRS 29),

assi+len- (Ar.âsî: ahlağı bozuk)“sinirlenmek,kızmak” (assi: kızgın,öfkeli KRS49),

can+lan- (Ar.cânn: can) “canlanmak” KRS 139 (can: ruh,can KRS 138),

cah +lan- (Ar. cah: itibar,makam,yer) “canlanmak,hareketlenmek” KRS 138 (cah: çevik,canlı KRS 137),

cavap +lan - (Ar.cevap: Bir şeye verilen karşılık) “cevap verilmek” KRS 137 (cavap: cevap KRS 137)

caza+lan- (Ar.ceza: ceza,karşılk) “ceza verilmek” KRS 138 (caza: ceza KRS 138),

çer+len- (Far.çâre: yol,yardım,ilaç) “hastalanmak” KRS 357 (çer: hasta KRS 357),

hacat +lan- (Ar. hâcât: ihtiyaç) “ihtiyaç içinde olmak KRS 112 (hacat: ihtiyaç KRS 112),

havas+lan- (Ar.heves: arzu,istek) “istemek” KRS 112 (havas: yetenek,istek KRS 112),

halek+len- (Ar.helak: mahvolma,harcanma) “heyecanlanmak” KRS 116 (halek: heyecan,endişe KRS 116),

hasiret+len- (Ar.hasret: keder,üzüntü,iç çekme) “özlemek” KRS 119 (hasiret: özlem KRS 118),

iştah +lan- (Ar.iştiha: istek,iştah) “şevkle uğraşmak,ilgilenmek” KRS 157 (iştah: şevk, KRS157),

qahar+lan- (Ar.kahar: yok edici,kahreden) “azmak,huysuzluk etmek” KRS 177 (qahar: kızgınlık KRS 177),

qayrat +lan- *(Ar.gayret: çalışma,çabalama*“cesaretlenmek,yüreklendirmek” KRS181 (qayrat: mertlik KRS 181),

qazap+lan- *(Ar.gazap: hiddet,kızgınlık)* “öfkelenmek,hiddetlenmek” KRS 179 (qazap: öfke KRS179),

quvat +lan- (Ar.kuvvet: güç,kudret) “kuvvetlenmek,artmak,şiddetlenmek” KRS 203 (quvat: güç KRS 203),

quvatsız +lan- (Ar.kuvvet: güç) “güçsüzlenmek” KRS 203 (quvatsız: güçsüz KRS 203),

nokta+lan- (Ar.nokta: nokta) “sona ermek” KRS 239 (nokta: yular KRS 239),

payda +lan- (Ar.faide: fatda) “kullamak,yararlanmak” KRS 255 (payda: yarar KRS 255),

parahat +lan- (Ar.rahat: üzüntüsüz,gönlü rahat) “rahatlamak,sakinleşmek” KRS 257 (parahat: sakin,KRS 257),

ras +lan- (Far.rast: doğru)“raslanmak,bulunmak”KRS 267 (ras: karşılaşma KRS 267)

sihru+lan- (Ar.sihir: büyü) “büyülenmek” KRS 284 (sihru: büyü,sihir KRS 284),

şavq+lan- (Ar.şevk: istek,sevinç,neşe) “ilgilenmek,heveslenmek” KRS 365 (şavq: merak KRS 365),

varaq+lan- (Ar.varak: kitap yaprağı) “altın renkli boya ile kaplanmak” KRS91 (varaq: altın renkli boya KRS 91),

zaral+lan- (Ar.zarar: ziyan,kayıp) “zarar görmek” KRS 144 (zaral: zarar KRS 144),

ziyan+lan- (Far.ziyan: zarar,kayıp) “zarar görmek, zarara uğramak” KRS 146 (ziyan: zarar KRS146),

1.2.1.1.14. +lAş-

Bu ek -la isimden fiil yapma ekinin fiilden fiil yapma eki -ş ile birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ektir. -la ekinin genişletilmiş bir başka

şeklidir. Bu eki alan fiillerin -la eki ile türemiş şekilleri görülmez. Bu ek, isim ve sıfat köklerine gelerek işteşlik ifade eden fiiller türetir. Bu ekle türeyen fiillerin bazıları dönüşlü anlamı taşırlar. Genellikle geçişsiz fiiller türetir.Kumukça-Rusça Sözlükte 73 fiilin bulunduğu belirlenmiştir. İsim köklerine gelerek geçişsiz fiiller yapar. -la eki kadar işlek değildir.

ara+laş- “karışmak” KRS 44 (ara: ara,aralık KRS 44),
avur+laş- “ağırlaşmak,zorlaşmak” KRS 27 (avur: zor KRS 26),
başgaça+laş- “değişmek” KRS 67 (başgaça: farklı KRS 67),
bir +leş- “birleşmek” KRS 78 (bir: bir sayısı KRS 75),
buzuq+laş- “bozulmak,tahrip olmak” KRS 84 (buzuq: yıkık,kırık KRS 84),
çaban +laş- “ağırkanlı olmak” KRS 351 (çaban: hantal,ağıkanlı KRS 351),
çalt +laş- “hızlanmak” KRS 354 (çalt: hızlı KRS 354),
doğa+laş- “çekişmek,yarışmak,boyölçüşmek”KRS128 (doğa tartmak: çekişmek KRS 128),
geng+leş- “genişlemek,büyümek” KRS 97 (geng: geniş KRS 96),
gesgin+leş- “keskinleşmek” KRS 98 (gesgin: keskin KRS 98),
gözel+leş- “güzelleşmek” KRS 101 (gözel: güzel KRS 101),
giççi +leş- “küçülmek, azalmak” KRS 107 (giççi: küçük KRS 107),
güp +leş- “grup halinde yerleşmek” KRS 110 (güp: grup KRS 110),
hal +laş- “yakınlaşmak” KRS 116 (hal: durum KRS 115),
kömek +leş- “yardımlaşmak” KRS 166 (kömek: yardım KRS 166),
qalın +laş- “kalınlaşmak” KRS 185 (qalın: kalın KRS 185),
qarangı +laş- “*kararmak*, koyulaşmak” KRS 191 (qarangı: karanlık KRS 191),
qattı +laş- “sertleşmek, katılaşmak” KRS 196 (qattı: sert KRS 196),
qıyın +laş- “zorlaşmak” KRS 212 (qıyın: zor,güç KRS 212),
qolay+laş- “iyileşmek,düzelmek,yoluna girmek” KRS 199 (qolay: iyi KRS 199),
qoltuq +laş- “koltuk altına girmek” KRS 199 (qoltuq I: koltuk altı KRS 199),
qumuq+laş- “Kumuklaşmak” KRS 205 (qumuq: Kumuk halkından olan KRS 205),

qıngır +laş- “eğrilmek,çarpılmak” KRS 213 (qıngır: eğri,bükük KRS 213),
meken +leş- “açıklanmak,anlaşılmak” KRS 228 (meken: doğru,açık KRS 227)
ongay +laş- “uygun olmak” KRS 243 (ongay: adaba uygun olma KRS 243),
ongsuz +laş- “uygun olmamak” KRS 244 (ongsuz: uygun olmayan KRS 244),
ortaq +laş- “biriyle paylaşmak” KRS 246 (ortaq: ortak KRS 246),
orun +laş- “yerleşmek” KRS 246 (orun: yer KRS 246),
osal +laş- “zayıf düşmek” KRS 247 (osal: zayıf KRS 247),
salqın+laş- “serinlemek” KRS 276 (salqın: serin KRS 276),
satıv +laş- “pazarlık yapmak” KRS 280 (satıv: satma KRS 280),
savbol+laş- “vedalaşmak” KRS 272 (savbol: veda KRS 272),
soqur +laş- “gözleri kör olmak” KRS 287 (soqur: kör KRS 287),
sık+laş- “sıklaşmak” KRS 293 (sık: sık KRS 293),
temel +leş- “yerleşmek,yurtlanmak” KRS 310 (temel: temel KRS 310),
teren +leş- “derinleşmek” KRS 312 (teren: derin KRS 312),
töben +leş- “aşağı inmek” KRS 313 (töben: alçak,basık KRS 313),
tolum +laş- “tamamlanmak” KRS 319 (tolu: ağzına kadar dolu KRS 319),
tunuq +laş- “donuklaşmak,solmak” KRS 322 (tunuq: donuk,mat KRS 322),
tınç +laş- “hafiflemek, kolaylaşmak” KRS 325 (tınç: hafif KRS 325),
uzaq +laş- “uzaklaşmak” KRS 330 (uzaq: uzak KRS 330),
erşi +leş - “çirkinleşmek” KRS 378 (erşi: çirkin KRS 378),
uzak+laş- “uzaklaşmak” KRS 330 (uzaq: uzak KRS 330),
yahşı +laş- “iyileşmek” KRS 398 (yahşı: iyi KRS 398),
yarlı +laş- “yoksullaşmak” KRS 396 (yarlı: yoksul,fakir KRS 396),
yengil +leş- “hafiflemek” KRS 132 (yengil: hafif KRS 131),
yer+leş- “yerleşmek,bulunmak” KRS 133 (yer KRS 132)
yıraq +laş- “uzaklaşmak” KRS 160 (yıraq: uzak KRS 160),
yuvuq +laş- “yaklaşmak,yakınlaşmak” KRS 381 (yuvuq: yakın KRS 381),

Alıntı kelimelerden +lAş- ekiyle türetilen kelimeler aşağıda sıralanmıştır.

avtomat +laş- (Fr.automatic: kurularak vakti gelince çalışan) "otomatikleştirmek" KRS 25 (avtomat: otomatik KRS 25),

aktiv+leş- (Fr.actif: eylem,etkin) "faaliyeti artırmak" KRS 35 (aktiv II: faal KRS 35),

forma+laş- (Fr.formel: biçim) "işlemini yapmak,şekil vermek" KRS 341 (forma: biçim KRS 341),

çer+leş- (Far.çare: yardım,ilaç) "hastalanmak" KRS 357 (çer: hastalık KRS 357),

gruppa+laş- (Fr. groupe: takım,küme,grup) "gruplaşmak" KRS 108 (gruppa: grup KRS 108),

haq+laş- (Ar.hakk: pay,hisse)"borcunu ödemek,hesaplaşmak" KRS 114 (haq: hakikat KRS 114),

industriya +laş- (Fr.industrie: sanayi) "sanayileşmek" KRS 151 (indutriya: sanayi KRS 151),

kamil +leş- (Ar.kemal: bütün,tam)"tekamül etmek,yetkinleşmek" KRS 162 (kamil: eksiksiz,tam KRS 162),

kollektiv +leş- (Fr.collectif: toplu,ortak) "kolektifleşmek" kRS 169 (kollektiv: kolektif KRS 169),

kolhoz +laş- (Rus.kolhoz: devlet üretme çiftliği) "kolektif çiftlikleri kurmak" KRS 169 (kolhoz: çiftlik KRS 169),

konkret+leş- (Fr.concret: somut) "açık bir şekil vermek" KRS 171 (konkretlik: açıklık KRS 171)

kooperativ+leş- (Fr.cooperatif) "kooperatiflerde birleşmek" KRS 172 (kooperativ: ortaklık KRS 171),

maslahat +laş- (Ar.maslahat: iş,emir,husus) "akıl danışmak" KRS 225 (maslahat: öğüt KRS 225),

maşin +leş- (İt.machina: makine) "makineleşmek" KRS 227 (maşin: makine KRS 227),

mehanizatsiya+laş- (Fr.mechanique: makineye ilişkin) “makineleşmek” KRS 229 (mehanizatsiya: makineKRS 229),

muhkam+laş- (Ar.muhkam: güçlendirilmiş,pek,berk) “sağlamlaştırmak” KRS 232 (muhkam: sağlam KRS 231),

nazik +leş- (Far. nazik: ince,saygılı) “incelmek” KRS 235 (nazık I: ince KRS 235),

radio +laş- (Fr / İng.radio: radyo) “radyo tesisi kurmak” KRS 267 (radio: KRS 267),

ras +laş- (Far. rast: doğru)“karşılaşmak” KRS 267 (ras: karşılaşma KRS 267),

razi+leş- (Ar.rıza: hoşlutluk,istek) “anlaşmak” KRS 267 (razi: razı olan KRS 267),

sabur+laş- (Ar.sabr: sabır) “sabırlı olmak” KRS 272 (sabur: sabır KRS 271),

salam+laş- (Ar.selam: barış,rahatlık) “selam vermek” KRS (salam: selam KRS 275),

sentr +laş- (İng.center: merkez) “bir merkeze bağlanmak” KRS 350 (sentr: merkez KRS 350),

telefon +laş- (Fr.telephone: sesi iletme aracı) “telefonla görüşmek” KRS 310 (telefon: telefon KRS 309),

tuman +laş- (Ar.duhan: tütün,duman) “dumanlanmak,buğulanmak” KRS 322 (tuman: sis,pus KRS 322),

vahşi+leş- (Ar.vahş: yabani) “yabanileşmek” KRS 90 (vahşi: yabani KRS 90),

zakon+laş- (Rus.zakon: kanun) “kanunlaşmak” KRS 143 (zakon: kanun KRS 143),

1.2.1.1.15. +lAt-

Bu ek -la /-le isimden fiil yapma eki ile - t- fiilden fiil yapma ekinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir ektir.Bu ekle türeyen fiillerin -la eki ile türemiş şekilleri görülmez. -la ekinin genişletilmiş şeklidir.İsimlere ve yansıma kelimelere getirilerek olma ifade eden oldurgan fiiller türetir.Kumukçada işlek olmayan bir ektir.

hantav-lat- "fırsatı kaçırmak" KRS 344 (hantav: dikkatsiz,dalgın KRS 344),
qıcır-lat- "gıcırdamak" KRS 209 (Yansıma kelime),
qarış+lat- "karışla ölçmek" KRS 194 (qarış: karış KRS 194),
şapır- lat- "vurmak,çarpmak" KRS 367
yarma+lat- "bir işi özenmeden yapmak" KRS 396 (yarma: +lat- ekiyle türetilen air fiil belirlenmiştir.
gebin+let- (Ar.kefen: kefen) "kefenletmek" KRS 94 (gebin: kefen KRS 94),

1.2.1.1.16. +nA-

çar-na- "cıvıldamak KRS 355
quv-na- "sevinmek,hoşnut olmak" KRS 203 (quvnaq: canlı,neşeli,dinç KRS203),
tiş-ne- "çayı kıtlama içmek" KRS 317 (tiş: diş KRS 317),
tiz-ne- "dizlerini koymak" KRS 314 (tiz: diz KRS 314),
yaş-na- "çiçek açmak" KRS 399 (yaşıl: yeşil KRS 399)

1.2.1.1.17. +tA-

Sonu ünsüzle biten tek heceli kelimelere gelerek geçişli fiiller türetir. İşlek bir ek değildir.Kumukça-Rusça Sözlük'te dört fiil tespit edilmiştir.

qıs+ta- "acele ettirmek, sıkıştırmak" KRS 216 (qıstav: acele KRS 216), ,
sıq+ta- "ağlamak, sızlamak" KRS 293 (sıqtav: ağlaşma KRS 293),
tap+ta- "çiğnemek,ayakları altında ezmek" KRS 304 (taptav: ezme KRS 304),
toq+ta- "durmak,duraklamak" KRS 318 (toqtav: durak KRS 318)

1.2.1.1.18. +sin-

İsim köklerinden fiil türetir.Tek heceli kelimeler getirilir.Kumukça'da düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmediğinden sadece dar-düz ünlülü olan sın,-sin şekjli görülmektedir.İşlek olmayan bir ektir.Eklendiği isimlerden duygu anlamı taşıyan kelimeler türetmektedir.Bu ekle türeyen fiillerde dönüşlülük ifadesi bulunur.

az +sın- "az saymak" KRS 31 (az: az KRS 31),
avur +sın- "zorsunmak" KRS 27 (avur: zor,ağır KRS 26),
boy+sın- "tabi olmak,itaat etmek" KRS80 (boyu soyu yok adam KRS 80),
qıyın+sın- "yüksünmek,zorsunmak" KRS 212 (qıyın: zor KRS 212),
yat +sın- "çekinmek,kaçınmak" KRS 397 (yat: yabancı KRS 397)
yazık+sın- "birine acımak" KRS 387 (yazıq: zavallı KRS 387),

1.2.1.1.19. +sIrA-

Bu ek işlek olmayan bir isimden fiil yapım ekidir.İsimlere getirilerek olma ifade eden fiiller türetilir.

külem +sire- “kıs kıs gülmek” KRS 174 (külem: gülme KRS 174)
yılam +sıra- “ağlamaklı olmak” KRS 159 (yıla-: ağlamak KRS159),
yuhu+sıra- “uykusu gelmek“ KRS 385 (yuhu: uyku KRS 385),

1.2.2. Fiilden Türemiş Fiiller

1.2.2.1. Fiilden Fiil Yapan Ekler

Bu ekler fiil kök ve gövdelerinden fiil türetmek için kullanılan eklerdir. Bu gruptaki eklerin bir bölümü çok işlektir.Hemen her fiile gelebilir. Bir bölümü ise az işlektir. Fiilden fiil türeten ekler niteliklerine göre iki ana gruba ayrılır:

1.2.2.1.1. Fiil Çatısını Etkilemeyen Fiilden Fiil Yapan Ekler

1.2.2.1.1.1. -a-

Fiil kök ve gövdelerine getirilir.Fiil köklerinden fiil türetir.Bu ek getirildiği fiilin anlamını pekiştirir.

at-a- “tahsis etmek, ayırmak, tayin etmek” KRS 51 (at-: atmak KRS 51),
qıçır-a- “bağırmak” KRS 209 (qıçır-: bağırmak KRS 209) .

1.2.2.1.1.2. -AlA-

Fiil köklerine gelerek fiil yapan, fiil çatısını etkilemeyen yapım ekidir.Daha çok geçişli fiil köklerinden fiil türetir.Bu ek eklendiği fiile bildirdiği eylemi tekrarlama işlevi katar.İşlek olmadığı görülmüştür.

quv-ala- “kovalamak, takip etmek” KRS 202 (quv-: kovmak KRS 203),
qor-ala- “geçindirmek, beslemek, bakmak” KRS 200 (qoru-: kollamak KRS 201),
oq-ala- “1.yoğurmak,2.oğmak” KRS 242 (oqlavla-yoğurmakKRS 242),

1.2.2.1.1.3. -kA-

İşlek olmayan fiilden fiil yapma ekidir. Kumukça-Rusça Sözlük’te bir fiil tespit edilmiştir.

çay-qa- “yıkamak, çalkalamak,” KRS 352 (çay-: çalkamak KRS 352)

1.2.2.1.1.4. -Ik-,-Uk- / -k-

Kumuk Türkçesinde işlek bir ek değildir.Genellikle tek heceli fiillere getirilir. Eklendiği fiil köküne dönüşlülük anlamı katar. Ve fiilin anlamını kuvvetlendirir.

bırı- q- “kötüleşmek,fenalaşmak” KRS 88 (bırıq: kötü KRS 88),
geç- ik- “gecikmek” (geç-: zaman geçmek KRS 99),
qan-ıq- “bıkmak,usanmak,bezmek” KRS 188 (qan-: doymak KRS 187),
örçü- k- “kızmak,öfkelenmek” KRS 252 (örçü-: kızmak KRS 252),
süz-ük- “şeffaf olmak,arınmak” KRS 295 (süz-: süzmek KRS 295).

1.2.2.1.1.5. -lrA-

İşlek olmayan bir ektir.Getirildiği fiile işteşlik anlamı kazandırdığı görülmüştür.

çaç- ıra- “sıçratmak,fışkırtmak” KRS 356 (çaç-: serpmek,saçmak KRS 356),

as-ıra- “beslemek,geçindirmek” KRS 50 (as-: pişirmek KRS 49),

1.2.2.1.1.6. -mA-

Fiil köklerine gelerek fiile olumsuzluk anlamı verir. Olumsuzluk eki olarak da değerlendirir. Bütün fiil köklerine gelerek olumsuz yapar. Bütün fiil köklerine gelebildiği için metinden birkaç örnek vermekle yetindik.

almasamay (T.Ç. 91/2: 53-11)
Qayınata savgat bulan algasamay.
“Kaynata hediye ile acele etmiyor.”

Geçeler yuhlamağa ne zaman yatsa da bir söz de aytmagan.
“Geceleri uyumak için ne zaman yatsa da bir söz söylememiş.”

bermegen (T.Ç. 91/2: 24-11*)*
Sav günü uzağında olturup yal almağa da iznu sermegen.
“Sağ gününde uzağında oturup dinlenmeye de izin vermemiş.”

bilmedi (T.Ç. 91/2: 31-4)
Üyge neçik gelegenin bilmedi.

“Eve nasıl geldiğini bilmedi.”

çıdamacaq (T.Ç. 91/2: 24-35)
Meni qızım ogar çıdamacaq.
“Benim kızım ona çekmeyecek.”

gelmey (A.Ç. 85: 8-18)
Getgenler qaytıp gelmey
“Gidenler dönüp gelmiyor”

görmedingmi? (T.Ç. 91/2: 52-3)
Tüşünde meni samada görmedingmi?
“Rüyanda beni gökyüzünde görmedin mi?”

çıqmadı (T.Ç. 91/2: 10-51)
Topurağın bermekni hayın etegenler araga çıkmadı.
“Toprağını vermeyi düşünenler ortaya çıkmadı.”

qıçırmayman (A.Ç. Ş: 85: 4-9)
Qıçırmayman süyemen dep vatannnı.
“Vatanı seviyorum deyip bağırmıyorum”

*oşamay (*T.Ç. 91/2: 76-16)
Qavumlanı tiline nuqsanlıq etgenge gomay.
“Kavimlerin diline eksiklik etmişe benzemiyor”

solmaganman (T.Ç. 91/2: 29-41)
Men bir bomba da salmaganman.
“Ben bir bomba daha göndermemişim.”

taymacaq (T.Ç. 91/4: 15-37)

Şo günler onu esinden bir de taymacaq.
“Bu günler onun aklından bir daha çıkmayacak.”

tınglamadı (T.Ç. 92/1: 33-33)
Tek şahban olanı birini de tınglamadı.
“Yalnız Şahban onların birini de dinlemedi.”

tüşmey (T.Ç. 91/2: 75-22)
Avar halqnı bulan qatışdırmağa tüşmay.
“Avar halkı ile karışmaya bırakmıyor.”

*unutmagan (*T.Ç. 91/2: 92-6)
Aradan beşyüz yıl getgende de unutmagan.
“Aradan beşyüz yıl geçtiğinde de unutmamış.”

yaramay (T.Ç. 91/2: 11-4)
Şolay işge yol bermege yaramay.
“Böyle işe yol vermek iyi olmuyor.”

*yaşamagan (*T.Ç. 91/2: 24-19)
O yaş eki gün tügül yaşamagan.
“O genç de iki gün daha yaşamamış.”

yoluqmagan (T.Ç. 92/1: 79-17)
Mağa az yoluqmagan.
“Bana az rastlanmamış.”

1.2.2.1.1.7. -nA-

Fiil köklerine gelerek etken çatılı fiiller yapar. Tek heceli sonu ünsüzle biten fiillere getirilerek fiillere etken anlamı kazandırır. İşlek değildir. Aşağıdaki fiillerde görülmüştür.

av-na- "devrilmek,yıkılmak" KRS 25 (av-: yıkmak,devirmek KRS 25),
buv-na- "kuşanmak,sarmak"KRS 83 (buv-: boğmak,sıkmak KRS 83),
qat-na- "karışmak,birbirine karışmak" KRS 195 (qat-: katılaşmak KRS 195),
tır-na- "tırmalamak" KRS 325 (yansıma kelime)
yay-na- "hayatın tadını çıkarmak,kendini özgür hissetmek" KRS 388 (yay-: sermek,kendini özgür hissetmek KRS 388),

1.2.2.1.2. Fiil Çatısını Etkileyen Fiilden Fiil Yapan Ekler

1.2.2.1.2.1. Edilgenlik- (I)l, -I

Fiil köklerine gelerek fiili edilgen hale getirir. Ünlü ile biten fiillere doğrudan gelerek pasiflik anlamı kazandırır. Kökü -I ile biten fiiller ise -n, ile edilgen hale getiriliyor. Ünsüzle biten fiillere -I, -I, -u, -ü, yard. ünlüleri alarak bağlanıyor.

aç-ıl- "açılmak" KRS 54 (aç-: açmak KRS, 53),
adaş-tır-ı-l- "yolunu şaşırmak" KRS 29 (adaştır-: adaşmak'tan dolaşmak,yolu kaybetmek KRS 29),
ağ-ı-l- "akmak" KRS 28 (aq-: akmak,dökülmek KRS 36),
almaşdır-ı-l- "değiştirmek" KRS 40 (almaşdır-: değiştirmek KRS 40),
anglaş-ı-l- "anlamak" KRS 43 (anglaş-: anlamak KRS 43),

anglat-ıl- “anlatmak” KRS 43 (anlat-: açıklamak,anlatmak KRS 43),
art-ıl- “artmak” KRS 48 (art-: çoğalmak KRS 47),
as-ı-l- “asmak” KRS, 50 (as-: asmak; idam etmek KRS, 49),
aşa- l- “yenmek, yemek yemek” KRS 55 (aşa-: yemek KRS 55),
at-ı-l- “atmak” KRS 52 (at-: atmak KRS 51),
ay (ı)r-ı-l- “ayırmak” KRS 33 (ayır-: ayırmak KRS 35),
ayt-ı-l- “söylenmek” KRS 34 (ayt-: söylemek KRS 34),
axtar-ı-l- “aramak,araştırmak” KRS 52 (axtar-: aramak,araştırmak KRS 52),
bacar-ı-l- “gerçekleştirilmek,yerine getirilmek KRS 59 (bacar-: bir şeyin üstesinden gelmek, yapabilmek,sahip olmak” KRS 58),
bağ-ı-l- “bakılmak,ilgilenilmek” KRS 57 (baq-: bakmak,ilgilenmek KRS, 60),
baqdır-ıl- “yönlendirmek” KRS 60 (baqdır-: yönlendirmek KRS 60),
basdır-ıl- “basdırılmak” KRS 63 (basdır-: basmak’tan KRS 63),
bas-ı-l- “basılmak,ezilmek” KRS 64 (bas-: basmak,ezmek KRS 64),
bat-ı-l- “batırmak,boğulmak,içinde kalmak” KRS 65 (bat-: batmak,boğmak KRS 64),
begi-l- “kapanmak,kapatılmak” KRS 68 (begit-: kapamak,kapatmak),
ber-i-l- “verilmek” KRS 71 (ber-: vermek KRS 71),
bezendir- i-l- “süslenilmek” KRS 69 (bezendir-: süslemek KRS 69),
biç-i-l- “biçilmek,kesilmek” KRS 79 (biç-: biçmek,kesmek KRS 79),
bildir-i-l- “duyurulmak,haber verilmek KRS 74 (bildir-: haber vermek KRS 75),
birikdir-i-l- “birleştirilmek,toplamak,bir araya getirilmek KRS 77 (birikdir-: birleştirmek KRS 77),
birleşdir-i-l- “birleştirilmek” KRS 77 (birleşdir-: birleştirmek KRS 77),
bişir-il- “pişirilmek” KRS 79 (bişir-: pişirmek KRS 79),
bitdir-il- “bitirilmek” KRS 78 (bitdir-: bitirmek KRS 78),
boşa-l- “boşalmak” KRS 82 (boşa-: boş kalmak KRS 82),

boşat-ıl- “boşaltmak,kurtulmak”KRS 82 (boşat-: kurtarmak, boşaltmak, yükünü boşaltmak KRS 82),

bur-u-l- “dönmek,görüşmek” KRS 87 (bur-: döndürmek KRS 86),

buv-u-l- “boğulmak” KRS 83 (buv-: boğmak KRS 83),

buz-u-l- “kırılmak,yıkılmak” KRS 85 (buz-: kırmak,yıkmak KRS 84),

büg-ül- “eğrilmek, bükülmek” KRS 88 (bük-: eğmek,bükmek KRS 88),

büre-l- “yuvarlaklaşmak,sarılmak” KRS89 (büre-: sarmak KRS 89),

bürke-l- “üstü örtülmek,kaplanmak” KRS 89 (bürke-: örtmek,kaplamak KRS 89),

camlaşdır-ı-l- “bilançosu çıkarılmak,toplamı çıkarılmak,toparlanmak” KRS 138 (camlaşdır-: toplamını çıkarmak,toparlamak KRS 138),

cıy-ı-l- “toplanılmak” KRS 142 (cıy-: toplamak KRS 141),

cıyışdır-ı-l- “düzene sokulmak,çeki düzen verilmek” KRS 142 (cıyışdır-: çeki düzen vermek KRS 142),

cuv-ul- “yıkanmak” KRS 140 (cuv-: yıkamak KRS 140),

çab-ı-l- I “koşulmak, atlanmak” KRS 351 (çap-I: koşmak,atlamak KRS 355),

çab-ı-l- II “kesilmek” KRS 351 (çap- II: kesmek KRS 355),

çab-ı-l- III “beyaza boyanmak, bembeyaz kesilmek” KRS 351 (çap-III: beyaza boyamak KRS 355),

çaç-ı-l- “saçılmak,serpilmek” KRS 356 (çaç-: saçmak,serpmek KRS 356),

çağ-ı-l- “tetik çekilmek” KRS 352 (çaq-: tetiği çekmek KRS 352),

çaqır-ı-l- “davet edilmek” KRS 353 (çaqır-: davet etmek KRS 353),

çanç-ı-l- “batırılmak,sokulmak ” KRS 354 (çanç-: sokmak,batırmak ; sancımak KRS 354),

çarpı-l- “kesilmek,budanmak,kırkılmak” KRS 355 (çarpı-: kesmek,budamak,kırkmak” KRS 355),

çat-ı-l- “birbirine geçmek,dolaşmak” KRS 356 (çat-: sarılmak,örmek KRS 356),

çay-ı-l- " çalkalanmak,gargara yapılmak" KRS 352 (çay-: çalkala-, gargara yapmak" KRS 352),

çeç-i-l- "çözülmek,çözülerek kurtulmak" KRS 358 (çeç-: çözmek,açmak KRS 358),

çeg-i-l- "çekilmek,gerilmek" KRS 357 (çek-: uzatmak KRS 357),

çığart-ıl- "çıkartılmak" KRS 362 (çığar-: bırakmak, çıkmaya izin vermek KRS 361),

çom- ul- "batırılmak" KRS 360 (çom-: batırmak,bandırmak KRS 349),

çögül- "çömeltilmek KRS 358 (çök-: çömelmek,dizlerini bükmek KRS 358),

çom-ul- "batırılmak" KRS 360 (çom-: batırmak,banmak KRS 360),

dağ-ıl- "dağılmak" KRS 123 (dağıt-: yok etme, öldürme KRS 123),

eş-il- "eşilmek, kazılmak" KRS 380 (eş-: örmek KRS 380),

eşit-il- "duyulmak" KRS 380 (eşit-: duymak KRS 380),

et-il- "yapılmak" KRS 379 (et- I: yapmak KRS 379),

ez-il- "ezilmek, basılmak" KRS 372 (ez-: ezmek,mıncıklamak KRS 373),

geç-i-l- "yolu düşmek,uğramak"KRS 99 (geç-: bir yerden geçmek,zamanı geçmek KRS 99),

ger-i-l- "gerinmek,çekilmek" KRS 97 (ger-: çekmek,germek KRS 97),

ges-i-l- "kesilmek,kıyılmak KRS 98 (ges-: kesmek KRS 98),

giy-i-l- "giyinmek" KRS 106 (giy-: giymek KRS 106),

göpdür-ül- "şişmek,kabarmak"KRS103 (göpdür-: şişirmek,kabartmak KRS103)

gör-ü-l- "görülmek,farkedilmek" KRS 104 (gör-: görmek KRS 103),

görsetil- "gösterilmek" KRS 104 (görset-: göstermek KRS 104),

göter-i-l- "kaldırılmak" KRS 105 (göter-: kaldırmak KRS 105),

iç-il- "içilmek" KRS 156 (iç-: içmek KRS 156),

irit-il- "eritilmek" KRS 153 (irit-: eritmek KRS 153),

işlet-il- "çalıştırılmak" KRS 157 (işlet-: çalışmak KRS 157),

qağ-ıl- “vurulmak,çarpmak,kanat çırpmak” KRS177 (qaq-: vurmak,çarpmak KRS 183),

qaq-ıl- “saplanmak” KRS (qaq-: saplamak KRS),

qara-l-ll “bakılmak” KRS 190 (qara-: bakmak KRS 190),

qazan-ıl- “kazanılmak” KRS 179 (qazan-: elde etmek, kazanmak KRS 179)

qaz-ıl- “kazılmak” KRS 179 (qaz-: kazmak KRS 179),

qır-ıl- “çıkmak,kırılmak” KRS 215 (qır-: kazımak KRS 214),

qırq-ıl- “kesilmek” KRS 214 (qırq-: kesmek KRS 214),

qızar-ıl- “kırmızılaşmak” KRS 214 (qızar-: kırmızılaşmak KRS 209),

qızart-ıl- “kırmızılaştırılmak” KRS 210 (qızart-: kırmızılaştırmak KRS 210),

qoş-ul- “eklenmek” KRS 202 (qoş-: eklemek KRS 202),

qur-ul- “yapılmak” KRS 207 (qur-: kurmak KRS 207),

qurut-ul- “kurutulmak” KRS 207 (qurut-: kurutmak KRS 207),

quvr-ul- “kavrulmak” KRS 203 (quvur-: kavrulmak KRS 203),

quvur-ul- “kurumak,suyu çekilmek” KRS 203 (quvur-: kavurmak KRS 203),

öb-ül- “öpülmek” KRS 249 (öp-: öpmek KRS 249),

ötger-il- “geçirilmek” KRS 253 (ötger-: geçirmek KRS 253),

öltür-ül- “öldürülmek” KRS 254 (öltür-: öldürmek KRS 254),

sındır-ıl- “kırdırılmak” KRS 294 (sındır-: kırdırmak KRS 294),

tab-ıl- “bulunmak” KRS 298 (tap-: bulmak KRS 304),

tağ-ıl- “takılmak” KRS 299 (taq-: takmak,asmak KRS 301),

tapşur-ul- “takdim edilmek, sunulmak” KRS 305 (tapşur-: takdim etmek KRS 305),

tapta-l- “ezilmek” KRS 304 (tapta-: ezmek KRS 304),

tiz-il- “dizilmek” KRS 314 (tiz-: dizmek KRS 314),

tükür-ül- “tükürülmek” KRS 327 (tükür-: tükürmek KRS 327),

tüşür-ül- “düşürülmek” KRS 329 (tüşür-: düşürmek KRS 329),

unut-ul- “unutulmak” KRS 332 (unut-: unutmak KRS 332),

ur-ul- “vurulmak” KRS 334 (ur-: vurmak KRS 333),

ut-ul- “yenilmek” KRS 334 (ut-: yenmek KRS 334),
uzat-ıl- “uzatılmak” KRS 331 (uzat-: uzatmak KRS 331),
üfür-ül- “üfürülmek” KRS 339 (üfür-: üfürmek KRS 339),
üt-ül- “yenilmek, mağlup olmak” KRS 339 (üt-: yenmek KRS 339),
üyren-il- “öğrenilmek” KRS (üyren-: öğrenmek KRS)
üyret-il- “öğretilmek” KRS 337 (üyret-: öğretmek KRS 337),
yabuşdur-ul- “yapıştırmak” KRS 385 (yabuşdur-: yapıştırmak 385),
yar-ıl- “kesilmek” KRS 396 (yar-: yar-: kesmek KRS 396),
yasa-l- “yapılmak” KRS 397 (yasa-: yapmak KRS 397),
yaşır-ıl- “gizlenilmek” KRS 399 (yaşır-: gizlemek,saklamak KRS 399),
yay-ıl- “yayılmak,serilmek” KRS 388 (yay-: sermek KRS 388),
yaz-ıl- “yazılmak” KRS 387 (yaz-: yazmak KRS 387),

Alıntı kelimelere getirilen eklerle türetilmiş edilgen fiiller aşağıya sıralanmıştır.

latinleşdir-il- “latinleşdirilmek” KRS 218 (latinleşdir-: latinleşdirmek KRS 218),

Alıntı kelime olarak aşağıdaki fiile rastlanmıştır.

nizamlaşdır-ıl- (Ar.nizam: düzen) “düzenletmek”KRS 228 (nizamlaşdır-: düzenlemek KRS 228),

1.2.2.1.2.2. Dönüşlülük - (I)n-, -n-

Fiil köklerine gelerek fiili dönüşlü yapar. Ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenen bu ek ünsüzle biten fiillere -ı,-i,-u,-ü yardımcı sesleri ile bağlanır. Ekin fonksiyonu dönüşlülük ifade etmektir. Yani fiilin bildirdiği eylemin özneye dönük gerçekleştiğini anlatır.

alda-n- “kandırılmak “ KRS 38 (alda-: aldatmak 38),

anla-n- “anlamak” KRS 43 (anla-: anlamak KRS 43),
asasla-n- “gerçekleşmek” KRS 49 (asasla-: delile dayandırmak KRS 49),
aşla-n- “gübrelenmek” KRS 55 (aşla-: gübrelemek KRS 55),
bağışla-n- “hediye verilmek“ KRS 58 (bağışla-: hediye etmek KRS 58),
baltala-n- “kesilmek, baltalamak“ KRS 61 (baltala-: kesmek KRS 61),
başla-n- “zenginleşmek“ KRS 67 (başla-: başlamak KRS 67),
bekle-n- “sağlamlaştırılmak“ KRS 69 (bekle-: sağlamlaşmak KRS 69),
belgile-n- “işaretlenmek“ KRS 70 (belgile-: işaretlemek KRS 70),
beze-n- “süslenmek“ KRS 69 (beze-: süslemek KRS 69),
bil-in- “bilinmek“ KRS 75 (bil-: bilmek KRS 75),
böl-ün- “bölünmek“ KRS 73 (böl-: bölmek KRS 73),
bulga-n- “bulanmak” KRS 86 (bulga-: bulanmak kRS 86),
çöple-n- “toplanmak” KRS 358 (çöple-: toplamak KRS 358),
damgala-n- “damgalanmak” KRS124 (damgala-: damgalamak KRS 124),
dazula-n- “sınırlanmak” KRS 123 (dazula-: sınırlamak KRS 123),
egevle-n- “bilenmek, yontulmak” KRS 372 (egevle-: bilemek KRS 372),
erkele-n- “ertelemek, sonraya bırakmak“ KRS 377 (erkele-: ertelemek KRS 377),
esle-n- “dikkat edilmek,fark edilmek” KRS 379 (esle-: dikkat etmek KRS 379),
gez-in- “gezinmek“ KRS 94 (gez-: gezmek KRS 94),
giy-in- “giyinmek“ KRS 106 (giy-: giymek KRS 106),
gör-ün- “görünmek“ KRS 104 (gör-: görmek KRS 103),
gözle-n- “gözetlenmek, izlenmek“ KRS 101 (gözle-: gözlemek KRS 101),
günahla-n- “günah işlemek“ KRS 108 (günahla-: suçlamak KRS 108),
gümüşle-n- “gümüşlenmek“ KRS 109 (gümüşle-: gümüşle kaplamak KRS 109),
maqta-n- “övülmek” KRS 223 (maqta-: övmek KRS 223),
öpkele-n- “kınamak,sitem etmek” KRS 352 (öpkele-: ayıplamak KRS 352),
payla-n- “bölüşülmek“ KRS 255 (payla-: bölüşmek KRS 255),
pisle-n- “kirletilmek“ KRS 260 (pisle-: kirlenmek KRS 260),

renkle-n- “renklenmek” KRS 269 (renkle-: renklemek KRS 269),
saqla-n- “korunmak” KRS 275 (saqla-: korumak KRS 275),
sıla-n- “sıvanmak” KRS 293 (sıla-: sıvamak KRS 293),
sıy-ın- “sığınmak“ KRS 293 (sıy-: sığmak KRS 293),
sıyla-n- “ağırlanmak“ KRS 292 (sıyla-: ağırlamak KRS 292),
silki-n- “titremek, çırpınmak” KRS 284 (silk-: titretmek KRS 284),
siyrekle-n- “seyrelmek” KRS 284 (siyrekle-: seyrekleştirmek KRS 284),
söyle-n- “konuşulmak“ KRS 283 (söyle-: konuşmak KRS 283),
surat+la-n- “resim çektirmek” KRS (suratla-: tasvir etmek,betimlemek KRS 291),
suvla-n- “sulanmak” KRS 290 (suvla-: sulamak KRS 290),
süryüle-n- “sürgülenmek” KRS 296 (süyrüle-: sürgülemek KRS 296)
süy-ün- “sevinmek“ KRS 297 (süy-: sevmek KRS 296),
tebin- “kavga etmek” KRS 309 (tep-: tepmek,çifte atmak KRS 309)
topla-n- “yuvarlanmak, biraraya gelmek” KRS 320 (topla-: yuvarlamak KRS 320),
töle-n- “ödenmek” KRS 313 (töle-: ödemek KRS 313),
tügelle-n- “bitmek” KRS 326 (tügelle-: bitirmek KRS 326),
tüge-n- “tükenmek, bitmek, azalmak” KRS 326 (tüge-: Sözlükte bulunmuyor.),
tüş-ün- “anlamak” KRS 329 (tüş-II: düş KRS 328),
üyre-n- “öğrenmek” KRS 337 (üyre-: öğrenmek Sözlükte bulunmuyor.),
yelpin- “sallanmak,dalgalanmak” KRS 131 (yelpi-: yellemek KRS 131),
yır+la-n- “şarkı söylemek” KRS160 (yırla-: şarkı söylemek KRS 160),
yolaqlan- “kirlenmek” KRS 135 (yolaqla-: kirletmek,bulaştırmak KRS 135),
yol+la-n- “gönderilmek” KRS 136 (yolla-: göndermek KRS 136),

Alıntı kelimelere getirilen eklerle türetilen dönüşlü fiiller aşağıda sıralanmıştır.

hazirle-n- (Ar.hâzır: meydanda olan) “hazırlanmak” KRS 113 (hazirle-: hazırlamak KRS 113),

hürmetle-n- (Ar.hürmet: saygı) “ağırlanmak“ KRS 122 (hürmetle-: saygı göstermek KRS 122),

lahimle-n- (Ar.lehm: Bir nesneyi hemen yutma) “lehim yapılmak, kaynak yapmak“ KRS 218 (lahimle-: lehimlemek KRS 218),

nalatla-n- (Ar.lan’et: beddua) “laletlemek“ KRS 235 (nalatla-: lanetlemek KRS 235),

noqtala-n- (Ar.nokta: nokta) “gem vurulmak “ KRS 239 (noqtala-: gem vurmak KRS 239),

sihrula-n- (Ar.sihr: büyü) “büyülenmek“ KRS 284 (sihrula-: büyülemek KRS 284),

suratla-n- (Ar.suret: resim) “resim çektirmek” KRS 291 (suratla-: resim çekmek KRS 291),

zahrula-n- (Far.“zehirlenmek“ KRS 143 (zahrula-: zehirlemek KRS 143),

zayıpla-n (Ar.zaif: zayıf) “güçsüzleşmek” KRS 143 (zayıp: güçsüz KRS 143),

zulmula-n- (Ar.zulm: zulüm) “zulme uğramak ” KRS 146 (zulmula-: zalimleşmek KRS 146)

1.2.2.1.2.3. İşteşlik -ş-

Ünlü ile biten fiillere doğrudan doğruya eklenir. Ünsüzle biten fiillere ise büyük ve küçük ünlü uyumu gereği -ı, -i, -u, -ü yard. sesleri ile bağlanır. Bağlandığı fiile işteşlik (ortaklık) ifadesi kazandırır. Eylemin birçok kişi tarafından yapıldığını bildirir.

ada-ş- “yolu şaşırmak” KRS 29 (ada-: şaşalamak KRS 29),
aylan-ış- “hareket etmek“ KRS 33 (aylan-: dönmek KRS 32)
çab-ış- “koşuşmak“ KRS 354 (çap-II: koşmak KRS 355),
dazula-ş- “sınırlamak” KRS 123 (dazula-: sınırlamak KRS 123),
dımla-ş- “nemlenmek” KRS 130 (dımla-: ıslanmak,nemlenmek KRS 130),
xonqalaş- “inatlaşmak” KRS 120 (xonqala-: inat etmek KRS 120),
qarala-ş- “siyahlaşmak“ KRS 190 (qarala-: siyahlaşmak KRS 190),
qarşıla-ş- “karşılaşmak” KRS 193 (qarşıla-: karşılaşmak KRS 193),
qar-ış- “katıştırmak” KRS 193 (qarma qarışıq: katışmak KRS 192),
qatna-ş- “karışmak” KRS 195 (qatna-: karıştırmak KRS 195),
quçaqla-ş- “kucaklaşmak“ KRS 209 (quçaqla-: kucaklamak KRS 209),
qıçır-ış- “bağrışmak“ KRS 217 (qıçır-: bağırmak 216)
oltur-uş- “oturmak” KRS 243 (oltur-: oturmak KRS 243),
öbü-ş- “öpüşmek“ KRS 249 (öp-: öpmek KRS 242),
söyle-ş- “söylemek” KRS 283 (söyle-: söylemek KRS 283),
tabı-ş- “buluşmak“ KRS 298 (tap-: bulmak KRS 304),
tamurla-ş- “kökleşmek“ KRS 303 (tamurlan-: köklenmek KRS 303),
tanı-ş- “tanışmak“ KRS 304 (tanı-: tanımak KRS 304),
tengle-ş- “denkleşmek“ KRS 310 (tengle-: eşitlemek KRS 310),
terben-iş- “harekete geçmek“ KRS 311 (terben-: kımıldanmakKRS 311),
teber-iş- “hareket etmek” KRS 308 (teber-: hareket etmek KRS 308),
toqala-ş- “tokalamak, el sıkışmak, görüşmek” KRS 318 (toqala-: tokalamak KRS 318),
toqta-ş- “yerleşmek,kökleşmek” KRS 318 (toqta-: durmak,duraklamak KRS 318),
topla-ş- “bir araya gelmek,yuvarlaklaşmak“ KRS 320 (topla-: yuvarlamak KRS 320),
tüzle-ş- “düzleşmek” KRS 326 (tüzle-: düzlemek KRS 326),
üle-ş- “paylaşmak, bölüşmek” KRS 338 (üleşiv: paylaşma KRS 338)
yara-ş- “yakışmak“ KRS 395 (yara-: yaramak KRS 395),

Alıntı kelimelere getirilen eklerle türetilen işteş fiiller aşağıda sıralanmıştır.

habarla-ş- (Ar.habar: haber) “haberleşmek” KRS 343 (habarla-: haber vermek KRS 343),

hisap+laş- (Ar.hisab: hesap)“hesaplaşmak”KRS 120 hisapla-: hesaplamak KRS 120),

laqırla-ş- (Ar.lakırtı: söz,laf) “konuşmak“ KRS 218 (laqırla-: konuşmak KRS 218),

salamla-ş- (Ar.salam: sağ olma) “selamlaşmak” KRS 276 (salam: selam KRS 276),

tamamla-ş- (Ar.tamam: eksiksiz) “tamamlanmak“KRS 303 (tamamlan-: tamamlanmak 303),

-ş eki, bazı fiillere geldiğinde isteşlik fonksiyonu taşımaz. Ortaklık ifadesi vermez.

gel-iş- “karşılaşmak,rastlaşmak” KRS 95 (gel-: gelmek KRS 96),

qal-ış- “kalmak” KRS 185 (qal-: kalmak KRS 184).

1.2.2.1.2.4. Geçişlilik -dlr-

Fiil köklerine gelerek fiilleri ettirgen hale getiren faktitif ekidir. En işlek fiilden fiil yapma ekidir. Fonksiyonu geçişsiz fiilleri geçişli hale getirerek yaptırma ifade etmektir.

açuvlan-dır- “öfkelendirmek” KRS 53 (açuvlan-: öfkelenmek KRS 53),

aq-dır- “akıtmak” KRS 36 (aq-: akmak KRS 36),

al-dır- “aldırmak” KRS 38 (al-: almak KRS 38),

anlaş-dır- “anlaştırmak” KRS 43 (anlaşıl-: anlaşışılmak KRS 43),

art-dır- “fazlalaştırmak” KRS 47 (art- Içoğalmak KRS 47),

at-dır- “attırmak” KRS 51 (at-: atmak KRS 51),

atlan-dır- “adlandırmak” KRS 51 (atlan-: ad verilmek KRS 51),
ayaqlan-dır- “ayaklandırmak” KRS 56 (ayaqlan-: ayağa kalkmak KRS 56),
bas-dır- “batırmak” KRS 63 (bas-: batmak KRS 64),
batırlan-dır- “yiğitlendirmek” KRS 65 (batırlan-: yiğitlenmek KRS 65),
begen-dir- “beğendirmek” KRS 68 (begen-: beğenmek KRS 68),
belsen-dir- “coşturmak” KRS 70 (belse-: coşmak KRS 70),
bezen-dir- “süsletmek” KRS 69 (bezen-: süslenmek KRS 69),
bil-dir- “bildirmek-“ KRS 74 (bil-: bilmek KRS 75),
bit-dir- “bitirmek”KRS 78 (bit-: sona ermek KRS 78),
bol-dur- “oldurmak” KRS 80 (bol-: olmak KRS 80),
boysın-dır- “hükmü altına almak” KRS 80 (boysın-: baş eğmek KRS 80),
bulgan-dır- “bulandırmak” KRS 86 (bulgan-: bulanmak KRS 86),
buv-dur- “boğdurmak” KRS 83 (buv-: boğmak KRS 83),
bürüşdür- “kırıştırmak,buruşturmak”KRS 89 (bürüş-: buruşmak KRS 89),
canlan-dır- “canlandırmak” KRS 139 (canlan-: canlanmak KRS 139),
cıyış-dır- “toplatmak” KRS 142 (cıyın-: toplanmak KRS 142),
cuv-dur- “yıkatmak” KRS 140 (cuv-: yıkamak KRS 140),
dazulaş-tır- “sınırlandırmak” KRS 123 (dazulaş-: sınırlamak KRS 123),
em-dir- “çektirmek” KRS 375 (em- I: emmek 375),
eşit-dir- “duyurmak” KRS 380 (eşit-: duymak KRS 380),
gel-tir- “getirmek” KRS 96 (gel-: gelmek KRS 95),
gez-dir- “gezdirmek” KRS 94 (gez-: gezmek KRS 94),
giyin-dir- “giydirmek” KRS 106 (giyin-: giyinmek KRS 106),
güçlen-dir- “güçlendirmek” KRS 110 (güçlen-: güçlenmek KRS 110),
güy-dür- “yaktırmak, yakmak” KRS 108 (güy- hafifçe yanmak,tütmek KRS 108),
inan-dır- “inandırmak” KRS 150 (inan-: inanmak KRS 150),
kirin-dir- “yıkandırmak” KRS 168 (kirin-: yıkanmak KRS 168),
qanatlan-dır- “kanatlandırmak” KRS 186 (qanatlan-: kanatlanmak KRS 186),
qaynaş-dır- “kaynaştırmak” KRS 181 (qaynaş-: kaynaşmak KRS 181)
qıyınlaş-dır- “sıkıntı çektirmek” KRS 212 (qıyınlaş-: sıkıntı çekmek KRS 212),

mekenleş-dir- “kesinleştirmek” KRS 227 (mekenleş-: açıklamak KRS 228),
min-dir- “bindirmek” KRS 230 (min-: binmek KRS 230),
oz-dur- “geçirmek” KRS 241 (oz-: geçmek KRS 241),
öl-tür- “öldürmek” KRS 251 (öl-: ölmek KRS 253),
ös-tür - “geliştirmek” KRS 252 (ös-: gelişmek KRS 253),
saqlat-dır- “korumak” KRS 275 (saqlat-: korumak KRS 275),
sez-dir- “sezdirmek” KRS 280 (sez-: hissetmek KRS 281),
sın-dır- “kırdırmak”KRS285 (sın-: kırmakKRS285)
sıyın-dır- “sığındırmak” KRS 293 (sıyın-: sığınmak KRS 293),
sıy-dır- “sığdırmak” KRS 292 (sıy-: sığmak KRS 292),
sor-dur- “sordurmak” KRS 288 (sor-: sormak KRS 288),
soy-dur- “soydurmak” KRS 286 (soy-: soymak KRS 286),
tabış-dır- “buluşturmak” KRS 298 (tabış-: buluşmak KRS 298),
tay-dır- “kaybetmek” KRS 300 (tay-: uzaklaşmak KRS 300),
tap-dır- “buldurmak” KRS 304 (tap: bulmak KRS 304),
tengleş-dir- “dengleştirmek” KRS 310 (tengleş-: denkleşmek KRS 310),
terben-dir- “hareketlendirmek” KRS 311 (terben-: kımıldamak KRS 311),
tök-dür- “döktürmek” KRS 313 (tök-: dökmek KRS 313),
türlen-dir- “çeşitlendirmek” KRS 328 (türlen-: çeşitlenmek KRS 328),
tüş-dür- “düşürmek” KRS 328 (tüş-: düşmek KRS 328),
toqtaş-dır- “durdurmak” KRS 318 (toqtaş-: durmak KRS 318)
tut-dur- “tutturmak” KRS 323 (tut-: tutmak KRS 324),
toplaş-tır- “yuvarlaklaştırmak” KRS 320 (toplaş-: yuvarlaklaşmak KRS 320),
tölet-tir- “ödetmek” KRS 313 (tölet-: ödetmek KRS 313),
tök-dür- “döktürmek” KRS 313 (tök-: dökmek KRS 313),
umutlan-dır- “umutlandırmak” KRS 332 (umutlan-: umutlanmak KRS 332),
uyan-dır- “uyandırmak” KRS 336 (uyandır-: uyan-: uyanmak KRS 336),
üylen-dir- “evlendirmek” KRS 337 (üylen-: evlenmek KRS 337),
üz-dür- “inceltmek, yırtılmak” KRS 336 (üz-: yırtılmak KRS 336),
yıraqlaş-dır- “uzaklaştırmak” KRS 160 (yıraqlaş-: uzaklaşmak KRS 160),

yoluqdur- “raslaşmak” KRS 136 (yoluq-: rastlamak KRS 136),
yuvaşlan-dır- “yavaşlatmak” KRS 380 (yuvaşlan-: yavaşlanmak KRS 380),
yüz-dür- “yüzdür” KRS 381 (yüz-: yüzmek KRS 381),

Alıntı kelimelerden -dır eki ile türetilen geçişli fiiller aşağıda sıralanmıştır.

asaslan-dır- (Ar.esas: asıl,temel) “gerçekleştirmek” KRS 49 (asalsan-: gerçekleşmek KRS 49),
formalaş-dır- (Fr.forme: biçim) “şekillendirmek”KRS 341 (formalaş-şekillendimek KRS 341),
havaslan-dır- (Ar.heves: istek) “heyecanlanmak” KRS 112 (havaslan-: istemek KRS 112),
industriyalaş-tır- (Fr.industrie: sanayi) “endüstrileştirmek” KRS 151 (industriyalaş-: endüstrileşmek KRS 151),
iştahlan-dır- (Ar.iştiha: istek,iştah) “iştahlandırmak” KRS 157 (iştahlan: iştahlanmak KRS 157),
kamilleş-dir- (Ar.kemal: tam, eksiksiz) “olgunlaştırmak” KRS 165 (kamilleş-: olgunlaşmak KRS 162),
keplen-dir- (Ar.keyf: canlılık,iç rahatlığı) “keyiflendirmek” KRS 165 (keplen-: keyiflenmek KRS 165),
kollektivleş-dir- (Fr.collectif: ortak,toplu) “kollektifleştirmek” KRS 169 (kollektivleş-: kolektifleşmek KRS 169),
kolhozlaş-dır- (Rus. kolxoz: devlet çifliği) “çiftlik kurdurmak” KRS 169 (kolhozlaş-: çiftlikleri birleştirmek KRS 169),
latinleş-dir- (Fr.latine: Letin milletinden olan) “latinleştirmek” KRS 218 (latinleş-: latinleşmek KRS 218),
maşinleş-dir- (İt. Machina: makine) “makineleştirmek” KRS 227 (maşinleş-: makineleşmek KRS 227),
nizamlaş-dır- (Ar.nizam: düzen) “düzenletmek” KRS 238 (nizamlaş-: düzenlenmek KRS 238),

paydalan-dır- (Ar.fayda: yarar) “faydalandırmak” KRS 255 (paydalan-: faydalanmak KRS 255),

planlaş-dır- (Fr.plan: plan) “planlatmak” KRS 261 (planla-: planlamak kRS 261),

rahatlan-dır- (Ar.rahat: rahat) “rahatlandırmak” KRS 266 (rahatlan-: rahatlanmak KRS 266),

suratlan-dır- (Ar.suret: resim) “resim çektirmek” KRS 291 (suratlan-: resim çekilmek KRS 291)

şeklen-dir- (Ar.şakk: kuşku) “şüphelendirmek” KRS 368 (şeklen-: şüphelenmek KRS 369),

tazalat-dır- (Far.taze: körpe,bayatlamamış) “tazeletmek” KRS 299 (tazalat-: tazelemek KRS 299),

zakonlaş-dır- (Rus.zakon: kanun)“kanunlaştırmak” KRS 143 (zakonlaş-: kanunlaşmak KRS 143),

1.2.2.1.2.5. -gAr-

Fiil köklerine gelerek fiili geçişli hale getirir. Pek işlek bir ek değildir.

qut-gar- “kurtarmak” KRS 208 (qutul-: kurtarmak KRS 208),

öt-ger- “geçmek” KRS 253 (öt-: geçmek KRS 253),

1.2.2.1.2.6. (-I)r, -r

Fiilleri geçişli hale getirir. İşlek olmayan bir ektir. Tek heceli fiil köklerine geldiği görülmüştür.

biş-ir- “pişirmek” KRS 79 (biş-: pişirmek KRS 79),

geç-ir- “geçirmek” KRS 99 (geç-: geçmek KRS 99),
göç-ür- “göçürmek” KRS 105 (göç-: göçmek KRS 105),
iç-ir- “içirmek” KRS 156 (iç-: içmek KRS 156),
iy-ir- “eğdirmek” KRS 148 (iy-: eğmek KRS 149),
quv-ur-II “kavurmak” KRS 203 (quv-: kovalamak KRS 203),
tüş-ür- “düşürmek” KRS 329 (tüş-: düşmek KRS329),
yang-ır- “yeniletmek” KRS 393 (yangırav: sesli KRS 393),
yaş-ır- “gizlemek” KRS 399 (yaşın-: gizlenmek KRS 399)

İşlevi

-r, -ır, -ir ekinin fonksiyonu geçişsiz fiilleri geçişli yapmaktır. Geçişsiz fiil tabanlarından geçişli geçişli fiil tabanlarından ettirgen fiiller yapar. Ayrıca ökür-, qıçır-, sibir-, fiillerinin fiil tabanlarına rastlanmadığı için fiil kökünün sonundaki eklerin fiilin kendisine ait olup olmadığı hakkında kesin bir kanaate varılamamıştır. Bu yüzden burada ek başlığı altında -r ile türeyen fiiller içinde göstermeyi uygun bulmadık.

1.2.2.1.2.7. -t-

Fiilleri geçişli hâle getirir. Asıl kullanım sahası ünlü ile biten fiillerdir. Buna rağmen ünsüzle biten fillere de gelmiş olduğu görülür. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi ek düzlük yuvarlaklık uyumuna tabi değildir.

ağar-t- “beyazlatmak“ KRS 28 (ağar-: beyazlaşmak KRS 28),
alda-t- “kandırmak” KRS 38 (alda-: kandırmak KRS 38),
algasa-t- “acele ettirmek“ KRS 37 (algasa-: acele etmek KRS 37),
anla-t- “anlatmak” KRS 43 (anla-: anlamak KRS 43),
aral-t- “aratmak“ KRS 44 (aral-: aralamak KRS 44),

asta+la-t- “yavaşlatmak” KRS 50 (asta: yavaş KRS 50)
aşa-t- “yedirmek” KRS 55 (aşa-: yemek KRS 55),
azal-t- “azaltmak“ KRS 31 (azal-: azalmak KRS 31),
bay+la-t- “bağlatmak” KRS 59 (bayla-: bağlamak KRS 59)
bay+ı-t- “zenginleştirmek” KRS 60 (bayı-: zenginleşmek KRS 60),
boşa-t- “boşatmak“ KRS 82 (boşa-: boşamak KRS 82),
boya-t- “boyatmak“ KRS 82 (boya-: boyamak KRS 82),
cangır+la-t- “çınlatmak” KRS 139 (cangırla-: çınlamak KRS 139) ,
cuvulla-t- “yıkatmak“ KRS 140 (cuvulla-: yıkamak KRS 140),
egev+le-t- “biletmek, yontmak” KRS 372 (egevle-: bilemek KRS 372),
enkey-t- “eğmek, bükmek” KRS 375 (enkey-: eğilmek KRS 375),
erkele-t- “şımartmak ” KRS 377 (erke: şımarık KRS 377),
esne-t- “esnetmek” KRS 379 (esne-: esnemek KRS 379),
gora+la-t- “buruşturmak, ezmek” KRS 107 (gorala-: buruşmak KRS 107)
harsil+le-t- “sallamak” KRS 118 harsille-: sallanmak KRS 118) ,
xozgat- “tahrik ettirmek” KRS 347 (xozga-: tahrik etmek, heyecanlandırmak KRS 347),
isi-t- “ısıtmak” KRS 154 (isi-: ısınmak KRS 154),
işle-t- “çalıştırmak“ KRS 157 (işle-: çalışmak kRS 157),
kem+i- t- “azaltmak” KRS 164 (kemi-: azalmak KRS 164),
qana-t- “kanatmak, kan akıtmak“ KRS 186 (qana-: kanamak KRS 186),
qapla-t- “ciltletmek, kaplatmak” KRS 188 (qapla-: örtmek KRS 188),
qarsala-t- “sinirlendirmek ” KRS 192 (qarsala-: sinirlenmek KRS 192),
qarıl+la-t- “tangur tungur ettirmek ; çene çalmak” KRS 194 (qarılla-: tangırlamak KRS 194),
qarış+la-t- “karışla ölçtürmek” KRS 194 (qarışla-: karışla ölçmek KRS 194) ,
oxu-t- “okutmak” KRS 248 (ohu-: okumak KRS 248),
oltur-t- “oturtmak” KRS 243 (oltur-: oturmak KRS 243),
oşa-t- “benzetmek” KRS 248 (oşa-: benzemek KRS 243),
oyna-t- “oynatmak” KRS 242 (oyna-: oynamak KRS 242),
ot+la-t- “otlatmak, gütmek” KSR 247 (otla-: otlamak KRS 247) ,

mırıl+la-t- “mırıldamak”KRS 233 (mırılla-: mırıldamak KRS 233),
pay+la-t- “bölüştürmek” KRS 255 (payla-: bölüşmek KRS 255),
pırıl+la-t- “pırıldamak” KRS 265 (pırılla-: pırıldamak KRS 265),
saqla-t- “saklatmak” kRS 275 (saqla-: korumak KRS 275),
sana-t- “saydırmak” KRS 278 (sana-: saymak KRS 278),
sap+la-t- “takmak, geçirmek ” KRS 278 (sapla-: takmak KRS 278),
sıntıq+la-t- “aksamak, topallamak” KRS 294 (sıntıqla-: aksamak KRS 294) ,
sırga+la-t- “kaymak, süzülmek” KRS 294 (sırgala-: kaymak KRS 294),
söyle-t- “konuşturmak” KRS 283 (söyle-: söylemek KRS 283),
suvla-t- “sulatmak” KRS 290 (suvla-: sulamak KRS 290),
suvsa-t- “susatmak” KRS 290 (suvsa-: susamak KRS 290),
tarsay-t- “genişletmek” KRS 306 (tarsay-: genişlemek KRS 306),
ur+la-t- “çaldırmak, aşırtmak” KRS 333 (urla-: çalmak KRS 333),
uşa-t- “beğenmek” KRS 335 (uşan-: sevmek, okşamak KRS 335),
uyal-t- “utandırmak” KRS 336 (uyal-: utanmak KRS 336),
uyat- “uyandırmak” KRS 336 (uyan-: uyanmak KRS 336),
uza-t- “çekip uzatmak” KRS 331 (uzal-: uzamak KRS 331),
ürkü-t- “korkutmak” KRS 338 (ürk-: korkmak KRS 338),
üyre-t- “öğretmek” KRS 337 (üyren-: öğrenmek KRS 338)
yır+la-+t- “şarkı söyletmek” KRS 160 (yırla-: şarkı söylemek KRS 160),

Alıntı kelimelerden türetilen -dır eki ile geçişli yapılan fiiller aşağıda sıralanmıştır.

esir-t- “sarhoş etmek, “ KRS 379 (esir-: sarhoş olmak KRS 379),
gebin+le-t- “kefenleletmek” KRS 94 (gebinle-: kefenlemek KRS 94),
habar+la-t- “haber vermek” KRS 343 (habarla-: konuşmak KRS 343),
hisap+la-t- “hesaplatmak” KRS 120 (hisapla-: hesaplamak KRS 120),

t- ekinin asıl fonksiyonu fiilleri geçişli hale getirmektir. Yalnız fiil geçişli ise ettirgen, geçişsiz ise geçişli fiil yapar. Bunun dışında -t- ekini aldığı halde anlam değişikliğine uğramamış fiiller de vardır.

ay- *ayt-*
qay- *qayt-*

Bu iki fiil de Kumuk Türkçesinde ayt-, qayt- şekliyle tabanlarında anlam değişikliği görülmeden kullanılmaktadır. İncelenen bütün metinlerde fiillerin ay-, qay- şeklindeki tabanlarına rastlanmamıştır.

1.2.2.1.2.8. -sAt-

İşlek olmayan fiilden fiil yapım ekidir. Fiili ettirgen hale getirir.

görset- "göstermek" KRS103 (gör-: görmek KRS 103)

1.2.2.1.2.9. -guz-

tur-guz- "ayağa kaldırmak" KRS fiilinde görülmektedir.

Bazı fiillerin türedikleri tabanlar yazılı kaynaklarda bulunmadığı halde türevlerinden hareketle tabanlar çıkarılabilmektedir. Bu şekildeki fiiller de burada verilmiştir.

üyrengensen (T.Ç. 92/1: 64-25)
Oğar qayda üyregensen?
"Onu nerede öğrenmişsin?"

üyreter (T.Ç. 91/4: 38-13)
Her adamnı öz halqınız halal bolma, eline holal qulluq etme üyreter.
"Her adama kendi halkına helal olmayı, yurduna helal kulluk etmeyi öğretiyor."

2. ÇEKİM

2.1. FİİL ÇEKİMİ

2.1.1. Fiil Çekiminde Şahıs

Çekimli bir fiilde şekil ve zaman ekleri dışında şahıs ekleri de bulunur.Şahıs ekleri fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren eklerdir. Bu ekler fiildeki oluş ve kılışı şekil ve zaman içinde şahıslara bağlar (Korkmaz, 2003: 571). Magomedov Kumuk Türkçesi hakkındaki makalesinde şahıs eklerinden hiç söz etmezken Levinskaya Kumuk Türkçesinde iki tip şahıs ekleri çekimi vermiştir.Hangişiyev iseKumuk dilinde iki tip şahıs eki olduğunu belirtmektedir (Hangişiyev, 1995: 107).

Birinci Tip Şahıs Ekleri

Birinci tipteki şahıs ekleri, şahıs zamiri kökenli eklerdir. Kumuk Türkçesinde şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman ve gereklilik kiplerine getirilir.

Teklik	1. şahıs	*-man -men*
	2. şahıs	*-san -sen*
	3. şahıs	*- (-dır, -dir, -dur, -dür)*
Çokluk	1. şahıs	*-biz, -bız, -buz, -büz*
	2. şahıs	*-sız, -siz, -suz, -süz*
	3. şahıs	*-lar, -ler, (dırlar, -dirler)*

Bu eklerden ünlü uyumuna göre uygun olanlar fiil çekiminin üstüne gelir.

al-	gel-	al-	gel-
(şimdiki z.)	(2.tip geç.z)	(1.tip gelecek z.)	(2.tip gelecek z.)

alamam	*gelgenmen*	*alarman*	*gelecekmen*
alasan	*gelgensen*	*alarsan*	*geleceksen*
ala	*gelgen*	*alar*	*gelecek*
alabız	*gelgenbiz*	*alarbız*	*gelecekbiz*
alasız	*gelgensiz*	*alarsız*	*geleceksiz*
ala (lar)	*gelgen (ler)*	*alarlar*	*gelecekler*

Fiil çekimi 3. teklik şahısta şahıs eki yoktur. Fiil çekiminin sonunda şahıs eki yoksa bu fiilin 3.şahısta olduğunu gösterir.Bunun dışında 3. şahıs şahıs çekimine getirilen -dır eki vardır. -dır eki fiil çekiminin 3.şahsa ait olduğunu gösterir.Kumuk Türkçesinde 3. şahıs fiil çekimine getirilen -dır ekinin -tır şekli yoktur. Bu ekin -dır, -dir, -dur, -dür şekilleri kullanılmaktadır.

-dır eki 3. şahıs çekiminde her zaman kullanılmaz. Fiil çekimine eklendiği zaman şüphe ve ihtimal anlamı katar, şahsı göstermez (Hangişiyev, 1995: 111).

bilmeysendir (T.Ç 92/1: 67-56)
Sen bilmeysendir.
“Sen bilmiyorsundur.”

aytgandır (T.Ç 92/1: 28-49)
Qara qattı yangur tez toqtar dep şuhar aytgandır.

beredir (T.Ç 91/2: 74-47)
Tüz avlaqda yaşaganlıqnı manasın beredir?
“Düz kırlarda yaşadığının anlamını veriyordur.”

buyurgandır (T.Ç 91/2: 93-35)
Qırım Xannı inisi şeyh, şair, filosof Gazi Gerey buyurgandır.
“Kırım hanının kardeşi şeyh, şair, filozof Gazi Gerey emretmiştir.”
yalqadır (Quşlar-Q. 49-771)

Baliki de yalqadır.
“Belki de canı sıkılıyordur.”

soramaydır (P.Y 92: 40-19)
Allahu Taala qıyamat gün heç bir zatnı soramaydır.
“Allahu Taala kıyamet günü hiçbir şeyi sormuyordur.”

boladır (Quşlar-Q. 36-522)
Qaynayganı boladır.
“Kaynadığı oluyordur.”

O ne avazdır? *(T.Ç.92/1: 68-47)*
“O ne sestir?”

Qumuq tilni kürçü taşlarını birisidir. **(**T.Ç.91/2: 77-8)
“Kumuk dilinin küçük taşlarından birisidir.”

Yusuf ve Züleyha destanını avtorudur. (T.Ç. 91/2: 76-41)
“Yusuf ve Züleyha destanının yazarıdır”

Seni atıng kimdir? (T.Ç.91/2: 30-3)
“Senin adın nedir?”

Yerinde qolaganlanı sanavun bilmege de qıyındır. **(**T.Ç. 91/2: 27-11)
“Yerinde kolonların sayısını bilmek de güçtür.”
Haligi hal neçikdir? (T.Ç.92/1: 13-41)
“Şimdi durum nasıldır?”

Ogar darslar ne tarıqdır. (T.Ç.92/1: 66-56)
“Ona dersler ne gereklidir.”

Ne yahşıdır, dep suratını üstün sıypap quvanıp aylaganda. (T.Ç.92/1: 43-19)
"Ne güzeldir, deyip yüzünü okşayarak sevinip döndüğünde"

-dır eki isimlere de getirilen bir ektir. İsimlere geldiği zaman isim yüklem görevi üstlenir. Böylece ek isim cümleleri yapar.

yahşıdır (A.Ç 85: 14-5)
Ne yahşıdır meni halqğa tarığım.
"Benim halka gerekli oluşum ne güzeldir."

qıyındır (T.Ç 91/2:
Yerinde qalağanlanı sanavun bilmege de qıyındır.
"Yerinde kalanların sayısını bilmek zordur."

sinedir (Quşlar-Q. 38-541)
Elin süyüv sinedir, "Ülkesinin sevgisi gönlündedir."

kimlerdir (Quşlar-Q.17-178)
Kosmonavtlar kimlerdir?
"Astronotlar kimlerdir?"

birisidir (T.Ç 91/2: 77-8)
Qumuq tinli kürçü taşlarını birisidir.
"Kumuk dilinin küçük taşlarından birisidir."
beredir (T.Ç. 91/2: 74-47)
Tüz avlaqda yaşaganlıqnı manasın beredir.
"Düz kırlarda yaşadığının anlamını veriyordur."

Kumuk Türkçesinde 3.çokluk şahısta her zaman -lar/-ler eki kullanılmaz. Hangişiyev, gramer kitabında 3. çokluk şahıs çekiminde -lar

ekinin kullanımı ile ilgili olarak öznenin canlı olduğu cümlelerde bazen kullanılıp bazen kullanılmadığını ifade etmektedir. Öznenin insan dışı canlılardan oluştuğu cümlelerin bazılarında kullanılıp bazılarında kullanılmadığını belirterek şu örnekleri vermiştir: *Turnalar uçalar.Sıyırlar otlavdan qaytdı.*

Hangişiyev -lar ekinin bu durumunu Rus dilinin Kumuk diline etkisinin rol oynadığı şeklinde açıklamıştır (Hangişiyev, 1995: 113).

yaramay (T.Ç.92/1: 82-83)
Şo yılanlar bek zarallı tutup aylanma yaramay.
"Bu yılanlar pek zararlı olup dönmeye yaramıyor."

göçe (T.Ç. 92/1: 82-92)
Bağırbaş" yılanlar yazbaşda tavlardan tüzge göçe.
"Zehirli yılanlar ilkbaharda dağlardan ovaya göçüyor."

gete (T.Ç. 92/1: 82-95)
Oqtiyabr, noyabr aylarda şo taypa yılanlanı ululları qaytıp tavlaga gete.
"Ekim, kasım aylarında bu kısım yılanların büyükleri dağlara dönüp gidiyor."

Kumuk Türkçesinde Cümlede çokluk bildiren zamir veya isim yoksa -lar eki kullanılmaktadır (Hangişiyev, 1995: 112).

*çığardılar. (*T.Ç.91/2: 34-34)
Onu içinde cazalanganlanı çığardılar.
"Onun içinde cezalanmışları çıkardılar."
yatdırdılar. (T.Ç.91/2: 28-56)
Tez çekip arkasından yatdırdılar.
"Çabuk çözüp arkasından yatırdılar."

basdırganlar. (T.Ç.91/2: 24-4)

Hudocnikni şo aradagı qaburlağa basdırganlar.
“Ustayı bu aradaki çukura bastırmışlar.”

yabuşalar. (T.Ç.93/4: 15-47)
Allahnı yolunda olar beslenip yabuşalar.
“Allah yolunda onlar cosup savaşıyorlar”

giyirdiler. (T.Ç. 91/2: 53-41)
Gişi-mişi görgünçe poezdge giyirdiler.
“Kişi filan görünce trene koydular.”

Kumuk Türkçesinde cümlede çokluk bildiren zamir veya isim yoksa -lar eki kullanılmaktadır (Hangişiyev, 1995: 112).

bileler (Quşlar-Q. 8-46)
Bileler yaman qaraw
“Kötü bir bakış biliyorlar.”

mineler (Quşlar-Q. 59-901)
Mineler tar köpürge.
“Dar köprüye çıkıyorlar.”

Hangişiyev, Kumuk Türkçesi gramerlerinde “olar” şahıs zamiri kullanıldığı zaman -lar ekinin atıldığını söylemektedir (Hagişiyev 1995: 69). Oysa taradığım metinlerde bunun aksine “olar” zamirinin bulunduğu cümlelerde -lar ekinin kullanıldığı görülmüştür.

termildiler (T.Ç 91/2: 28-38)
Olar bir birine termildiler.

Olar erkin küyde öz tilinde söylemege halqını milli başgalıqların, merdeşlerin, madanıyatın saqlamaga bolalar.

“Onlar öncelikle kendi dilinde söylemeyerek halkının millî farklılıklarını, alışkanlıklarını, medeniyetlerini koruyorlar.”

İkinci Tip Şahıs Ekleri

İkinci tipteki şahıs ekleri iyelik kökenli eklerdir. Kumuk Türkçesinde 1.tip geçmiş zaman ve şart kiplerinde kullanılır.

Teklik	1. şahıs	*-m*
	2. şahıs	*-ng*
	3. şahıs	-
Çokluk	1. şahıs	*-q, -k,*
	2. şahıs	*-gız, giz, guz, ğüz,*
	3. şahıs	*- (-lar, -ler)*

Eklerin eski şekilleri iyelik eklerinden farksızdır. Yalnız çokluk üçüncü şahısta asıl iyelik eki ortada yoktur. Teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda zaman eki şahıs ifadesini de taşır.

buvar-	“görevlendirmek”	*çeç-*	“çözmek, açmak”
buvardım	“görevlendirdim”	*çeçsem*	“çözsem”
buvardıng		*çeçseng*	
buvardı		*çeçse*	
buvardıq		*çeçsek*	
buvardıgız		*çeçsegiz*	
buvardılar		*çeçseler*	

kirin-	“yıkanmak”	*yaşın-*	“gizlenmek”
kirindim	“yıkandım”	*yaşınsam*	“gizlensem”
kirinding		*yaşınsang*	
kirindi		*yaşınsa*	
kirindik		*yaşınsag*	

kirindigiz	*yaşınsagız*
kirindiler	*yaşınsalar*

Fiil Çekiminde Şekil ve Zaman

Şekil ve zaman ekleri fiil köklerinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Bu ekler şekil ve zaman ifade ederler. Şekil ifadesini hepsi taşırken zaman ifadesini bir kısmı taşır. Yani bu eklerin bir kısmı yalnız şekil bir kısmı hem şekil hem zaman ifade ederler.

İşte Türkiye Türkçesinde bildirme kipleri diye ifade ettiğimiz kipler hem şekil hem zaman ifade ederler.Bildirme kiplerinin beş şekli vardır: Bunlar görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman, şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamandır.

2.1.2. Basit Kipli Çekim

2.1.2.1. Haber Kipleri

2.1.2.1.1. Geçmiş Zaman

2.1.2.1.1.1. Birinci Tip Geçmiş Zaman: {-dI, -dU}

Kumuk Türkçesinde geçmiş zamanın birçok şekli vardır. Gramer kitaplarında “1. tip geçmiş zaman veya belgili geçmiş zaman” şeklinde adlandırılan bu zaman fiil köklerine -dı, -di, -du, -dü (-dI/-dU) getirilerek yapılır.Türkiye Türkçesindeki görülen geçmiş zamanın karşılığıdır.

***al* - “almak”**	***gel*- “gelmek”**	***burul*-”dönülmek”**	***küt*-”gerçekleştir”**
aldım	*geldim*	*buruldum*	*kütdüm*

aldıng	*gelding*	*buruldung*	*kütdüng*
aldı	*geldi*	*buruldu*	*kütdü*
aldıq	*geldik*	*burulduk*	*kütdük*
aldıngız	*geldiniz*	*burulduguz*	*kütdüngüz*
aldılar	*geldiler*	*buruldular*	*kütdüler*

Şahıslara göre çekildiğinde ikinci tip şahıs eklerini yani iyelik kökenli şahıs eklerini alır. Üçüncü tekil şahıs, şahıs eki almazken 3. çoğul şahısta her zaman -lar / -ler eki kullanılmaz.

İşlevleri

1. Fiilin anlattığı olayın görüldüğünü bildirir.

*yötkürdü (*T.Ç 92/1: 31-14)
Atası şeklenmesin üçün güçden yötkürdü.
“Babası şüphelnmesin diye zorla öksürdü.”

buvardı (T.Ç. 91/2: 32-17)
Gişi görmesin dep buvardı.
“Kimse görmesin deyip görevlendirdi”

qoldan çıqdı (T.Ç.91/2: 12-61)
Mal tüşüm ösdürülgen bereketli köp topuraqlar qoldan çıqdı.
“Bereketli mahsül yetiştirilmiş çok bereketli topraklar elden çıktı.”

yallatdıq (T.Ç.91/1: 37-11)
Düşmannı on tankın yallatdıq.
“Düşmanın on tankını yaktık”
Vitaliy kendini tapşuruvun rahat küyde kütdü.
“ Vitali kendini teslim edişini rahat şekilde gerçekleştirdi.”

tınış aldı. (T.Ç. 91/2: 23-14)
Yastıgnı örge göterip erkin tınış aldı.
“Yastığını yukarıya çıkarıp nefes aldı”

2. Tekrarlanan işleri anlatmada kullanılır.

yiberdi (T.Ç 91/2: 31-35)
Vitaliy binder bir canlanıp yiberdi.
“Vitaliy birden bire canlanıp gevşedi.”

yaşındı (T.Ç 92/1: 32-3)
Qattı boranları bolagan qış da tavlanı artına yaşındı.
“Sert rüzgarları olan kır da dağların ardına gizlendi.”
yoğ etildi. ” (T.Ç.91/2: 10-48)

Şo yurttardagı beş kolhoz da yoğ etildi.
“Bu yurtlardaki beş çiftlik de yok edildi.”

Olgaya biraz aş da hapdırdı. (T.Ç.91/2: 23-5)
“Olgaya biraz yemek de yedirdi”

3. Gelecek zamanı bildirmede kullanılır.

başlandı (T.Ç 91/2: 11-42)
Tav xalqlanı tüzlükge geng küyde göçürüv başlandı.
“Dağ halkları geniş düzlüklere yerleştirilmeye başlandı.”

boşaldı (T.Ç 91/2: 11-53)
Şolaylık bulan respublikanı tav rayonları boşaldı.

“Böylelikle Cumhuriyetin dağ bölgeleri boşaldı.”

*başladı (*T.Ç 91/2: 23-16)
Qızını qısmatnı açıla başladı.
“Kızın kısmeti açılmaya başladı.”

tergevün tartdı (*T.Ç. 91/2: 12-61)*
Bu iş rayonda da savlay respublikada da hıylılanı bir tamaşa tergevün tartdı.
“Bu iş bölgede de esen cumhuriyette hayli bir dikkat çekti.”

2.1.2.1.1.2. İkinci Tip Geçmiş Zaman: -gAn

Kumuk Türkçesi gramerinde “şimdiki geçmiş zaman” olarak adlandırılır. Fiil köklerine *-gan.-gen* ekleri getirilerek yapılır. Türkçedeki anlatılan geçmiş zamanın karşılığıdır.

ayt- “söylemek”	*geltir-* “getirmek”
aytganmen	*geltirgenmen*
aytgansen	*geltirgensen*
aytgan	*geltirgen*
aytganbız	*geltirgenbiz*
aytgansız	*geltirgensiz*
aytganlar	*geltirgenler*

Kumuk Türkçesinde bu ekin ünsüz uyumuna uymadığı görülmüştür. Ekin *-kan, -ken* şekillerine rastlanmamıştır. Sadece kalınlık- incelik uyumuna uyduğu görülmüştür.

Şahıslara göre çekildiğinde şahıs eklerinin 1. tipi yani şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini aldığı görülmüştür.

İşlevleri

1. Geçmiş zamanda olmuş ancak gözle görülmeyen işleri anlatır.

terbengen (Quşlar-Q. 23-278)
Yer terbengen Taşkent'te
"Taşkent'te deprem olmuş."

maqtalgan (T.Ç 91/2: 93-57)
Targu Şavhul Gerey biyni atı maqtalgan.
"Targu Şahval Gerey Beyin adı övülmüş."

yabışgan (Quşlar-Q. 10-78)
Halqlar üçün yabuşgan.
"Halkları için savaşmış."

gelgenler (Quşlar-Q. 10-82)
Yıraq yerden gelgenler.
"Uzak yerden gelmişler.

qarşı çıgganbız. (T.Ç. 91/2: 90-36)
Qıpçaqlağa qarşı çıqgannbız.
"Kıpçaklara karşı çıkmışız."

yabuşgan (T.Ç. 91/2: 80-12)
Hazarlar uç ay igit küyde yabuşgan.
"Hazarlar üç ay yiğit şekilde savaşmış"

2. Fiillerin kesin ne zaman olduğunu bildirmez.

*bitgen (*T.Ç 91/2: 11-57)

Anlar bulangı yurtlar adamlar yaşamayganlıqdan buzulup bitgen.
“Onların bu yurtları adamlar yaşamadığından bozulup gitmiş.”

yazgan (T.Ç 91/2: 76-43)
Ol “Bulgar Tarixin” yazgan.
“O Bulgar tarihini yazmış.
ayagya turguzgan. (*T.Ç. 92/1 25-31)*
Yurtnu halgın ayaqga turguzgan.
“Yurdun halkını ayağa kaldırmış.”

qamagan. (T.Ç. 91/2: 29-58)
Savalan tavnu başına çığartıp qamagan.
“Savalan dağının başına çıkartıp gizlemiş.”

tutganlar (T.Ç. 91/2: 31-16)
Ot salmağa aylangan yerinde tutganlar.
“Ot bırakılan yerde tutmuşlar.”

3. İşi öznenin kendi yaptığını gösterir.

*Etgenmen (*Quşlar-Q. 69-2067)
Özüm saban etgenmen.
“Kendimi sapan etmişim.”

Sürgenmen (Quşlar-Q. 69-2070)
Sürgenmen sav tarlanı.
“Ben sağ tarlayı sürmüşüm.

*Gelgenmen (*T.Ç 91/2: 54-2)
Men çi sağa süyünçü alıp gelgenmen.
“Ben ki sana sevinci alıp gelmişim.”

düzelmegen (A.Ç. 85: 8-11)
Düzelmegen yerni meni yaşlarım.
“Benim gençlerimin yeri düzelmemiş.”

4.Geçmiş zamanda olmuş eylemin devam etmekte olduğunu gösterir.

tapganman (T.Ç 91/2: 51-45)
Bir alamat qız tapganman.
“Bir acayip kız bulmuşum.”

begitgenbiz (T.Ç.94/2: 4-6)
Har insannı başına biz quşnu begitgenbiz.
“Her insanın başına biz kuşu sağlamlaştırmışız.”

bacarganlar. (T.Ç. 91/2: 74-8)
Halmacnı bek bacarganlar.
“Fal bakmayı pek becermişler.”

Qurşagan (T.Ç 91/2: 78-47)
Bir neçe tuhum Türk tilli qavumlanı qurşagan.
“Ne kadar kabile Türk dilli kavimleri kuşatmış.”

yırlangan (A.Ç 85: 51-3)
Yırlarımnı qaytar sağa yırlangan.
“Döner sana türkülerimi söylerim.”

*qarıvsuzlandırgan (*T.Ç 91/2: 92-21)
Asrular boyunda ura turup olanı canınsanın yaralağan.qarıvsuzlandırgan.
“Asırlar boyunca vurup onların canını yaralamış, güçsüzleştirmiş.”

2.1.2.1.2. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman fiil köklerine *-a, -e, -y* ekleri getirilerek yapılır. Şahıslara göre çekildiğinde şimdiki zamandaki fiiller şahıs eklerinin 1. tipini yani şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alır. Türkçedeki şimdiki zamanla aynı anlamı taşır.

aylan- “dönmek-”	*gez-* “gezmek”	*izli-*“takip etmek”
aylanaman “dönüyorum”	*gezemen* “geziyorum”	*izleymen*“izliyorum”
aylanasan	*gezesen*	*izleyesen*
aylana	*geze*	*izley*
aylanabiz	*gezebiz*	*izleybiz*
aylanasız	*gezesiz*	*izleysiz*
aylanalar	*gezeler*	*izleyler*

İşlevleri

1. Konuyla ilgili sürekli olan işleri anlatır.

*ölmey (*Quşlar-Q. 16-172)
Özü ölse de atı ölmey.
“Kendi ölse de adı ölmüyor.”

tabulmay (A.Ç 85: 12-11)
Özüng etgen osal işler tabulmay.
“Kendi yaptığı çalışmalar bulunmuyor.”

yırlay (Quşlar-Q. 13-122)
Yırlay turup uçalar.
“Ötüşüp uçuyorlar.”

2. Geçmişteki olayları göz önüne getirip göstermek için kullanılır.

kökürey (Quşlar-Q. 59-899)
Birden bir kök kökürey.
“Birden bire gök gürlüyor.”

*turalar (*T.Ç 91/2: 10-53)
Şondan berli olar topuraqsız qalıp turalar.
“Bundan beri onlar topraksız duruyorlar.”

qıyışmay (T.Ç 91/2: 13-11)
Bulay xalq topuraqnı haqındagı zakonga qıyışmay.
“Böyle halk topraq hakkındaki kanuna uymuyor.”

söyleyler (T.Ç 91/2: 30-48)
Artdagı günlerde sen işge geçirip bara dep söyleyler.
“Geçen günlerde senin işe geçiktiğini bana söylüyorlar.

3. Gelecek zaman anlamında kullanılır.

tüşmey (T.Ç 91/2: 75-22)
Avar xalqnı bulan qatışdırmağa tüşmey.
“Avar halkı ile karıştırmıyor.”

bilmey (Quşlar-Q. 48-758)
Amma Hasay şonu bilmey.
“Ama Hasan bunu bilmiyor.”

*taşdıra (*T.Ç 91/2: 78-15)
Arap yazıvçular da”Hazarlar Türk tilinde söylegenni” taşdıra.
“Arap yazıcılar da Hazarlar’ın Türk dilinde konuştuğunu kaydediyorlar.”

tınglaymay (Quşlar-Q. 51-794)
Kızıl horoz tınglaymay.
“Kırmızı horoz dinlemiyor.”

davamlay ((T.Ç 91/2: 76-53)
Ağaçerler bulan barışıp yaşavun davamlay.
“Ağaçerler ile barışıp hayatlarına devam ediyorlar.”

yasala (Quşlar-Q. 25-328)
Yangı Taşkent yasala.
“Yeni Taşkent yapılıyor.”

Kumuk Türkçesinde şimdiki zamanın yardımcı fiil ile yapılan birleşik şekilleri de vardır.Şimdiki zamanın bu şekli şimdiki zaman anlamı dışında farklı anlamlar da taşır (Hangişiyev, 1995: 136).

1.Şimdiki zaman çekimine tura yardımcı fiili getirilerek yapılır. Bu şekil içinde bulunulan zamandaki işleri anlatmada kullanılır. İşin devam ettiğini ve tekrarlandığını gösterir.

salıp tura (T.Ç 91/2: 24-40)
Bolşevikler dünyağa ot salıp tura.
“Bolşevikler dünyaya ateş saçıp duruyor.”

qalıp turalar (T.Ç 91/2: 10-53)
Şondan berli olar topuraqsız qalıp turalar.
“Bundan beri onlar topraksız kalıyorlar.”

işlep tura (T.Ç 91/2: 11-68)
Olar bulangı xazyaystvalar qurulgan va işlep tura.
Onlar ile köy işletmeleri kurulmuş ve çalışıyor.”

2. Fiilin -ıp eki ile yapılan zarf-fiil şekli üstüne bora yardımcı fiili getirilerek yapılır. Hızlı yapılan işleri anlatmada kullanılır.

aylanıp bara (T.Ç 91/2: 13-4)
Qollamağa yaramaygan daracada buzulup xumluqğa aylanıp bara.
“Kullanmaya yaramayacak derecede bozulup kumluğa dönüyor.”

alıp bara (Quşlar-Q. 59-904)
Onu alıp bara suw.
“Su onu alıyor.”

alıp sora (Quşlar-Q. 50-780)
Lezzet alıp sora ol.
“Lezzet alıp emiyor.”

Uçup bara (Quşlar-Q. 29-404)
Uçup bara turnalar.
“Turnalar uçup gidiyor.”

3.Şimdiki zaman çekimi üstüne bola yardımcı fiili getirilerek yapılır. Sürekli tekrar edilen işleri anlatmada kullanılır. Şimdiki zamanın bu şekli -ıp zarf-fiil eki almış fiile bola yardımcı fiili getirilerek de yapılmaktadır (Hangişiyev, 1995: 137).

Yuxlap bolmay (T.Ç 91/2: 26-9)
Geçe Olya yuxlap bolmay.
Olya geceleri uyuyamıyor.

Qoyup getmege bolmay (T.Ç 91/2: 25-58)
Men seni munda qoyup getmege bolmay.
“Ben seni burada bırakıp gidemiyorum.”

cıyıla (T.Ç.92/2. 54-39)
Her zaman yıl aylanıp gelgende sav ahlü.
“Her zaman yıl dönüp geldiğinde sağ ahali toplanıyor”

haleklene (T.Ç. 91/2: 52-34)
dep qatın haleklene.
*“*deyip kadın heyecanlanıyor*”*

*his etemen (*T.Ç. 85: 66-22)
Şat yimik his etemen.
“Mutlu gibi hissediyorum.”

*izleymen (*Bay. 88: 49-10)
Artga bağıp qarap seni izleymen.
“Arkaya bakıp seni izliyorum.”

qanıyor. (T.Ç.92/1: 27-44)
Sen çı tırnağın qanıyor.
“Senin tırnağın kanıyor.”

*qurula. (*T.Ç.91/2: 10-74)
Promişlennıy obektler qurula.
“Sanayi yapıları kuruluyor”

*suratların ete (*T.Ç.91/2: 31-7)
Ağaçlıqnı olarda yaşayan canlanı suratların ete.
“Ağaçların orada yaşayan canlıların resimlerini çekiyor.”

sürüle. (T.Ç. 91/2: 12-10)
Topuraqlanı bir payı sürüle.
“Toprakların bir kısmı sürülüyor.”

2.1.2.1.3. Gelecek Zaman

Gelecek zaman içinde bulunulan zamandan sonra yapılacak işleri anlatmada kullanılır. Kumuk Türkçesinde gelecek zamanın iki şekli vardır.

2.1.2.1.3.1. Birinci Tip Gelecek Zaman

Bu zaman fiil köklerine -ar, -er / -ır, -ir;-ur, -ür, -r ekleri getirilerek yapılır. Kumuk Türkçesinde mekensiz gelecek zaman olarak adlandırılır.

Türkiye Türkçesindeki geniş zamanın karşılığıdır. Genel olarak -ar ve -ır eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

al- "almak"	*qara-* "bakmak"	*uşat-* "benzetmek"
alarman	*qararman*	*uşatırmen*
alarsang	*qararsanq*	*uşatırsen*
alar	*qarar*	*uşatır*
alarbız	*qararbız*	*uşatırbiz*
alarsız	*qararsız*	*uşatırsiz*
alar (lar)	*qarar (lar)*	*uşatır (lar)*

İşlevleri

1. Belirli bir zamana bağlı olmayan sürekli yapılan işleri anlatır.

*yabar (*Quşlar-Q. 44-679)
Qışda onu qar yabar.
"Kışın onu kar kaplar."

işlermen (Quşlar-Q. 20-239)
Şonu üçün işlermen.
"Bunun için çalışırım."

*geltirer (*T.Ç 91/2: 70-23)
Boş yel balah geltirer.
"Baş rüzgar bela getirir."

*tolturar (*T.Ç 91/2: 70-23)
Qumuq sabançılar "Qabu yel qap tolturar." der.
"Kumuk çiftçileri "Doğu rüzgarı kap doldurur." der.

2. Adet haline getirilen işleri anlatır.

üyreter (T.Ç 91/4: 33-13)
Har adamnı öz xalqına halal bolma eline halal kulluk etme üyreter.
“Her insanın kendi halkına helal olmasını, yurduna kulluk etmesini öğretir.”

*qaçırarman (*A.Ç 85: 51-14)
Qaçırarman seni gözel tavlağa.
“Seni güzel dağlara kaçırırım.”

kirinerbiz (T.Ç 91/2: 32-37)
Biz munda dagıda kirinerbiz.
“Biz burada dahi yıkanırız.”

*baqdırar (*T.Ç 93/4: 79-30)
Yaşlar quyruğuna qutuq tağıp baqdırar.
“Gençler kuyruğuna gözcü takıp baktırır.”

3. Nasihat vermede kullanılır.

tapşurarsan (T.Ç 91/2: 27-38)
Naçalnigine şu kağıznı tapşurarsan.
“Komutanına bu mektubu takdim edersin.”

anglarsız (T.Ç 91/2: 25-13)
Bara bara birev birevnü anglarsız.
“Git gide birbirinizi anlarsınız.”

qalmassan (A.Ç 85: 7-1)
Sen daim de qalmassan bu dünyada.
“Bu dünyada sen de sürekli kalmazsın.”

4. Tekrarlanan işleri anlatmada kullanılır.

*getersiz (*Quşlar-Q.61-965)
Qonaq bolup getersiz.
“Misafir olup gidersiniz.”

şat eterbiz (Quşlar-Q. 19-235)
Dostlanı şat eterbiz.
“Dostları mutlu ederiz.”

iş eterbiz (Quşlar-Q. 19-228)
Tangala iş eterbiz.
“Yarın iş yaparız.”

Hangişiyev Kumuk edebi dilinde bu ekin iki varyantı olduğunu söyleyerek alır ve alar varyantlarının anlam bakımından farklı olmadığını belirtmektedir (Hangişiyev.1995: 139).

Hangişiyev Dimitriyev’den alıntı yaparak alır varyantının şimdiki zamana yakın belirli işleri, alar varyantının ise gelecek zamana yakın kesin olmayan işleri anlatmada kullanıldığını aktarmaktadır (Hangişiyev, 1995: 139).

Şahıslara göre çekildiğinde şahıs eklerinin 1.tipini yani şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alır. Olumsuz şekli -ma olumsuzluk ekine -s eki getirilerek yapılır.

yaramas (T.Ç 92/1: 63-22)
Biraz hazirlik görmese yaramas.
“Biraz hazırlık yapmasa işe yaramaz.”

*qızarmas (*P.Y 92: 77-34)
Qazan tilden ese söylemege bizin Qumuq til ariv desek de inşallah yüzübüz qızarmas.

“Kazan dilinden başka Kumuk dilinin güzel olduğunu söylesek inşallah yüzümüz kızarmaz.”

aytılmas (A.Ç 85: 5-1)
Olay süyüv sözler bulan aytılmas.
“Öyle sevgi sözleriyle söylenmez.”

qayırmas (T.Ç 91/2: 32-37)
Oldukça iyi bu ırmak bizimki.

*yaramas (*P.Y 92: 77-13)
Gün yimik açıq haqıqatğa hitap bolmağa heç yaramas.
“Gün gibi açık gerçeğe karşı olmak hiçbir şeye yaramas.”

Zat bolmas (Quşlar-Q. 64-1040)
Tilden yaxşı zat bolmas.
“Dilden tatlı şey olmaz.”

yol bermes. (T.Ç. 91/2: 12-71)
Şolay işge yol bermes.
“Böyle işe yol vermez.”

2.1.2.1.3.2. İkinci Tip Gelecek Zaman

Bu gelecek zaman, fiil köklerine -acaq, -ecek ekleri getirilerek yapılır. Fiil kökü sesli harfle bitiyorsa -caq, -cek ekleri getirilir.

Kumuk Türkçesinde mekenli gelecek zaman olarak adlandırılır. Türkiye Türkçesindeki gelecek zamanın karşılığıdır.

gel- “gelmek” *al-* “almak” *işle-* “çalışmak” qara- “bakmak”

gelecekmen	*alacaqman*	*işlecekmen*	*garacaqman*
geleceksen	*alacaqsan*	*işleceksen*	*garacaqsın*
gelecek	*alacaq*	*işlecek*	*garacaq*
gelecekbiz	*alacaqbız*	*işlecekbiz*	*garacaqbız*
geleceksiz	*alacaqsız*	*işleceksiz*	*garacaqsız*
gelecek (ler)	*alacaq (lar)*	*işlecekler*	*garacaqlar*

Şahıslara göre çekildiğinde şahıs eklerinin 1.tipini yani şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alır. Hangişiyev, Kumuk Til Morfologya adlı gramerinde Kumuk dilinin ağızlarında -acaq varyantının kullanıldığını sadece edebî dilde ünlü uyumunun korunduğunu söylemektedir (Hangişiyev, 1995: 142-143).

İşlevleri

1. Hayata geçirilmesi kesin olam işleri anlatır.

*oynacaqbız (*T.Ç 91/2: 25-24)
Bu geçe göz baylap oynacaqbız.
“Bu gece göz bağlayıp oynayacağız.”

*başlanacaq (*T.Ç 91/2: 14-23)
Qaytıp tavlağa göçüv başlanacaq.
“Dağlara geri dönmek için göçe başlanacaq.”

çıdamacaq (T.Ç 91/2: 24-35)
Meni qızım oğar çıdamacaq.
“Benim kızım ona çekmeyecek.”

Aqlar görse munu kesip çiyley aşacaqlar. ” (T.Ç.91/2: 28-36)

“Beyazlar görse bunu kesip yoğurt gibi yiyecekler.

Öz halkına üyretme ders alacak. (T.Ç.91/2: 24-35)
“Kendi halkına öğretmek için ders alacak.”

Meni çızım ogar çıdamacaq. (T.Ç.91/2: 24-35)
“Benim kızım ona çekmeyecek.”

Hali şaharga girecekbiz. (T.Ç.91/2: 34-2)
“Şimdi şehire gireceğiz.”

Men avluqa, yaralılaqa qaracaqman. (T.Ç.91/2: 26-37)
“Ben hastalılara, yaralılara bakacağım.”

Allah sizden şonu kabul etmeyecek. (T.Ç.93/4: 11-54)
“Allah sizden bunu kabul etmeyecek”

Men ol adamqa özümnü qolumdan bolaqan kömekni etecekmen. (T.Ç. 91/2: 30-54)
“Ben o adama kendi elimden gelen yardımı yapacağım.”

Bulanı ekevün de öltürecekler. (T.Ç. 91/2: 32-21)
“Bunların ikisini de öldürecekler”

Şo günleri onu esinden bir de taymayacak. (T.Ç.91/4: 15-37)
“Bu günler onun aklından bir daha çıkmayacak”

Siz busa tangala tuvralacakqsız. (T.Ç. 91/2: 90-24
“siz ise sabahleyin kesileceksiniz”

Sizge biz bir ziyan da etmecekbiz. (T.Ç. 91/2: 29-42)
“Size biz bir zarar vermeyeceğiz”

2. Kesin anlamı güçlendirmek için gelecek zamandaki fiil aynen tekrarlanır.

aytacaqsan aytacaq

Kumuk Türkçesinde mekenli gelecek zaman olarak adlandırılan 2.tip gelecek zaman mekensiz gelecek zaman ile yani 1.tip gelecek zaman çekimi anlam bakımında karşılaştırıldığında mekensiz gelecek zaman şüphe, mekenli gelecek zaman ise kesinlik ifade eder (Hangişiyev.1995: 143).

Hangişiyev Kumuk folkloruna ait eski metinlered 2.tip gelecek zaman yani mekenli gelecek zamanın çok az kullanıldığını ancak Kumuk diyalektlerinde farklı varyantlarına rastlandığını belirtmektedir (Hangişiyev, 1995: 143-144).

2.1.2.2. Tasarlama Kipleri

Kumuk Türkçesinde de zaman ifade eden bildirme kiplerinden başka dilek kipleri vardır. Bunlar gerçekleşmesi istek, emir, şart ve gereklilik şekillerinde tasarlanan kiplerdir (Korkmaz, 2003: 647). Dilek kipleri şekil gösteren eklerleyapılır. Kiplerin aldığı ekler zaman kavramı taşımaz. Kumuk Türkçesinde dilek kiplerinin emir, istek, şart ve gereklilik şekilleri vardır.

2.1.2.2.1. Emir Kipi

Kumuk Türkçesinde emir kipi buyruk, yalvarış ve istek bildirir (Hangişiyev, 1995: 115). Kumuk Türkçesinde emir kipinin 1.teklik şahıs şekli yoktur. Kişinin kendi kendine emri söz konusu olduğunda 2.şahıs emir şekli kullanılır (Hangişiyev.1995: 116).

ayt- "söylemek"	*bil* -"bilmek"	*gel*-"gelmek"
–	–	–
ayt	*bil*	*gel*
aytasın	*bilsin*	*gelsin*
aytayıq	*bileyik*	*geleyik*
aytagız	*biligiz*	*geligiz*
aytsın (lar)	*bilsin (ler)*	*gelsin (ler)*

Emir 3.teklik ve çoklukta *-sın, -sin, -sun, -sün* eki kullanılır. 3.çokluk şekli "olar" zamiri cümlede yoksa *-lar, -ler* ekini alır (Hangişiyev, 1995: 117). Emir kipini 3.şahıs şekli dua veya beddua anlamında kullanılır (Hangişiyev, 1995: 117).

*saqlasın (*T.Ç 91/2: 24-35)
Tek atası yimik bolup çıqsa Allah saqlasın.
"Allah korusun babası gibi olsa."

gün görsün (Bay.88: 12-3)
Öz elinde gün görsün dep yaşları.
"Gençleri kendi yurtlarında gün görsün deyip."

Sav bolsun (T.Ç 92/1: 31-1)
Gülqız qanın bedri, sav bolsun.

“Gülkız kanını verdi sağolasun.”

*Yaşasınlar (*T.Ç 91/2: 51-47)
Dep gün küllep yaşasınlar.
“Deyip gün görerek yaşasınlar.”

Emir çekiminde çı, çi, çu, çü kullanılırsa emir anlamı güçlenir ya da yumuşar (Hangişiyev, 1995: 118).

*Yaşır (*T.Ç 91/2: 32-17)
Bulanı bek yerge yaşır.
“Bunları sağlam yere sakla.”

*bildir (*Quşlar-Q. 66-1079)
Özgelege sen bildir.
“Başkalarına sen bildir.”

Mal-matahın özügüzge alıgız. (T.Ç. 91/2: 90-38)
“Mal mülklerini kendinize alınız”

Dağıstannı da türlendirmege belseneyik. (T.Ç. 91/2: 14-35)
“Dağıstanı da çeşitlendirmeye coşturalım.”

Şahıslara göre incelediğinde 1. teklik şahıs eki yoktur. 2. teklik şahısta emir yapan ayrı bir ek yoktur. Emir şekli fiilin 2.teklik şahıs şekli oluyor. 2.teklik şahıs şekli emir kipinin baş şeklidir.3.teklik şahıs *-sın, -sin, -sun, -sün* ekleri ile yapılır. 1.çokluk şahıs *-ayıq, -eyik, -yıq, -yik, - yaq, -yük* ekleri ile yapılır.2.çokluk şahıs emir *-ıgız, -igiz, -uguz, -ügüz, -gız, -giz, -guz, -güz* ekleri ile yapılır.3.çokluk şahıs ise *-sın, -sin, -sun, -sün* eklerinin yardımıyla yapılır. Çokluk şeklinde “olar” zamiri olmazsa *-ler* ekini alır.

çaqırmagız. (T.Ç. 91/2: 29-42)

Soldatnı çaqırmagız.
“Askeri çağırmayınız.”

qarayım. (T.Ç. 91/4: 4-58)
Men öz sözlerim bulan aytma qarayım.
“Ben kendi sözlerimle söylemeye bakayım”

quvanıgız! (T.Ç. 91/1: 45-6)
Men yazbaşı birinçi alamatıman, quvanıgız!
“Ben ilkbaharın birinci işaretiyim, sevininiz.”

ösdürme. (Bay. 88: 11-9)
Süye busang yahşılıqnı ösdürme. (Bay. 88: 11-9)
“Seviyorsan güzelliğini büyütme.”

saglayıq? (T.Ç. 91/2: 52-40)
Eki üynü birinde hayvan-tuvar neçik saglayıq?
“İki evin birinde hayvan doğar nasıl saklayım koruyalım.”

Tek atası yimik bolup çıksa Allah saqlasın.
“Yalnız babası gibi olup çıksa Allah korusun”

süyündüreyim. (T.Ç. 91/2: 51-44)
Sizin aytıp süyündüreyim.
“Sizi söyleyip sevindireyim.”

yahşılıp (Bay. 88: 16-9)
Dünyabıznı tüzlesin dep yahşılıp.
“Güzellik dünyamızı düzeltsin deyip”

yaşasınlar. (T.Ç. 91/2: 51-47)
dep günküllep yaşasınlar.
“Deyip gün görerek yaşasınlar.”

*yabuşuguz! (*T.Ç. 93/4: 16-45)
Sizge yuvuq kapirler bulan yabuşuguz!
“Size yakın kafirler ile savaşınız!”

yırlayıq **(**A.Ç. 85: 36-7)
Atalarday yırlayıq **.**
“Atalar gibi türkü söyleyelim.”

2.1.2.2.2. İstek Kipi

İstek kipi, istek, yalvarma ve işe çağrı anlamlarını bildirir.İşe çağırma anlamındaki istek, emir kipiyle aynı kuruluştadır.Bu anlamda emir ve istek kipleri kesin olarak birbirinden ayrılmaz (Hangişiyev, 1995: 118). İstek kipi şahıslara göre çekildiğinde şahıs eklerinin 2.tipini yani iyelik kökenli şahıs eklerini alır. İstek çekimi fiil köklerine -ay, -ey ekleri getirilerek yapılır. İşe çağırış manasındaki istek, emir kipiyle aynı kuruluştadır. Bu iki kip kesin olarak birbirinden ayrılmaz.

Kumuk Türkçesinde istek kipinin iki şekli görülmektedir.

a.Bu istek kipinin basit şeklidir. Fiil köklerine -ay, -ey getirilerek yapılır.

tap- “bulmak”	*al-* “almak”
tabayım “bulayım”	*alayım “alayım”*
tabaysıng	*alaysıng*

tabay	*alay*
tabayıq	*alayıq*
tabaygız	*alaygız*
tabaylar	*alaylar*

Bu eklerin tarihine bakıldığında *-ay+ım, -ay+im / -ay+ıq, -ay+ik* şeklinde ikiye bölünür. Ekin birinci kısmı *-gay, -gey* eklerinden kısılarak oluşmuştur. İkinci kısımları *-q, -ik* ise şahıs gösteren eklerdir.

*belseneyik (*T.Ç 91/2: 14-35)
Dagıstannı da türlendirmege belseneyik.
"Dağıstanı da çeşitlendirmeye heveslendirelim."

barayıq (T.Ç 91/2: 30-6)
Yürü seni yaralıngnı yanına barayıq.
"Yürü senin yaralının yanına gidelim."

geltireyik (T.Ç 91/2: 77-20)
Eki de avtorun asarlarından misaller geltireyik.
"İki yazarın da eserlerinden örnekler getirelim."

tağayım (T.Ç 92/1: 25-42)
Oğar ne at tağayım?
"Ona ne isim takayım."

qarayım (T.Ç 91/4: 4-58)
Men öz sözlerim bulan aytma qarayım.
"Ben kendi sözlerimle söylemeye bakayım."

yırlayıq (A.Ç 85: 36-7)

Atalarday yırlayıq.
“Atalarımız gibi türkü söyledi.”

bileyik (T.Ç 91/2: 53-17)
Ayt ne yaxşılıq bar biz de bileyik.
“Söyle ne güzellik var biz de bilelim.”

b.İstek kipi fiillerin istek ve emir çekimlerine *-sana, -sene* ekleri getirilerek yapılır. Bu ek kendi şahsını göstermez. Teklikte ve çoklukta şahıslara eklenip istek kipini oluşturur.

al-”almak”
alayımsana
alsana
alsınsana
alayıqsana
alıgızsana
alsınsana

Bu şekil istek manasını anlatır ve istek kipinin şimdiki dilde kullanılan şeklini oluşturur.

c. Fiilin köküne *-gın, -gin, -gun, -gün, / -gır, -gir, -gur, -gür* ekleri getirilerek 2. şahısta istek kipi yapılır. Şimdiki Kumuk Türkçesinde çok az rastlanır. Eski edebiyatta, folklarda birleşik söz gruplarında rastlanılır.

c.İstek kipinin birleşik şeklidir. Fiilin emir kipi çekimi üzerine *dagı* veya *hari* kelimelerinin getirilmesiyle yapılır. İstek kipinin birçok bileşik şekli vardır.

al	*hari*	*al*	*dagı*	*gel*	*dagı*
ber	*hari*	*ber*	*dagı*		

2.1.2.2.3. Şart

Fiil köklerine -sa, -se ekleri getirilerek yapılır. Şahıslara göre çekildiğinde şahıs eklerinin 2. tipini yani iyelik kökenli şahıs eklerini alır.Türkçedeki dilek kipinin karşılığıdır. Şart kipi öfke, istek, nasihat verme anlamlarını bildirir. Cümlenin sonunda haber vermede kullanıldığında şart anlamını kaybeder. Cümlenin birinci kısmı şart, ikinci kısmı neticeyi anlatır.

tap- “bulmak”	al- “almak”	*ber-* “vermek”
tapsam“bulsam”	*alsam* “alsam”	*bersem* “versem”
tapsang	*alsang*	*berseng*
tapsa	*alsa*	*berse*
tapsaq	*alsaq*	*bersek*
tapsagız	*alsagız*	*bersegiz*
tapsa	*alsa (lar)*	*berse (lar)*

*taydırsang (*A.Ç 85: 48-16)
Sensiz ötgen günleri de taydırsang.
“Sensiz geçen günleri de uzaklaşdırsan.”

aytsam (T.Ç 91/2: 51-7)
Aytsam gişi inanmas.
“Söylesem kimse inanmaz.”

sanasaq (P.Y 92: 50-29)

Bir şaharnı tışgarısinden qarap altı yetti ariv minalar sanasaq song bular madrasa bolup çığa.

“Bir şehrin dışarısından bakıp altı yedi güzel bina saysak bunlar medrese olur.”

taysa (P.Y 92: 31-41)
Hali bular bizin başıbızdan taysa.
“Şimdi bunlar bizim başımızdan uzaklaşsa.”

*ötse (*Quşlar-Q. 15-697)
Mişik ötse adlından.
“Önünden kedi geçse.”

salsagız (T.Ç 93/4: 8-10)
Tovba bulan oğar yürek salsagız.
“Tövbe ile ona yüreğinizi açsanız.”

uzatsa (A.Ç85: 7-7)
Şo şıncırnı yaşlarım da uzatsa.
“Bu zinciri gençlerim de uzatsa.”

2.1.2.2.4. Gereklilik

Bu kip bir işin gerçekleştirilmesi gerektiğini anlatır. Kumuk Türkçesinde gereklilik kipinin birçok şekli vardır. Kumuk Türkçesinde gereklilik kipinin birçok şekli varıdr.

2.1.2.2.4.1. Birinci Tip Gereklilik Kipi

Gereklilik kipinin en çok kullanılan şeklidir. Fiilin mastarının yaklaşma haline gerek veya tarıq sözcükleri getirilerek yapılır.

almaga gerek almaga tarıq

gerek ile tarıq sözcükleri Kumuk edebî dilinde kullanımları karşılaştırıldında daha çok gerek kullanıldığı görülür (Hangişiyev, 1995: 129).

al- “almak”	*bar-* “gitmek”
almaga gerekmen	*barmaga gerekmen*
almaga gereksen	*barmaga gereksen*
almaga gerek	*barmaga gerek*
almaga gerekbiz	*barmaga gerekbiz*
almaga gereksiz	*barmaga gereksiz*
almaga gerek	*barmaga gerek*

1.tip gereklilik kipi geçmiş ve gelecek zamanlarda da kullanılır. Fiilin gereklilik çekimine edi veya bolacak yardımcı fiilleri eklenerek yapılır.

gerek edi (T.Ç 92/1: 14-16)
O haqda mağa bir yıldan song bildirme gerek edi.
“O konuda bana bir yıldan sonra bildirmesi gerekti.”

birleşdirmege gerek (T.Ç 91/2: 10-10)
Topraq bizni barıbızını da barı barı da adamlanı birleşdirmege gerek.
“Toprak bizim hepimizin de insanlarını birleştirmesi gerekir.”

üylendirmege gerek (T.Ç 91/2: 24-39)
Olyağa da aytıp olanı tez üylendirmege gerek.
“Olya’ya da söyleyip onları acele evlendirmek gerek.”
Toqtaşdırmaga tarıq (T.Ç 91/2: 14-15)
Yaxşı paydalandırılmaygan topuraqlar qayda busa da şolanı toqtaşdırmağa tarıq.
“İyi faydalanılmayan topraklar nerede olursa olsun bunları bekletmek gerekir.”

yaratmaga tarıq (T.Ç 91/1: 11-10)
Paraxat yaşasın uçun şartlar yaratmağa tarıq.

“Rahat yaşamak için şartlar yaratmak gerek.”

Toqtamağa tarıq (T.Ç 91/2: 11-16)
Şo işni tezlik bulan toqtatmağa tarıq.
“Bu işi çabuklukla durdurmak gerek.”

Gereklilik kipinin olumsuz şekli ise *tügü*l veya *gergmey* sözcükleri ile yapılır.

tarıq tügül (T.Ç 91/2: 27-8)
Onu bir yerden de izlemege tarıq tügül.
“Onu yerden de izlemeye gerek yok.”

*kömek etmege tarıq (*T.Ç. 91/2: 14-13)
Paydalandırılmaygan topuraqlanı hisabına kömek etmege tarıq.
“Faydalandırılmayan toprakların hesabına yardım etmek gerek”

2.1.2.2.4.2. İkinci Tip Gereklilik Kipi

Fiil mastarının yaklaşma haline *tüşe* yard. fiili getirilerek yapılır.

esgermege tüşe (T.Ç 91/2: 13-10)
Art vaqtilerde tavlarda yazlıq otlavluqlar görsetilmeygenni de esgermege tüşe.
“Eski zamanlarda dağlarda yazlık otlaklar gösterilmediğini de hatırlamak gerekir.”

yanaşmağa tüşe (T.Ç 91/2: 12-53)
Haqıqatga qıyışaygan umutlarına gerti anglavluq bulan yanaşmağa tüşe.
“Gerçeğe uygun umutlarına doğru anlayış ile yanaşmak gerek.”

esgermege tüşe (T.Ç 91/2: 10-35)
Yıldan yılga kemiygenni ayrıça esgermege tüşe.
"Yıldan yıla azaldığını ayrıca hatırlamak gerek."
Hangişiyev'e göre gereklilik kipinin bu şekli 1.tip gereklilik kipinden şu özellikleriyle ayrılır:
1.Zamanlara göre çekilmez.
2.Başka fiiller gibi olumsuzu -ma eki ile yapılır.
3.Birinci tip gereklilik kipi şahıslara göre çekilirken ikinci tip gereklilik kipi şahıslara göre çekilmez (Hangişiyev, 1995: 131).

2.1.2.2.4.3. Üçüncü Tip Gereklilik Kipi

Gereklilik kipinin üçüncü şekli -malı, -meli, eki sıfat fiiline edi ya da bol-yard. fiili getirilerek yapılır.

Gereklilik kipinin bu şekli Kumuk dilinde az kullanılır.Türkçedeki şimdiki zamanın şartının karşılığıdır.

2.1.2.2.5. Şart

Şart fiilinin üç zaman şekli vardır.

gele busa	şimdiki zaman	Türkçede şimdiki zaman şartı
gelgen busa	geçmiş zaman	Türkçede geçmiş zaman şartı
gelecek busa	gelecek zaman	Türkçede gelecek zaman şartı'nın karşılığıdır.

2.1.3. Birleşik Kipli Çekim

2.1.3.1. Hikâye

Fiillerin zaman veya dilek çekimleri üzerine edi yardımcı fiili getirilerek yapılır.Şahıslara göre çekildiğinde edi yard. fiili şahıs eklerini alır. Şahıs eklerinin 2. tipi olan iyelik kökenli şahıs ekleri ile çekilir.

2.1.3.1.1. Görülen Geçmiş Zamanın Hikayesi

Fiilin geçmiş zamanda çekimli halinin üzerine edi yard. fiili getirilerek yapılır. Türkçedeki görülen geçmiş zaman hikayesinin karşılığıdır.

bar- “gitmek” olumsuzu

bardı edim “gittiydim”	*barmadı edim*
bardı eding	*barmadı eding*
bardı edi	*barmadı edi*
bardı edik	*barmadı edik*
bardı edigiz	*barmadı edigiz*
bardı ediler	*barmadı ediler*

Şahıslara göre çekildiğinde 2. Tip şahıs ekleri olan iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

2.1.3.1.2. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikayesi

Fiilin geçmiş zaman çekiminin üzerine edi yardımcı fiilinin eklenerek yapılır.Kumuk Türkçesinde çoktan geçmiş zamanın iki şeklinden biridir.

Sıfat-fiilin *-gan, -gen* şekline edi yard.fiili getirilerek şahıslara göre çekilir. Kumuk Türkçesinde belgili çoktan geçmiş zaman olarak adlandırılır (Hangişiyev.1995). Türkçedeki anlatılan geçmiş zamanın karşılığıdır.

al- “almak”		*gel-* “gelmek”	
algan	*edim* “almıştım”	*gelgen*	*edim “gelmiştim”*
algan	*eding*	*gelgen*	*eding*
algan	*edi*	*gelgen*	*edi*
algan	*edik*	*gelgen*	*edik*
algan	*edigiz*	*gelgen*	*edigiz*
algan	*ediler*	*gelgen*	*ediler*

Bu zamanın şahıslara göre çekilişinde şahıs ekleri yard. fiile getirilir. Asıl fiilin tabanı ise sıfat-fiilin *-ganlı* şekline getirilir. Şahıs eklerinin 2. tipini yani iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Olumsuzu
almagan edim
almagan eding
almagan edi
almagan edik
almagan edigiz
almagan ediler

avurtgan edi (T.Ç. 91/2: 31-58).
Onu butu mayşayıp yaman avurtgan edi.
“Onun kolu sürçüp kötü ağırmıştı.”

eşitgen edim (T.Ç.92/1: 79-15).
Alhasovnu haqında men köp yıllar alda da eşitgen edim.
“Alhasov’un hakkında ben çok yıllar öncede işitmiştim”

görmegen edik (T.Ç. 92/1: 66-1).

Bulay qıtlıqnı davlanı zamanlarda da görmegen edik (T.Ç. 92/1: 66-1).
“Böyle kıtlığı savaş zamanlarında da görmemiştik.

göçürülgen edi (T.Ç. 91/2: 10-46)
Hasavyurt rayonga göçürülgen edi.
Hasavyurt bölgesine göçürülmüştü.”

qalgan edi. (T.Ç.91/2: 30-56)
Olya işde uzaq qalgan edi.
“ Olyâ işten uzak kalmıştı”

tutulgan edi. (T.Ç.91/2: 11-37)
Ve adamları iş bulan tamin etmek degen Murat göz alga tutulgan edi.
“Ve adamları iş ile temin etmek diye isteği göz önünde tutulmuştu.”

2.1.3.1.3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Fiilin şimdiki zaman çekimi üzerine edi yardımcı fiilinin getirilerek yapılır. Fiillerin -a, -e, -y ekleri ile yapılmış zarf-fiil şekillerine edi yardımcı fiili eklenerek çekilir.Kumuk Türkçesinde belgili bitmemiş geçmiş zaman şeklinde adlandırılır.Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanın hikayesinin karşılığıdır.

git- “gitmek”		*ayt* - “söylemek”		*oyla-* “düşünmek”	
gete	*edim*	*ayta*	*edim*	*oylay*	*edim*
gete	*eding*	*ayta*	*eding*	*oylay*	*eding*
gete	*edi*	*ayta*	*edi*	*oylay*	*edi*
gete	*edik*	*ayta*	*edik*	*oylay*	*edik*
gete	*edigiz*	*ayta*	*edigiz*	*oylay*	*edigiz*
gete	*ediler*	*ayta*	*ediler*	*oylay*	*ediler*

Bu zamanın şahıslara göre çekilişinde şahıs ekleri yard. fiile ekleniyor. Fiil tabanının şimdiki zamandaki çekimi üzerine edi yard. fiili şahıslara göre çekilerek getirilir.

Olumsuzu

ayt- “söylemek”
aytmay edim “söylemiyordum”
aytmay eding
aytmay edi
aytmay edik
aytmay edigiz
aytmay ediler

Şimdiki zamanın hikayesinin Kumuk Türkçesi gramerlerinde belirtilen bir şekli daha vardır. Bu zamana tekrarlı geçmiş zaman adı verilmektedir. Tekrarlı geçmiş zaman şimdiki zamanın sıfat-fiili ile edi yard. fiilinden yapılır. Ancak bugünkü Kumuk Türkçesinde rastlanmamaktadır.

al- “almak”		*gel-* “gelmek”
alagan edim	“almaktaydım”	*gelegen edim* “gelmekteydim”
alagan eding		*gelegen eding*
alagan edi		*gelegen edi*

alagan edik	*gelegen edik*
alagan edigiz	*gelegen edigiz*
alagan edi (ler)	*gelegen edi (ler)*

Şahıs eklerine göre çekilişinde şahıs eklerinin 2. tipini yani iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

İşlevi

Olmuş işleri anlatır çoğu kere. Türkçeye almakta idim veya almaktaydım şeklinde aktarılır.

Tekrarlı geçmiş zaman bolagan yard. fiili ile yapılan varyantı da vardır. Ala bolagan edi gele bolağan edi (Hangişiyev, 1995). Metinlerde bu zamanın örnekleri görülmemiştir.

2.1.2.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Fiilin bu zamandaki çekimli hali üzerine edi yard. fiili getirilerek yapılır.

gel- “gelmek”	*işle-* “çalışmak”
gelecek edim “gelecektim”	*işlecek edim* “çalışacaktım”
gelecek eding	*işlecek eding*
gelecek edi	*işlecek edi*
gelecek edik	*işlecek edik*
gelecek edigiz	*işlecek edigiz*
gelecek ediler	*işlecek ediler*

Olumsuzu

gel- “gelmek”

gelmecek edim “gelmeyecektim”

gelmecek eding

gelmecek edi

gelmecek edik

gelmecek edigiz

gelmecek ediler

2.1.3.1.4.1. Birinci Tip Gelecek Zamanın Hikâyesi

Fiilin geniş zamandaki çekimi üzerine edi yard. fiili getirilerek yapılır. Türkçe’deki geniş zamanın hikayesinin karşılığıdır.Kumuk Türkçesi gramerinde 1.tip şartlı kip olarak adlandırılmaktadır.

qara- “bakmak”	*ayt-* “söylemek”
qarar edim “bakardım”	*aytar edim* “söylerdim”
qarar eding	*aytar eding*
qarar edi	*aytar edi*
qarar edik	*aytar edik*
qarar edigiz	*aytar edigiz*
qarar ediler	*aytar ediler*
Olumsuzu	
qara- “bakmak”	*ayt- “söylemek”*
qaramas edim “bakmazdım”	*aytmas edim “söylemezdim”*
qaramas eding	*aytmas eding*
qaramas edi	*aytmas edi*
qaramas edik	*aytmas edik*
qaramas edigiz	*aytmas edigiz*
qaramas ediler	*aytmas ediler*

gel -"gelmek"	*talçıq- "üzülmek"*
geler edim	*talçıqar edim*
geler eding	*talçıqar eding*
geler edi	*talçıqar edi*
geler edik	*talçıqar edik*
geler edigiz	*talçıqar edigiz*
geler edi (ler)	*talçıqar edi (ler)*

İşlevi

Kumuk Türkçesi gramerlerinde şartlı kip gösterilmemiş. N.K. Dimitriev'in Grammatika Qumuqskoga Yazıka adlı kitabında *alar edi, geler edi* gibi şekiller bitmemiş geçmiş zaman ikinci şekli olarak gösterilmiştir.

Aynı gramer kitabında *olacaq edi, gelecek edi* şekilleri gelecek, geçmiş zamanın şekli gibi incelenmiştir.

Yaşayan Kumuk dilinde bu şekiller olumlu yeterlilik manasını anlatıyor, karşılaştırmıyor. Onlarda haber kipi manası yoktur. Zaman bakımından da onlar belirli gramer zamanını anlatmıyor. Şart kipindeki fiillerin zaman anlamı taşıyorlar.

gelse aytar edim → gelecek zaman manasında
gelsen busa aytar edim → geçmiş zaman manasında

Şimdiki Kumuk dilinde *alar edi* gibi şekiller gelecek ve geçmiş zaman manasında kullanılmıyor, haber kipi olmaktan çıkıp şartlı kip kuruluşuna dönüşmüştür.

inanmas (T.Ç. 91/2: 51-7)
Aytsam gişi inanmas (T.Ç. 91/2: 51-7)
"Söylesem, kimse inanmaz."
Şartlı kiplerin iki şekli vardır.

taydırsang (A.Ç. 85: 18-16)
sensiz ötgen günleri de taydırsang.
“Sensiz geçen günleri de uzaklaştırsın”

alar edi	*alacak edi*	→	varlık şekli
almas edi	almacaq edi	→	yokluk şekli
alıp bolar edi	alıp bolacaq edi	→	imkanlık şekli
alıp balmas edi	*alıp balmacaq edi*	→	imkansızlık şekli

2.1.2.1.5. Şart Kipinin Hikayesi

Fiilin şart kipinin üzerine edi yard. fiili getirilerek yapılır.

gör- “görmek”	*tap-* “bulmak”
görse edim	*tapsa edim*
görse eding	*tapsa eding*
görse edi	*tapsa edi*
görse edik	*tapsa edik*
görse edigiz	*tapsa edigiz*
görse ediler	*tapsa ediler*

Olumsuzu

gör-	” görmek”	*tap-*	“bulmak”
görmese	*edim*	*tapmasa*	*edim*
görmese	*eding*	*tapmasa*	*eding*
görmese	*edi*	*tapmasa*	*edi*

görmese	*edik*	*tapmasa*	*edik*
görmese	*edigiz*	*tapmasa*	*edigiz*
görmese	*ediler*	*tapmasa*	*ediler*

2.1.3.2. Rivayet

a.Görülen Geçmiş Zaman Rivayeti: Bu zamanın rivayeti yoktur.

b.Anlatılan Geçmiş Zamanın Rivayeti

Fiilin anlatılan geçmiş zaman çekimi üzerine *bolgan* yard. fiilinin getirilmesiyle yapılır. Kumuk Türkçesi gramerinde bu çekim belgisiz çoktan geçmiş zaman olarak adlandırılır.

yap-"yapmak"	*al*- "almak"
yapgan bolganman "yapmışmışım"	*algan bolganman*
yapgan bolgansang	*algan bolgansang*
yapgan bolgan	*algan bolgan*
yapgan bolganbız	*algan bolganbız*
yapgan bolgansız	*algan bolgansız*
yapgan bolgan (lar)	*algan bolgan (lar)*

Olumsuzu

yap- "yapmak"	*al- "almak"*
yapmagan bolganman	*almagan bolganman*
yapmagan bolgansen	*almagan bolgansen*
yapmagan bolgan	*almagan bolgan*
yapmagan bolganbız	*almagan bolganbız*
yapmagan bolgansız	*almagan bolgansız*

yapmagan bolgan (lar)	*almagan bolgan (lar)*
al- "almak"	*git- "gitmek"*
algan bolganman	*gitgen bolganman*
olgan bolgansang	*gitgen bolgansang*
olgan bolgan	*gitgen bolgan*
olgan bolganbız	*gitgen bolganbız*
olgan bolgansız	*gitgen bolgansız*
olgan bolgan (lar)	*gitgen bolgan (lar)*

Fiil çekiminde şahıs ekleri yard. fiile getirilir. Asıl fiilin sıfat-fiilinin -gan' lı şekli alınır.

Şahıslara göre çekilişinde 1. tip şahıs eklerini yani şahıs zamiri kökenli şahıs eklerini alır.

öltürgen bolgan **(**T.Ç91/2: 31-18)
Vitaliy öz qolu bulan öltürgen bolgan.
"Vitaliy kendi kolu ile öldürmüşmüş"

*tenkleştirgen bolgan (*T.Ç. 92/1: 81-51)
Yılanlanı haqında yazgan kurs işin diplom yazganga tenkleştirgen bolgan.
"Yılanların hakkında yazan kurs işini diploma aldığında denkleştirmişmiş."

c.Şimdiki Zamanın Rivayeti

Fiilin şimdiki zamandaki çekimi üzerine bolgan yard. fiili getirilerek yapılır. Kumuk Türkçesi gramerinde belgisiz bitmemiş geçmiş zaman adıyla anılır.

gel- "gelmek" *al-* "almak"

gele bolganman "geliyormuşum"	*ala bolganman"alıyormuşum"*
gele bolgansan	*ala bolgansan*
gele bolgan	*ala bolgan*
gele bolganbız	*ala bolganbız*
gele bolgansız	*ala bolgansız*
gele bolgan (lar)	*ala bolgan (lar)*

Olumsuzu

gel- "gelmek"	*al- "almak"*
gelmey bolganman	*almay bolganman*
gelmey bolgansan	*almay bolgansan*
gelmey bolgan	*almay bolgan*
gelmey bolganbız	*almay bolganbız*
gelmey bolgansız	*almay bolgansız*
gelmey bolgan (lar)	*almay bolgan (lar)*

cazalay bolgan (T.Ç.1/2: 24-7)
Özünü üyündegileri de türlü gaydalarda cazalay bolgan.
"Kendi evindekileri de türlü kaidelerde cezalandırıyormuş"

urdurta bolgan. (T.Ç. 91/2: 23-39)
Yaşlağa bir keren urdurta bolgan.
"Gençlere bir kere vurdurtuyormuş"

*bilmey edi (*T.Ç. 91/2: 32-31)
Olar gün sayın bolagan ahvalatlanı da onçayı bilmey edi.
"Onlar gün saymakta hallerinin de ne olacağını bilmiyorlardı"

çaba edi **(**T.Ç. 91/2: 34-13).
Bir bu yana çaba edi.
"Bir bu yana koşuyordu."

çığa edi (T.Ç. 91/2: 29-30)
Abzarga baylay turup çığa edi.
“Avluya zenginleşip çıkıyordu.”

hıyal ete edik (Bay. 88: 46-1).
Sağa qarap har kim hıyal ete edik
“Sana bakıp her kimi hayal ediyorduk.”

gete edi (T.Ç. 91/2: 29-32).
Ol olay bek algasamay gete edi.
“O öyle pek acele etmeden gidiyordu.”

qaray edi (T.Ç. 91/2: 30-59).
Bir olgaya qaray edi.
“Bir olgaya bakıyordu.”

mine edi (T.T. 91/2: 29-33).
Yaralanı yanına gera olya getgen song mine edi.
“Yaralıların yanına gera olya gittikten sonra giriyordu.”

Tek geçeler yuxlamay dep turmay edim.
“Yalnız geceleri uyumuyor deyip durmuyordum.”

tuvdura edi (T.Ç. 91/2: 30-15)
Yüzünde dagı da artıg isbaylıqnı tuvdura edi.
“Yüzünde de hala zarifliği duruyordu.”

yırlay eding (T.Ç. 91/2: 30-15).
Sahnadı yırlay eding (T.Ç. 91/2: 30-15).
“Sahnede şarkı söylüyordun” (Bay.88: 84-17)

ç.Geniş Zamanın Rivayeti

Fiilin bu zamandaki çekimi üzerine bolgan yard. fiili getirilerek yapılır. Fakat bu birleşik çekime metinlerde rastlanmamıştır. Bu yüzden yaşayan Kumuk Türkçesinde 1. tip gelecek zamanın rivayeti yoktur diyebiliriz.

gel- "gelmek"
geler bolganman
geler bolgan
geler bolganbız
geler bolgansız
geler bolgan (lar)

d.Gelecek Zamanın Rivayeti: Fiilin gelecek zamandaki çekimi üzerine bolgan yard. fiili getirilerek yapılır.

gel- "gelmek"
gelecek bolganman "gelecekmişim"
gelecek bolgansan
gelecek bolgan
gelecek bolganbız
gelecek bolgansız
gelecek bolgan (lar)

e.Şart Kipinin Rivayeti

Fiilin şart çekiminin üzerine bolgan yard. fiilinin getirilmesiyle yapılır.

gel- “gelmek”	*aş-*“yemek”
gelse bolganman“gelseymişim”	*aşasa bolganman “yeseymişim”*
gelse bolgansan	*aşasa bolgansan*
gelse bolgan	*aşasa bolgan*
gelse bolganbız	*aşasa bolganbız*
gelse bolgansız	*aşasa bolgansız*
gelse bolgan (lar)	*aşasa bolgan (lar)*

Olumsuzu

gelmese bolganman	*aşamasa bolganman*
“gelmeseymişim”	*“yemeseymişim”*
gelmese bolgansan	*aşamasa bolgansan*
gelmese bolgan	*aşamasa bolgan*
gelmese bolganbız	*aşamasa bolganbız*
gelmese bolgansız	*aşamasa bolgansız*
gelmese bolgan (lar)	*aşamasa bolgan (lar)*

2.1.3.3. Şart

a.Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Fiilin bu çekimi üzerine bolsa yard. fiilini getirilmesiyle yapılır. Türkçe’deki görülen geçmiş zamanın şartı birleşik çekiminin karşılığıdır.

yaz- “yazmak”	*ayt-“söylemek”*
yazdı bolsam “yazdıysam”	*aytdı bolsam “söylediysem”*
yazdı bolsang	*aytdı bolsang*
yazdı bolsa	*aytdı bolsa*
yazdı bolsak	*aytdı bolsak*

yazdı bolsagız	*aytdı bolsagız*
yazdı bolsa (lar)	*aytdı bolsalar*

Olumsuzu

yazmadı bolsam "yazmadıysam"	*aytmadı bolsam*
yazmadı bolsang	*aytmadı bolsang*
yazmadı bolsa	*aytmadı bolsa*
yazmadı bolsak	*aytmadı bolsak*
yazmadı bolsagız	*aytmadı bolsagız*
yazmadı bolsa (lar)	*aytmadı bolsa (lar)*

b. Anlatılan Geçmiş Zamanın Şartı

Fiilin geçmiş zaman çekiminin üzerine bolsa yard. fiilinin getirilmesiyle yapılır. Türkçedeki anlatılan geçmiş zamanın şartının karşılığıdır.

gel- "gelmek"	*ayt- "söylemek"*
gelgen bolsam "gelmişsem"	*aytgan bolsam "söylemişsem"*
gelgen bolsang	*aytgan bolsang*
gelgen bolsa	*aytgan bolsa*
gelgen bolsak	*aytgan bolsak*
gelgen bolsagız	*aytgan bolsagız*
gelgen bolsa (lar)	*aytgan bolsa (lar)*

c.Şimdiki Zamanın Şartı

Fiilin şimdiki zamandaki şekline busa yard. fiili getirilerek yapılır. Türkçedeki şimdiki zamanın şartının aynısıdır.

gel- "gelmek"	*aylan- "dönmek"*

gele busam “geliyorsam”	*aylana busam “dönüyorsam”*
gele busang	*aylana busang*
gele busa	*aylana busa*
gele busak	*aylana busak*
gele busagız	*aylana busagız*
gele busa (lar)	*aylana busa (lar)*

ç. Geniş Zamanın Şartı

Fiilin bu zamandaki çekimli haline busa yard. fiilinin getirilmesiyle oluşur. Türkçedeki geniş zamanın şartının karşılığıdır.

tap- “bulmak”	*aylan- “dönmek”*
tabar busam “bulursam”	*aylanar busam “dönersem”*
tabar busang	*aylanar busang*
tabar busan	*aylanar busan*
tabar busak	*aylanar busak*
tabar busagız	*aylanar busagız*
tabar busa (lar)	*aylanar busa (lar)*

d.Gelecek Zamanın Şartı

Fiilin gelecek zamandaki çekimli haline busa yard. fiilinin getirilmesiyle yapılır.

al- “almak”	*git- “gitmek”*
alacaq bolsam “alacaksam”	*gidecek bolsam “gideceksem”*
alacaq bolsang	*gidecek bolsang*
alacaq bolsa	*gidecek bolsa*
alacaq bolsak	*gidecek bolsak*
alacaq bolsagiz	*gidecek bolsagız*
alacaq bolsa (lar)	*gidecek bolsalar*
qara- “bakmak”	*işle- “çalışmak”*
qaracaq bolsam “bakacaksam”	*işlecek bolsam “çalışacaksam”*

qaracaq bolsang	*işlecek bolsang*
qaracaq bolsa	*işlecek bolsa*
qaracaq bolsak	*işlecek bolsak*
qaracaq bolsagız	*işlecek bolsagız*
qaracaq bolsa (lar)	*işlecek bolsa (lar)*

e.Gereklilik Kipinin Şartı

Fiilin gereklilik kipinin çekimi üzerine busa yard. fiili getirilerek yapılır.

al- "almak"
almaga gerek busam "almak gerekiyorsa"
almaga gerek busang
almaga gerek busa
almaga gerek busaq
almaga gerek busagiz
almaga gerek busa

f.Şart Kipinin Şartı

Bu kipin şart çekimi yoktur.Türkçede dilek kipinin şart çekimi olmadığı gibi.

2.2. SIFAT-FİİL

Sıfat-fiiller fiillerin sıfat gibi kullanılan şekilleridir.Sıfat-fiiller hem sıfat hem fiil özelliği taşırlar. Sıfat özellikleri ile varlıkları geçici olarak nitelendiriken fiil özellikleri ile hareket ve zaman gösterirler. (Korkmaz, 2003: 909).Sıfat-fiiller sıfat görevi üstlenmiş fiillerdir. Hangişiyev Kumuk Til-Morfologya- adlı gramer kitabında sıfat-fiili kendisinde fiil ve isim özellikleri bulunan şahıs eki

almayan şekil olarak tanımlamaktadır. Anlam bakımından sıfat-fiil bir hareketin belli bir zamana bağlı olarak sıfatlaşması demektir (Hangişiyev, 1995: 162). Sıfat-fiiller fiil özelliğini kaybetmiş sıfatlardır.Hareket, iş, oluş bildirmezler. Fakat işin ve hareketin zamana bağlı olarak sıfatlaştığını bildirirler.

Sıfat-fiiller morfolojik açıdan tamlayan rolü üstlenirler.Tamlayan şeklinde bulunmayan sıfat-fiiller ise isimlere gelen ekleri alarak isim gibi çekilebilirler (Hangişiyev, 1995: 162).

Kumuk Türkçesinde sıfat-fiiller *-gan, -agan, -ar ve -acaq* eklerinin fiil köklerine getirilmesiyle yapılır.

Sıfat-fiillerde fiillerin şu özellikleri vardır:

1.Fiiller gibi geçişli ve dönüşlü çatı anlamları vardır.
2.Fiiller gibi zamanlara göre çekilirler.
3.Hareket anlatırlar.
4.Olumsuz şekilleri -ma, -me ekleri ile yapılır. Bilegen yaş, bilmeygen yaş.

Sıfat-fiillerde isimlerin şu özellikleri vardır:

1.İsim ve sıfatlar gibi tamlayan görevinde bulunurlar.
2.İsim gibi çekilirler.

Kumuk Türkçesindeki sıfat-fiilleri bildirdikleri zamana göre sınıflandırdığımızda başlıca üç tür sıfat-fiil olduğunu görürüz. Bunlar geçmiş zaman sıfat-fiili, şimdiki zaman sıfat-fiili, gelecek zaman sıfat-fiilidir.

2.2.1. Geçmiş Zaman Sıfat- Fiili

Kumuk Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden sıfat-fiiller -gan, -gen ekinin fiil köklerine getirilmesiyle yapılır.Bu ekin yazı dilinde iki varyantı olmasına rağmen konuşma dilinde farklı varyantları bulunmaktadır (Hangişiyev, 1995: 166). En işlek sıfat-fiil eklerindendir. Hangişiyev Kumuk Til -Morfologya- adlı Kumukça gramer kitabında bununla ilgili olarak kullanım örneklerini vermiştir (Hangişiyev, 1995: 166). tutgan >tutqan, bitgen > bitken, bişgen > bişhen. Ayrıca Kumuk Türkçesi metinlerinde aşağıdaki geçmiş zaman sıfat fiillerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

ötgergen (A.Ç 85: 48-9)
Bir muratsız men ötgergen yılanlı.
“Ben yılları geçmiş bir talihsizim.”

gesgen hıncalı (Quşlar-Q.66: 37-2)
Başını gesgen hıncalı.
“Başını kesmiş hançeri.”

gelgen sıyırtgıç (Quşlar-Q.66: 30-6)
Uçup gelgen sıyırtgıç da.
“Uçup gelmiş kırlangıç da”

*tüşgen ullu balah (*T.Ç 93/4: 60-12)
Alihanov Alihan dep bar, başıbızga tüşgen ullu balah.
“Alihan Alhanov denilen başımıza düşmüş büyük bela var.”

*sagıngan adamınday (*T.Ç 93/4: 60-35)
Qarşılay degende quyrugun sillep yalbarıp sagıngan adamınday qarşılay.

“Karşılıyor denildiğinde kuyruyğunu sallayıp yalvararak özlemiş adam gibi karşılıyor.”

*gelgen sıyırtgıç (*Quşlar. Q. 66: 30-6).
Uçup gelgen sıyırtgıç da
“Uçup gelmiş kırlanğıç da”

tüşgen ullu bulah (T.Ç. 93/4: 60-12)
Alihanov Alihan dep bar, başıbızga tüşgen ullu balah.
“Alihanov Alihan denilen başımıza düşen büyük bela var.”

Geçmiş zaman sıfat-fiilinin olumsuz şekli başka fiillerdeki gibi -ma, -me, eklenerek yapılıyor.

*gelgenler (*T.Ç 92/1: 84-71)
Eki yıl alda Orta Aziyadan iş etip gelgenler öz iin köp süyegen algasavnı.
“İki yıl önce Orta Asya’dan gelmiş olanlar kendi işlerini çok çabuk sevmiş.”

söyleygen tavarıx (P.Y 92: 75-17)
Munu bulaylığı alyaqda bolgan işleni söyleygen tavarıx ilmuğa qarayğanlağa belgili zat.
“Bunun böyle oluşu o zamanda olmuş işleri söyleyen tarih ilmine bakıldığında belli bir şey.”

esir tüşgen soldat (Bay. 88: 71-2)
Esir tüşgen soldat yimik toqtadım.
“Esir düşen asker gibi durdum.”

Morfoloji bakımından ele alındığında sıfat-fiiller tamlayan rolündedir. Her tamlayan söz gibi değişmez.

gelgen adam

gelgen adamnı
gelgen adamga

Tamlayan şeklinde kullanılmayan sıfat-filler isim gibi çekilebiliyor. *Gelgenim, gelgening, gelgenge, gelgende* gibi.

Sentaks bakımından sıfat-fiillerin asıl rolü cümlede tamlayan olmaktır.

Sıfat-fiiller yalnız tamlayan rolünde kullanılan sözler değil. Onlar cümlede tamlayan, nesne ve zarf rolünü de üstlenebilir.

turagan birev **(**T.Ç. 92/1: 79-12).
Otuz yılga yuvuq maşgul bolup turagan birev bar.
"Otuz yıla yakın meşgul olup duran biri var."

İşlemeygen aqlar (Quşlar-Q. 8-25).
İşlemeygen "aqlar" toq.
"Çalışmayan beyazlar tok."

Kumuk dilinde sıfat-fiiller *-agan, -gan, -acak, -ar* ekleri fiil köklerine getirilerek yapılır. *-gan, -acaq, -ar* ekleri sıfat-fiillere de haber kipinin şahıslı şekilleriyle ortaya çıkar. Yalnız onları birbirinden ayırmak gerekir. Bu eklerle yapılan sıfat-filler şahıs ekleri ile kullanılan fiillere geçmiştir. Artık sıfat-fiil değildir.

gelgen adam	*men alganman*
o gelgen	*sen olgansan*

Tarih bakımdan ele alındığında, şahıslı şekiller sıfat-fiillerden oluşmuştur. *Men olganman* denilen cümlede başlangıçta *men algan adamman* denilen manada kullanılıyormuş. Daha sonra gramer sisteminin gelişmesi sonucunda şahıs zamirleri eklere dönüşmüş, fiillerin şahıslı şekilleri ortaya çıkmıştır.

Sıfat-fiillerde fiillerin şu işlevleri vardır:

1. Fiiller gibi geçişli, dönüşlü manaları verir ve çatı gösterir.
   yazgan kağız, yazdırgan kağız
2. Fiiller gibi gramer zamanı gösterir. Zamanlara göre çekilir.
   algan adam, alagan adam, alacaq adam.
3. Hareket anlatan manası açıkça bilinir.
4. -ma, -me ekinin yardımı ile yokluk şekli yapılır.
   bilegen yaş bilmeygen yaş

Sıfat-fiillerde isimlerin izleri şunlardır:

1.Sıfatlar ve isimler gibi sıfat-fiiller tamlayan rolünde kullanılır.

2.İsim gibi hal ve aitlik kategorilerine göre çekilir.

Geçmiş zamanın sıfat-fiili çok manalı ve çok fonksiyonlu bir şekildir.

1.Geçmiş zamanın sıfat-fiili yapılan işe, harekete göre konuyu anlatır ve cümlede tamlayan rolünü üstlenir.

*ökürgen (*T.Ç. 91/2: 71-26)
Orta Aziyanı ökürgen bugası Üzbek Han.
“Orta Asya’nın kükreyen boğası Özbek Han.

2.Geçmiş zamanın sıfat-fiili işin, hareketin genel adını bildirir. Bu fonksiyonunda geçmiş-zamanın sıfat-fiili aitlik eki ile kullanılır ve cümlede nesne veya zarf olabilir.

3.Geçmiş zamanın sıfat-fiilleri kendilerini belirleyen sözler düşerek cümlede isim gibi kullanılır.

gesgen hıncalı (Quşlar. Q. 66: 37-2)
Başını gesgen hıncal

“başını kesmiş hançeri”

Sağıngan adamınday (T.Ç. 93/4: 60-35)
Quyruğun sillep, yolbarıp sağıngan adamınday qarşılay
“Kuyruğunu sallayıp, yalvarıp sığınmış adam gibi karşılıyor.”

2.2.2. Şimdiki Zaman Sıfat-Fiili

Şimdiki zamanın sıfat-fiili fiil köklerine *-agan, -egen* ekleri getirilerek yapılır. Fiilin kökü ünsüz ile bitiyorsa *-yğan, -ygen* ekleri getirilir.Sıfat-fiilin bu şekli şimdiki zamandaki işleri anlatmada kullanılır.

Şimdiki zaman sıfat-fiil eki etimolojik yönden incelendşğinde iki kısma ayrılır. *-a+ğan, -e+gen, -y+ğan, -y+gen*.Ekin *-a, -e, -y* kısmı haber kipinin şimdiki zamanını gösterir. Sıfat-fiile şimdiki zaman anlamını ekin bu kısmı verir (Hangişiyev, 1995: 164).

Kumuk Türkçesinde *-ağan, -egen, -yğan, -ygen* ekleri ile yapılan şimdiki zaman sıfat-fiili yalnızca sıfat-fiil olarak kullanılır.Kumuk Türkçesiyle yazılmış taradığım metinlerde sıfat-fiilin bu şeklinin çekimli fiil olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir.

*turagan (*T.Ç. 92/1: 79-12)
Otuz yılga yuvuq maşgul bolup turagan birev bar.
“Otuz yıla yakın meşgul olan biri var.”

Hangişiyev Kumuk dili gramerinde *-ağan, -egen, -gğan, -ygen* ekleri ile yapılan şimdiki zaman sıfat-fiilinin Kumuk diline has bir şekil olduğunu belirtmektedir (Hangişiyev, 1995: 164). Başka sıfat-fiiller gibi onlarda haber

kipinin çekimli fiilleri rolünde kullanılmaz. Çekimli fiil rolünde şimdiki zamanın sıfat-fiili birleşik söz takımlarında ya da sözlerde rastlanır.

yetişmeygen bir teşik (T.Ç. 93/4: 60-5)
Onu qolı yetişmeygen bir teşik yoq şaharda.
"Onun elinin yetişmediği bir delik bile yok şehirde."
Şimdiki zamanın sıfat-fiili başka sıfat-fiiller arasında başka bir yere sahiptir.

qoymaygan qayır it (T.Ç. 93/4: 60-39)
Yat gişini abzarga girme qoymaygan qayır it, hali kim girse de "hap" dep aytmay
"Yabancı kişiyi avluya girmeye bırakmamış köpek, şimdi kim girsede havlamıyor."

Başka Türk dillerinde bu şekil sıfat-fiil aktif olarak kullanılmaz. Yalnız isimlerde ve sıfatlarda rastlanılır. Azerbaycan dilinde *gaçagan,* Karakalpak dilinde *catağan, köregen.*

İşlevleri

1. Şimdiki zamanın sıfat-fiili yaptığı işi, hareketi ile anlatıyor.

açagan roza (Quşlar-Q. 66: 43-3)
"açılan gül"

2. Şimdiki zamandaki işlerin adını bildirir.

yanagan ot ocaqda (Quşlar-Q. 66. 36-8)
"ocakta yanan ot"

İsmin yerine kullanıldığında işi kendisinin yaptığını gösteriyor.

*gelgenler (*T.Ç. 92/1: 84-71)
Eki yıl alda Orta Aziya'dan iş etip gelgenler öz işin köp süygen.
"İki yıl önce Orta Asyadan kalkıp gelenler kendi işini çok sevmiş"

Şimdiki zaman sıfat-fiilinin asıl manası içinde bulunulan zamandaki işleri anlatmaktır.

süyegen yerine (Quşlar Q. 66: 38-3)
köp süyegen yerine
"çok sevdiği yerine"

boy atagan qaragay (Quşlar. Q. 66: 40-14)
"boy atan köknar"

İncinegen boşluktan **(**Quşlar. Q. 66: 39-6)
"İncinen boşluktan"

gelegen sel (Quş. Q. 66: 30-2)
Tavdan tüşüp gülegen sel.
"Dağdan inip gelen sel."

Turagan biyik kökge (T.Ç. 93/4: 60-45).
Başın bulutlar bulganıp turagan biyik kökge götenip.
"Bulutların bulanıp durduğu büyük göğe başını kaldırıp"

tutulmagan tor atnı (A.Ç. 85: 6-3)
"tutulmamış tor atı"

Geçmiş zamanın sıfat-fiili asıl gramer manası geçmiş zaman manasını karşılar. Geçmiş zamanda olmuş ya da başlamış işlerin sonucunda şimdiki zamanda da görünen işleri anlatmada kullanılır.

Başka Türk dillerinde *-gan, -gen* eki ile yapılan sıfat- fiiller geçmiş zamanı da, şimdiki zamanı da anlatmaya yarar. Koy bağacan qoyçu

2.2.3. Gelecek Zaman Sıfat-fiili

Gelecek zaman sıfat-fiili fiil köklerine *-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür/-acaq, -ecek, -caq, -cek* ekleri getirilerek yapılır.

Kumuk Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiilinin iki şekli vardır: Belirsiz gelecek zaman sıfat-fiili, belirli gelecek zaman sıfat-fiili. Hangişiyev gramer kitabında belirsiz gelecek zaman sıfat-fiillerinin (-ar, -ır) çağdaş Kumuk dilinde gelecek zaman haber kipi olarak kullanıldığını sıfat-fiil şekline ise az rastlandığını belirtmektedir (Hangişiyev, 1995: 170).

Belirsiz geçmiş zaman sıfat-fiili fiil köklerine *-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür, -r ekleri getirilerek yapılır. alar adam alır adam*. Geniş zamandaki gibi sıfat-fiillerde de -ar, -ır varyantları birbirinin yerine kullanılabiliyor. Sesli harflerle biten fiil köklerine-r getirilerek yapılır. *yaşar adam işler adam.* Olumsuz şekli -ma /-me olumsuzluk ekine -s getirilerek yapılır. Bolmas işler. Kumuk Türkçesinde geniş zaman fonksiyonunda da kullanılır. -ar/-ır ekleri sıfat-fiil fonksiyonunda ise az rastlanır.

ayar söz kaytmas yol görer göz küler yüz

Belirli gelecek zaman sıfat-fiili *-acaq, -ecek, -caq, -cek* eklerinin fii köklerine getirilmesiyle yapılır. Gelecek zamanda yapılacak işleri gösterir.

yiberilecek kağız (Quşlar-Q. 25-332)
“Gönderilecek mektup”

Giyecek roza terek (Quşlar-Q.44-681) “giyecek gül ağacı”
Tagaslanacaq qapular yallağan (S.Y.S 95: 42-2)
“Sürgülenecek kapılar yanmış.”

2.3. ZARF-FİİL

Zarf-fiiller zarf görevinde kullanılan fiil şekilleridir.Hem fiil hem zarf özelliği taşırlar. Fiil kök veya gövdelerine -ıp, -a, -y, -ganlı, -gança, -gınça, -gandoq, -ganday ekleri getirilerek yapılır. Fiilin hareket, zaman ve durumunu gösterirler.Özellikle fiilin durumunu belirleyerek zarf görevi alırlar. Kendisinde fiilin izleri bulunan başka fiili açıklayan şekillerdir.

Kumuk Türkçesinde zarf-fiiller şahıslara göre çekilmez.Bu yönüyle de haber bildirmez.Sadece fiillerin oluşunu açıklar (Hangişiyev, 1995: 184).

Kumuk Türkçesinde zarf-fiillerin özellikleri şunlardır:

1.Fiiller gibi hareket anlatırlar.
2.Geçişli ve dönüşlü çatıları gösterirler.
3.Sadece -ıp eki ile yapılan zarf-fiiller -ma, -me olumsuzluk ekini alırlar.

Zarf-fiiller aldıkları eklere göre farklı zamanları gösterirler. *-ıp* eki geçmiş zaman, *-a, -e* eki şimdiki zamanı gösterir.Kumuk Türkçesinde *-ıp, -a, -y, -ganlı, -gança, -gınça, -gandoq, -ganday* ekleri fiil köklerine getirilerek zarf-fiiller yapılır.

qarap (T.Ç 91/2: 31-2)
Onu içindegizulumğa qarap.
“Onun içindeki kötülüğe bakıp”

oylaşıp (T.Ç 91/2: 32-32)

Soldatlar oramdan yürümege qoymacaqnı oylaşıp.
“Askerler sokaktan yürümeye izin vermeyeceğini düşünüp”

sora bola (Quşlar-Q. 49-762)
Sora bola barmağın.
“Parmağını emerek”

ayta bola (Quşlar Q. 27-366)
Ayta bola atası.
“Babası söyleyerek”

ete bola (Quşlar-Q.49-767)
Ete bola qalmağol.
“Kepazelik ederek”

*görgünçe (*A.Ç 85: 7-12)
Ondan taba biyikleni görgünçe.
“Ondan daha büyükleri görünce.”

qaldırgınça (A.Ç 85: 15-14)
Oler edi qaldırgınça hatirin.
“Hatırını kaldırınca ölürdü.”

algandoq (T.Ç 91/2: 31-2)
Eşikni açıp posagadan ayağın algandoq
“Kapıyı açıp eşikten ayağını attığında”

qatgandoq (Quşlar-Q. 51: 801-807)
Tan qatgandoq qıçıra.
“Şafak attığında bağırıyor.”

Kumuk Türkçesinde zarf-fiiller yapı bakımında ikiye ayrılır.Basit yapılı zar-fiiller, birleşik yapılı zarf-fiiller.

2.3.1. Basit Yapılı Zarf-Fiiller

Basit yapılı zarf-fiiller -ıp ekiyle yapılan zarf-fiilleri gösterebiliriz. Ekin -*ıp, -ip, -up, -üp* şekilleri de vardır. Fiil köklerine basit yapılı *-ıp* ekinin getirilmesiyle oluştuğundan basit yapıdadırlar.Bu ekle yapılan zarf-fiillerin aşağıda belirtilen işlevleri olduğu belirlenmiştir.

İşlevleri

1.Geçmiş zamanda yapılan işleri anlatmada kullanılır.

tiklenip (T.Ç 91/2: 31-20)
Vitaliyin gözlerine alda yimik tiklenip
“Vitaliy gözlerinin önünde gibi gözlerini dikip”

2. Fiil ile aynı zamanda olan işleri anlatır.

*yalqıp (*T.Ç. 91/2: 53-49)
Yangızlıqdan yalqıp
“Yalnızlıktan sıkılıp”

oylaşıp (T.Ç. 91/2: 32-32)
Soldatlar oramdan yürümege qoymacaqnı oylaşıp
“Askerlerin sokaktan yürümeye izin vermeyeceğini düşünüp”

3. Fiilin hareketinin nasıl yapıldığını gösterir.

qaytarıp (A.Ç 85: 50-17)
Suratımnı yibergensen qaytarıp”Yüzünü döndürüp gitmişsin.”

4. Hareketin amacını gösterir.

Ruslaşdırılıp (T.Ç 91/2: 87-24)
Qazaqnı atları Ruslaşdırılıp
“Kazakların adları Ruslaşdırılıp”

çonqayıp (T.Ç 91/2: 31-45)
Vitaliy batgıçdan qalqığa minip çonqayıp
“Vitaliy merdivenden çatıya çıkıp eğilerek”
ruslaşdırılıp (T.Ç. 91/2: 87-24).

Qazaqnı atları ruslaşdırılıp
“Kazakların adları Ruslaştırılıp”

gözü ilinip (T.Ç. 91/2: 32-42).
Soldatların atına gözü ilinip
“askerlerin atına gözü takılıp”

ircayıp (T.Ç. 92/1: 40-21)
Raşithan ircayıp
“Raşit Han tebessüm ederek”

*qoşulup (*T.Ç. 91/2: 70-55)
Anlatagan ar sözü qoşulup
“Anlatan ar sözcüğü eklenip

*qıçırap (*T.Ç. 91/2: 31-17)
Men bu partizanları deyip bağırıp
“Ben bu partizanları deyip bağırıp”

talçığıp (T.Ç. 91/2: 52-30)
Oğar da talçığıp
“Ona da üzülüp”

5. Tekrarlanan işleri anlatır.

Yüregindegi bar zatnı aytıp aytıp yiberdi.
“Yüreğindeki her şeyi söyleyip söyleyip giderdi.”

ilinip (T.Ç 91/2: 32-42)
Soldatların atına gözü ilinip
“Askerlerin atına gözü takılıp”

ircayıp (T.Ç 92/1: 40-21)
Raşithan ircayıp
“Raşithan tebessüm ederek”

qoşulup (T.Ç 91/2: 70-55)
Anlatağan “ar” sözü qoşulup
“Anlatılan “ar” sözcüğü eklenip”

qıçırap (T.Ç 91/2: 31-17)
Men bu partizanlanı -dep qıçırap
“Ben bu partizanları deyip bağırıp”

talçığıp (T.Ç 91/2: 52-30)
Oğar da talçığıp
“Ona da üzülüp”

2.3.2. Birleşik Yapılı Zarf-Fiiller

Fiil köklerine birleşik yapıdaki zarf-fiil eklerinin getirilmesi ile oluştuğundan birleşik yapılı zarf-fiiller olarak adlandırılmıştır.Bu yapıdaki zarf-fiil ekleri aldığı eklere göre farklı türlere ayrılır.

-gança eki ile yapılan zarf-fiiller

-gança zarf-fiil eki -gan ile +ça ekinin bir araya gelmesinden oluşmuştur (Hangişiyev, 1995: 187). Kumuk Türkçesinde bu ekin çeşitli varyantları vardır.Bu ekin *-gança, -gençe.-gınça, -ginçe, -gunça, -günçe* şekilleri bulunmaktadır.Ancak -gança ile -gınça varyantının birbirinini yerine kullanıldığı görülmektedir. (Hangişiyev, 1995: 187).

qaldırgınça (A.Ç 85: 15-14)
Öler edi qaldırgınça hatirin
“Hatırını kaldırınca ölecekti.”

*aytgınça (*A.Ç 85: 48-6)
Qart bolasan dep aytgınça sen mağa.
“Sen bana yaşlanasın diye söyleyince.”

görgünce (A.Ç. 85: 7-17)
Ondan taba biyikleni görgünce”

qaldırgınça (A.Ç. 85: 15-14)
Öler edi qaldırgınça hatirin
“Hatırını kaldırınca ölüyordu.”

aytgınça (A.Ç. 85: 45-6)

Qart bolasan dep aytgınça sen mağa
“Sen bana yaşlanasın deyip söyleyince”

görgünce (A.Ç. 85: 7-12)
Ondan taba biyikleni görgünce
“Ondan daha büyükleri görünce.”

2.3.2.1. -maylı ekiyle yapılan zarf-fiiller

Kumuk Türkçesinde -maylı, -meyli şekilleri bulunmaktadır. Bu ek -ma+y+lı eklerinin birleşmesinden oluşmuştur.Sadece olumsuz şekilde bulunur. Bu zarf-fiil işin gerçekleşmediğini göstermede kullanılır (Hangişiyev, 1995: 189).

bolmaylı (T.Ç 93/4: 80-17)
Ol açuvlanganın içinde saqlap bolmaylı.
“O kızgınlığını içinde saklamayalı beri.”

2.3.2.2. -gandoq ekiyle yapılan zarf-fiiller

Kumuk Türkçesinde ekin *-gandoq, -gendoq* şekilleri bulunmaktadır. Bu ek *-gan+da+oq, -gen+de+oq* eklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Zarf-fiilin bildirdiği işten sonra asıl fiilin gerçekleştiğini anlatır. Fiilin gerçekleşmesini şarta bağlar.

*algandoq (*T.Ç. 91/2: 31-2)
Eşinki açıp pasagadan ayağın algandoq.
“Kapıyı açıp eşikten ayağını attığında.”

tan qatgandoq (Quşlar-Q. 51: 801-807)

Tan qatgandoq qıçıra.
“Şafak attığında bağırıyor.”

2.3.2.3. -ganday ekiyle yapılan zarf-fiiller

Kumuk Türkçesinde -ganday, -gendey şekilleri vardır.*-gan+day/-gen+dey* ekleriyle oluşan birleşik bir ektir.Bu ekle yapılan zarf-fiiller fiillerin anlattığı harekete eş değer bir hareketi anlatmada kullanılır.

tilegendey (T.Ç. 93/4: 61-45)
Onu açuvlu tavuşuna aq it ayıbın geçmekni tilegendey.

*çayağanday (*T.Ç 91/2: 38-8)
Olyanı adlında özünü ayıbın çayaganday.
“Olayın önünde kendi suçunu temize çıkararak”

cirgendey (P.Y 92: 108-11)
Maclisde qolayluğu bulan adam cirgendey tavuş edip burnun sibirmaq.
“Toplumda kolaylıkla insanı iğrendirerek ses çıkarıp burnunu silmek.”

Bunların dışında Hangişiyev’in gramerinde gösterilmeyen -ganda ekinin yaşayan Kumuk Türkçesinde bulunduğu tespit edilmiştir.Bu ekin işlek bir şekilde zarf-fiil eki olarak kullanıldığı görülmüştür.

oynaganda (A.Ç. 85: 7-10)
Yaş çağımda oynaganda qırlarda
“Genç yaşımda kırlarda oynadığım zaman”

qaraganda (P.Y 92: 77-21)
Yazılgan kitaplarına qaraganda Türk kalimalardan ese, özge tillerden gelip girgen kalimalar artıq çığa.
"Yazılan kitaplara bakıldığında Türkçe kelimelerden başka diğer dillerden gelen kelimeler fazla ortaya çıkıyor."

qaytaganda (T.Ç 93/4: 68-28)
Ol üyge qaytaganda
"O eve döndüğünde"

tiygende (S.Y.S 95: 104-6)
Güneş tiygende
"Güneş değdiğinde"

turaganda (P.Y 92: 103-25)
Tutmağa dep turaganda silkinip bir ariv qız boldu.
"Tutayım diye durduğunda çırpınıp bir güzel kız oldu.

toqtaganda (T.Ç 92/1: 39-45)
Yoldaşlar, dedi Samoylov, araba durduğunda
"Arkadaşlar dedi Samoylov.araba"

yuxlağanda (T.Ç 92: 103-27)
Ol yuxlaganda bir dagısı gelip olda qız boldu.
"O uyuduğu zaman bir başkası gelip o da kız oldu."

baraganda (T.Ç 93/4: 79-36)
Abusufyan Qazanışdan çığıp bir başga yurtga baraganda.
"Ebusufyan Qazanda çıkıp başka bir yurda vardığında."

girgende (T.Ç 93/4: 61-47)
Ruqucat üyge girgende eşik alnı saqlap yatdı.
"Rukucat eve girdiğinde kapının arkasına saklanıp yattı."

girgende (T.Ç93/4: 61-42)
Alihanovlanı abzarına girgende.
“Alihanovların avlusuna girdiğinde.”

oynaganda (A.Ç.85: 7-10)
Yaş çağımda oynaganda qırlarda
“Genç yaşımda kırlarda oynadığımda”

baraganda (T.Ç. 93/4: 79-36)
Abusufyan, Qazanışdan çığıp bir başga yurtga baraganda
“Ebusufyan Qazan’dan çıkıp bir başka yurda vardığında”

*qaytganda (*T.Ç. 93/4: 68-28)
Ol üyge qayttganda
“O eve döndüğünde”

*girgende (*T.Ç. 93/4: 61-47)
Ruqucat üyge girgende eşik alnı saqlap yatdı.
“Rukucat eve girdiğinde kapının arkasına saktanıp yattı.”

*girgende (*T.Ç. 93/4: 61-42)
Alihanovlanı abzarına girgende
“Alihanovların avlusuna girdiğinde”

2.3.2.4. *-gança* eki ile yapılan zarf-fiiller

Bu ekin diğer şekilleri *-gança, -gençe, -gınça, -ginçe, -gunça, -günçe, -gança ve -gınça* varyantları birbirinin yerine kullanılabilir.

-gança ekli zarf-fiilin fiile kattığı anlamlar:

1. Zarf-fiilin anlattığı iş asıl fiilin anlattığı işten sonra olur.
2. Eşitlik manası anlatır.
3. Asıl fiilin anlattığı işin kadarını ya da hedefini bildirir.

-maylı ekiyle yapılan zarf-fiiller

-maylı, -meyli ekleri fiil köklerine getirilerek yapılır.

Zarf- fiilin bu şekli yalnız olumsuz şekilde kullanılır ve zarf fiilin anlattığı işin hayat geçirilmediğini, asıl fiilin hareketi başlamadığını gösterir.

bolmaylı (T.Ç. 93/4: 80-17)
Ol açuvlanganın içinde saqlap bolmaylı.
"O kızgınlığını içinde saklamayalı"

Bunlardan başka *-a, -e, -y; -ganlı, -genli, -maylı, -meyli, -ganday, -gendey* ekleri de gramer kitabında zarf-fiil yapan ekler olarak gösterilmektedir. Üzerinde çalıştığım metinlerde bu eklerle yapılmış zarf fiillere rastlamadım.

*tilegendey (*T.Ç. 93/4: 61-45)
Onu açuvlu tavuşuna aq it ayıbın geçmekni tilegendey
"Onun öfkeli sesine beyaz köpek ayıbını örtmeyi istediğinde".
Metinlerde *-ganda, -gende* ile yapılmış zarf-fiillere rastlanmıştır.

3. KUMUK TÜRKÇESİ METİNLERİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMALARI

Quşlar Qaytaganda, Kamul Sultanov, Mahaçqala, 1966

3.1. VATAN

VATAN

1.

Biyik tawlar birleşip	Büyük dağlar birleşerek
Bir-birine tağılğan	Birbirine takılmış
Qarlar irip tav başdan	Karlar eriyerek dağ başından
Suvlar bolup ağıla	Sulara dönüşüp akıyor

2.

Qabu yeller üfürüp	Doğu illeri üfürüp
Buday başnı terbete	Buğday başını hareket ettiriyor
Awur alma terekni	Ağır elma ağacının
Butaqların iyelte	Dallarını eğiyor

3.

Portda işçi ulanlar	Limanda işçi olanlar
Yangı binalar tize	Yeni binalar yapıyor
Üstlü-tüplü gemeler	Gemide işbaşındaki büyükler
Gömmek dengizde yüze	Mavi denizde yüzüyor

4.

Yol yağada otlata	Yol yanında otlatıyor
Siriwlerin çobanlar	Çobanlar sürülerini
Naqışlanğan wagonlar	İşaretlenmiş vagonlar
Relsler bulan çabalar	Raylarla iç sürerler
5.	
Şaharlar kap Moskva	Moskova'da şehirler çok
Kiev, Bakü, Aşhabat	Kiev, Bakü, Aşkabat
Yangı üyler olarda	Yeni evler orada
Qurula qabat-qabat	Sıra sıra kuruluyor
6.	
Yurtları çı atların	Atların yurtlarını
Sanamağa tınç tügül	Saymak kolay değil
Tünegüngü qaçılıq	Dünkü yurtları
Şaharga oşay bugün	Şehire benziyor bugün
7.	
Taw tüpdegi otlawlar	Dağ dibindeki otlaklar
Oşay teki balçağa	Kumluğa benziyor
Ulaw qalğan humluqda	Kumlukta düşen
Fantan urup nap çığa	Her çocuk hayal görüyor
8.	
Bir söz bulan bulanı	Bir sözle adını
Aytmağa tüşse atın	Adını söylemek gerekse
Barısın da qurşaygan	Hepsini kucaklamış
Şolay ullu söz-"Vatan"	Böyle yüce öz "Vatan"

3.2. KUŞLAR QAYTAĞANDA KUŞLAR DÖNDÜĞÜNDE

1.

Eşitile uzaqdan	Uzakdan duyuluyor
Bizge tanış tavuşlar	Bize tanıdık gelen sesler
Yırlay turup uçalar	Ötüşüp durup uçuyorlar
Qaytıp gelegen kuşlar	Dönüp gelen kuşlar

2.

Hali yırak yerlerden	Hayli uzak yerlerden
Olar kayta eline	Onlar illerine geri dönüyor
Hasiretlik tartağan	Hasretlik çekmekte
Tuvup ösgen yerine	Doğup büyüdüğü yeri

3.

İssi yerde isiv yog	Sıcak yerde sıcaklık yok
Vatan galsa aride	Vatan buralardan çok uzakta
Şo-yaşawnu zakonu	Bu hayatın kanundur
Har zaman da hali de	Her zaman da şimdi de

4.

Kuşlar uçup geleler	Kuşlar uçarak geliyorlar
Birbirine, tağılıp	Birbirlerine, takılarak
Bir yıl turgan yıraqda	Bir yıl uzakta durumuş
Ata yurtun sağınıp	Ata yurtlarının hasretini çekerek

5.

Hasiretlik, sağınçlıq	Hasret, özlem
Alıp gele kuşları	Kuşları alıp geliyor
Alğa yürüw haman da	Ahırda yürür hemen de

Vatan üçün başlana	Vatan için dimdik dururlar
6.	
Quşlar qanat qağalar	Kuşlar kanat çırpıyorlar
Vatanına qaytmağa	Vatanlarına dönmek için
Unutmağız, iniwler	Unutmayın kardeşler
Hoşgeldini aytmağa	Hoşgeldin demeyi
7.	
"Hoşgeldi de, beşgeldi"	"Hoşgeldin beşgeldin"
Aytılacaq kuşlağa	Denilecek kuşlara
Yıraq issi yerleni	Uzak sıcak yerleri
Eli üçün taşlağan	Vatanı için terketmiş

***3.3.* ORAMLANI ATLARI**	**SOKAKLARIN İSİMLERİ**
1.	
Oramlanı atları	Sokakların isimleri
Neçik ariw görüne	Ne kadar güzel görünüyor
Esgergende olanı	Onlar anıldıkça
Tarih özü türlene	Tarihi zenginleşiyor
2.	
Yırçı Qazaq Batıray	Şarkıcı kazak yiğitler
Ör pağmulu-yıravlar	Kahrı çekilir şarkılar
O zamanda köp bolgan	O zamanda çok olmuş
Kan tögülüw, yırawlar	Kan dökülüş ağıtlar
3.	
Yengilmegen yırawlar	Yenilmemiş şarkılar
Turğan zulmuğa qarşı	Zulme karşı durmuşlar
Qast qılğanlar dünyanı	Dünyanın gidişini
Alışdırma barışın	Değiştirmeye kastedmişler
4.	
Yırawlanı atları	Şarkıcıların adları

Oramlağa berilgen	Sokaklara verilmiş
Esgi dünyada ölüp	Eski dünyada ölerek
Olar hali tirilgen	Onlar şimdi dirilmiş
5.	
Oramlağa berilgen	Sokaklara verilmiş
Atları ölgenleni	Ölenlerin adları
Yabuşuwda halq üçün	Savaşta halk için
Köp qıyın görgenleni	Çok sıkıntı görenlerin
6.	
Ullu biyni Mahaçnı	Mahaçın Ulubeyin
Oramların kim bilmey	Sokaklarını kim bilmiyor
Belgili zat: igitni	Bilinen şey; yiğidin
Özü ösle de atı ölmey	Kendi ölse de adı ölmüyor
7.	
Yüreklerde yaşacaq	Yüreklerde yaşayacak
Daim şolay adamlar	Daima böylesi adamlar
Esge sala olanı	Hatırlatır onları
Ancidegi oramlar	Ancideki sokaklar

3.4. KOSMONAVTLAR KİMLERDİR? ASTRONOTLAR KİMLERDİR?

1.	
Kosmonavtlar kimlerdir?	Astroonotlar kimlerdir?
Qarçığalar uçağan!	Aladoğanlar gibi uçmakta
Dazuvu yoq kosmosda	Evrende sınırı yok
Yangı yollar açağan	Yeni yollar açmakta
2.	
Qarçığaday qayratlı,	Cesur kuşlar, aladoğanlar gibi
Qorquw bulan işi yok	Korku ile işleni yok

Sav dünyada olanı	Esen dünyada onları
Tanımayan gişi yoq	Tanımayan kişi yok

3.

Kosmonavt da bir zaman	Astronot da bir zaman
Seni yimik yaş bolgan	Senin gibi genç olmuş
Amma artda qalmağan	Ama sonunda kalmamış
Har bir işde baş bolgan	Her bir işte baş olmuş

4.

Yaşlar bulan yaş bolgan	Gençlerle genç olmuş
Hürmet etgen ulluğa	Hürmet etmiş büyüğe
Hazır turgan kütmege	Hazır olmuş gerçekleştirmeye
Ullanı qulluqun	Onların kulluğunu

5.

Abur etip özgege	Başkalarına hürmet edip
Tergev tartgan özüne	Kendine dikkat çekmiş
Yaşlayın da er balgan	Gençler gibi er olmuş
Tabulağan sözüne	Bulunmakta sözüne

6.

Erinçekni Süymegen	Dünyayı sevmemiş
Özü de erinmegen	Kendi de yerleşmemiş
Sahatlar bulan yatıp	Saatlerce yatarak
Orunda gerilmegen	O yerden gelmemiş

7.

Bir de yalğan aytmağan	Bir de yalan söylememiş
Yaq zattanı bar etip	Yok şeyleri var edip
Darslarından, qalmağan	Derslerinden geri kalmamış
Awruymun dep şar etip	Eğır diyerek esasını kavrayıp

8.

Ohuwda da, işde de	Okulda da işde de

Çalışıwdan yalqmağan	Çalışmaktan sıkılmamış
Maqtamağan ol özün	O kendini övmemiş
Özgeleni çaqmagan	Başkalarından gözünü ayırmamış
9.	
Razı etgen haman da	Hemen de razı etmiş
Atasın ve anasın	Babasını ve annesini
Kasmonavt bolma süygen	Astronot olmayı sevmiş
Özün şolay sınasın	Kendini bunda denesin
10.	
Men tanıyman kosmonavt	Ben astronat tanıyorum
Bolar yimik yaşlanı	Gençler gibi olurlar
Adamlıq da, namus da	Adamlık da namus da
Yaş zamanda başlana	Son zamanlarda başlanıyor

3.5. TANGALA	**YARIN**
1.	
Dünğya çarday aylana	Dünya çark gibi dönüyor
Ahşam bala, tang bola	Akşam oluyor, sabah oluyor
Tangalanı kim bile	Yarını kim biliyor?
Ne bolacaq tangala?	Ne olacak yarın?
2.	
Hıylı zatlar, bugün yoq	Çok kişiler bugün yok
Bolacaqlar tangala	Yarın olacaklar
Nege fügül de yaşaw	Hayatta değiller
Ara bölmey yangıra	Birsüre sonra canlanıyorlar
3.	
Bugünden hıylı artıq	Bugünden sonra artık
Tonğala iş eterbiz	Yarın iş yaparız
Yanğı üstünlükleri	Yeni üstünlükleri
Haqında eşiterbiz	Hakkında işitiyoruz

4.

Neçese yanğı zavod	Nasıl yeni fabrika
Qurulacaq tanğala	Kurulacak yarın
Bugün bişgen aşlıqlar	Bugün pişen ekmekler
Orulacaq tanğala	Çıkarılacak yarın

5.

Doslanı şat eterbiz	Dostları mutlu ediyoruz
Paşman etip yatlanı	Hsretle yad ederek
Yanğı kosmonavtları	Yeni astronotların
Bilinecek atları	Adları bilinecek

6.

Gün yimik açıq mağa	Gün gibi açık bana
Tanğala elimni	Memleketimin sabahı
Şonu üçün işlermen	Bunun için çalışırım
M*en yazmaylı bilimni*	Ben bilimi yazmadığımdan beri

3.6. YANGI SÖZLER YENİ KELİMELER

1.

Yangı sözler girgenler	Yeni kelimeler girmişler
Tilibizge neçese	Dilimize ne kadar
Har birisi olanı	Her birisi onların
Yanğılıqnı elçisi	Yeniliğin elçisi

2.

Savhoz, kolhoz, MTF	Savhoz kolhoz
Traktor va kombayın	Traktör ve biçerdöğer
Bulanı barısı da	Bunların varlığı da
Köp altıla gün sayın	Hergün çok söyleniyor

3.

Köpten berli ürengen	Çoktan beri çoğalmış

Dağa tawlar, tüzler	Onlara dağlar, ovalar
Qulaqğa Qumuk tildey	Kumuk dilinden kuluğa
Çalına şılay sözler	Şu sözler çalınıyor
4.	
Küy yaq edi qalmağa	Ses yoktu kalmağa
Tilge olar girişmey	Dile onlar girmiyor
Esgermege olanı	Onları hatırlamak için
Yurtda habar gelişmey	Yurtta haber gelişmiyor
5.	
Zavod bulan fabrik	Makine ile fabrika
Şaharda köp aytıla	Şehirde çok söyleniyor
Televizon, lampoçka	Televizyon, lampoçka
Tükenlerde satıla	Dükkanlarda satılıyor,
6.	
Stol şancal, koravat	Stol Şancal, koravat
Qumuqçaday görüne	Kumukçada görünüyor
Yanğı sözler köp girip	Yeni sözler çok girerek
Milli tiller türlene	Milli diller çeşitleniyor.
7.	
Türlenmese ösüv yaq	Çeşitlenmese gelişme yok
Her zat yimik tilge de	Herşey gibi dil de
Tilleri biz bay boldu	Dillerimiz zenginleşti
Yanğı sözler girgende	Yeni sözler girince
8.	
Gelip olar getmesge	Gelip onlar gitme
Yer tapdılar özlege	Yer buldular kendilerine
Bahana yoq yangılıq	Bahane yok yenilik
Alıp gelgen sözlege	Alıp gelmiş sözlere

3.7. TAŞKENTNİ YAŞLARI TAŞKENTİN GÖZYAŞLARI

1.

Yaman habar yayıldı	Kötü haber yayıldı
Yer terbengen Taşkentde	Yer hareket etmiş Taşkent'de
Talçıqdılar adamlar	Adamlar üzüldüler
Har şaharda har kentde	Her şehirde kentde

2.

Savlay ülke uzatıp,	Diri diri ülke uzatıp
Qolun berdi qoluna,	Elini verdi eline
Samoyetler, poezdler	Uçaklar, trenler
Tüşüp Taşkent yoluna	Düşüp Taşkent yoluna

3.

Uçdular da çapdılar	Uçdular da koştular
Elte turup kömekni	Ulaştırıp yardımı taşıyor
Halqlar ağa-inidey	Halklar ağabey-kardeş gibi
Quçaqladı Özbekni	Özbeği kucakladı

4.

Neçe türlü milletler	Ne türlü milletler
Yaşap turgan Taşkentde	Yaşayıp durmuş Taşkentde
Qardaşlanı tapdılar	Kardeşlerini buldular
Har şaharda har kentde	Her şehirde her kentte

5.

Qıyınlı gün Taşkentni	Taşkentin sıkıntılı günü
Quçaqladı sav ülke	Kucakladı sağlam ülke
Tartınğanı yer gücü	Yer gücü çekimi
Şonu üçündür baliki	Bunun içindir belki de

6.

Ülke turdu ayaqğa	Ülke ayağa kalktı

Taşkentde yer terbengen	Taşkentde yer hareket edmiş
Yer terbeniv bolarmı	Yer hareket eder mi
Quçaqlanı germege!	Kucaklarını açmaya
7.	
Kömekleşip Taşkentni	Taşkenti yardımlaşıp
Qısıp algan quçaqlar	Tutup almış kucaklar
Har zaman da biçeler	Her zaman da birlikte
Sovet halgalar-qoççaqlar	Sovyet halkları-yiğitler
8.	
Yaşlar kağız yazdılar	Gençler mektup yazdılar
Qurdaşlağa Taşkentge	Kadeşlere Taşkent'e
Cawap gelip olardan	Onlardan cevap gelip
Yetişdiler negetge	Niyete ulaştılar.
9.	
Qoldan qolga berile	Elden ele veriliyor
Ondan gelgen har kagız	Ondan gelen her mektup
Qıyınlıqğa çıdağan	Zorluklara dayanan
Taşkentdeği ulan, qiz	Taşkentdeki oğlan, kız
10.	
Yaşlarına Taşkentni	Taşkentin gençlerine
Kagızlar gele yawup	Mektuplar geliyor, hafif sıyrık
Çatırlarda yaşaylar	Çadırlarda yaşıyorlar
Olar üyleri awup	Onların evleri cansıkıcı
11.	
Kagızlarga cewaplar	Mektuplara cevaplar
Yazalar çatırlarda	Yazıyorlar çadırlarda
Har gün darsga yürüyler,	Her gün derse gidiyorlar
Qorquw yoq batırlarda	Korku yok yiğitlerde

SONUÇ

1. Tezimizde Kumuk Türkçesindeki bütün fiiller Kumukça - Rusça Sözlük'ten, tespit edilmiştir. Ancak Kumuk Türkçesiyle yazılmış metinler taranırken edebî dilde kullanılan birçok fiilin bu sözlüğe girmediği görülmüştür. Bu durum Kumukça - Rusça Sözlük'ün yetersiz olduğu ve Kumuk Türkçesinin bütün söz varlığını yansıtmadığını göstermektedir. "Yapı" bölümündeki örnekler Kumukça - Rusça Sözlük'ten (s.19-88), "Çekim" bölümündeki örnekler ise edebî dilde yazılmış dergi ve kitap metinlerinden alınmıştır (s.89-169).

2. Kumuk Türkçesinde kullanılmakta olan fiil yapan ekler, isimden fiil yapan ekler ve fiilden fiil yapan ekler şeklinde incelenmiştir. Eklerin getirildiği tabanlara Eski Türkçe ve Türk lehçelerinde de rastlanmıştır. Eski Türkçede isim ve fiil tabanlarında yer alan dil özelliklerinin Kumuk Türkçesinde de yaşadığı görülmüştür.

bar- "gitmek" s. 21 *min-* "binmek" s.23 *en-* "inmek" s.20
ur- "vurmak s.20

3. Fiil yapan eklerin bir kısmı birden fazla ekin birleşmesinden meydana gelmiştir.

güçgüzlen- s. 53 *ötgeril-* s. 72 *suratlandır-* s. 83

kolhozlaşdır- s. 82 *türlendir-* s. 81 *sındırıl-* s. 72

4. Kumuk Türkçesinde farklı dillerden alınan isim türündeki kelimelere Türkçe ekler getirilerek fiiller türetildiği görülmüştür. Bu dilleri alınan kelime

sayısına göre sıralayacak olursak Arapça, Fransızca, Farsça, İngilizce ve Rusça olduğu görülür.

adatlan- s.54 (Ar.adat) çerlen- s.55 (Far.çer)

zakonlaş- s.60 (Rus.zakon) *abstrakla-* s.47(İng.abstrak)
konkretleş- s.59(Fr.konkret)

5. Türemiş fillerin çoğunun tabanlarına ulaşılmıştır. Ancak tabanlarına ulaşılamayan fiiller de vardır. Fiil tabanlarının yalnız kullanılmadığı görülmüştür.

üyren- s. 76 *üyret- s. 87*
aldan- s.74 *aldat- s. 85*

6. Türkçede işteşlik ekinin gelmediği fiil tabanlarına Kumuk Türkçesinde -ş işteşlik ekinin geldiği görülmüştür.

geliş- "karşılaşmak" s. 79 *qalış-* "kalmak" s.79
yaraş- "yakışmak" s. 78 *olturuş-* "oturmak" s. 78

7. Basit fillerin bir kısmının Eski Türkçeden ses değişikliğine uğramadan Kumuk Türkçesinde yaşadığı görülmüştür.

bar- ~ bar- s.21 *ber ~ ber- s. 21*
sark- ~ sark- s. 27 *oz- ~ oz- s. 20*

Bu fiiller anlam değişikliğine de uğramamış olarak Kumuk Türkçesinde yer almıştır. Bunun yanısıra Eski Türkçeden Kumuk Türkçesine ses değişikliğine uğrayarak gelen fiiller de görülmüştür.

eğ- > iy- s. 20 *sağ- > sav s. 23* *sev- > süy s. 24*

8. Kumuk Türkçesinde *-t* geçişlilik ekinin fiiller geçişlilik anlamı katmadan kullanıldığı da görülmektedir (bk. s.87).

ayt- "söylemek" s. 21 *qayt-* "dönmek" s.27

9. Kumuk Türkçe'sinde sıfat-fiil ve zarf-fiiller işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan -gan sıfat-fiil ekinin birden fazla fonksiyonu olduğu tespit edilmiştir. Bu ek hem geçmiş zaman hem de geçmiş zaman sıfat-fiili fonksiyonlarında kullanılmaktadır (bk. s. 152)..

ökürgen T.Ç. 91/ 2: 71-26) s.152

Orta Aziyanı ökürgen bugası Üzbek Han

"Orta Asya'nın kükremiş boğası Özbek Han"

"Orta Asyanın boğası Özbek Han kükremiş."

10. Kumuk Türkçesi gramerinde *"olar"* şahıs zamiri kullanıldığı zaman -lar eki kullanılmadığı belirtilmektedir. Kumuk Türkçesiyle yazılmış metinlerde ise kullanıldığı görülmüştür (bk. s. 94).

termildiler (T.Ç. 91/ 2: 28-58)

11. Kumuk Türkçesi gramerinde -ganda zarf-fiil ekinden söz edilmemiştir. Yaşayan Kumuk Türkçesi metinlerinde *-ganda* zarf-fiil ekinin aktif bir şekilde kullanıldığı görülmüştür(bk. s. 166-168).

oynaganda (A.Ç. 85: 7-10) *Yaş çağımda oynaganda s. 166*

KAYNAKÇA

A. TARANAN ESERLER

ALİŞEVA, Şehit Hanum, "*Süy Yıla Süyün"- Şirular-*, Mahaçkala, 1995 181s.

ATAYEV, Bammat, "*Kumuk Tavarıh*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1991. S. 2. s. 69-96.

DAVUTOV, Haybulla, "*Arıgan AtyaTübek*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1993. S. 4. s.60-74.

FATUYEV, Roman, "*Ullubiy Buiynakskiy*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1991. S. 4. s.3-38.

HACİYEV, A.M. "*Yaşar Uçun Yer Tarıg*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1991. S. 2 s.10-14.

İBRAHİMOV, İ. "*Nasip Qayda Barasan*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1992. S. 1 s.63-70.

MAMAYEV, Aynutdin, "*Kaplannı Hızı Bulan*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1992. S.1 s. 25-45.

MANTAYEVA, Umurkursun, "*Qart Busam Da Kulturnıy Qatınman*", Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1991 S. 2 , s.51-55.

MECİDOV, Abdulmecit, *"Aq Çeçekler -Şirular-"*, Mahaçkala, 1985, 72 s.

MECİDOV, Abdulmecit, “*Bağlılığım”-Şirular*- Mahaçkala, 1988 925 s.

MİNATULLAEV, Mahammat Şapi, “*Utdurdum*” Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1993 S 4 s. 78-82.

SOLTANBEKOV, S. “*Yılanlar Bulan Betge Bet*”, Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1992 S.1, s.79-84

SULTANOV, Kamil, “*Quşlar Qaytaganda*”, Mahaçkala, 1966. 805 s.

SABAEV, İbrahim, “*Namartnı Çırağı Yanmas*” Tang Çolpan Dergisi, Mahaçkala, 1991 S.2 s.23-35.

B. FAYDALANILAN ESERLER

ARAT, Reşit Rahmeti, “Türk Şivelerinin Tasnifi Tecrübeleri”, Makaleler Cilt: I hzl.: Osman Fikri Sertkaya, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987s.73-149.

ATALAY, Besim, Divanü Lügati’t-Türk Dizini-İndeks, Ankara, 1995.

BALA, Mirza, “Kumuklar” maddesi İslam Ansiklopedisi Cç6s.986.

BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Ankara, 1996.

BASKAKOV, N.A. Vuedenie İzuçenie Türkskiy Yazıkov, Moskova, 1962.

BATIRMURZA, A. N. Kumuk Tilni Grammatikası, Dağıstan Eğitim Fakültesi, Mahaçkala, Dağıstan Eğitim, 1982 92s.

BENZİNG, J. “Kumükische Fundamanta I”, Tarihi Türk Şiveleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1984. s. 391-407.

BENZİNG, Johannes, “Türk Dillerinin Sınıflandırılması”, Tarihî Türk Şiveleri, hzl.: Mehmet Akalın, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara,1979 s.1-14

BÜYÜK RUSÇA SÖZLÜK, E.Mustafayeva-B.G.Şerebinin, Multilingual Yabacı Dil Yayınları, İstanbul, 1995.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Kumuk Türkleri”, Türk Kültürü S.17, Mart 1964 s.9-12

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu, “Kırgız Türkçesi” Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-Fiil- Basit Çekim,(Editör:Ahmet B. Ercilasun),Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu, “Kırgız Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, (Editör: A. Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, 2007 481-542.

ÇOBANZADE, Bekir, Kumuk Dili ve Edebiyatı Tetkikleri, Bakü, 1926 105 s.

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.

DİLEK, Figen Güner, Altay Türkçesinde Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

DİMİTRİYEV, Nikolay Konstantinoviç, Grammatika Kumıkskogo Yazıka, Akademiya Nauk Soyuza İnstitut Yazıka i Pismennosti, Moskova-Leningrad, 1940 203 s.

ERGÖNENÇ, Dilek, Nogay Türkçesinde Fiil, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998.

ERCİLASUN, Ahmet, Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, Türk Dünyası Üzeine Makaleler-İncelemeler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.

EREN, Hasan, “Kumuk Türkleri” Türk Ansiklopedisi, C.22, s. 349.

ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983.

ERSOY, Habibe, Başkurt Türkçesinde Kip, Gazi Üniversitesi Sosyal Bili,mler Enstitüsü, Doktora Tezi,Ankara,2007.

ERSOY, Habibe Yazızı, “Başkurt Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, (Editör: A.Bican Ercilasun),Akçağ Yayınları,Ankara, 2007 749-810

GABAİN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın). Ankara, 1996.

GRONBECH, K. Türkçenin Yapısı (Çev. Mehmet Akalın), TÜRK Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiller, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, Karahanlı Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

HACIYEV, Abdulhakim M. “Kumukların Tarih ve Kültürü”, Çev.Çetin Pekacar, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi C.20 Kumuk Edebiyatı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

HANGİŞİEV, C.M. Kumuk Til - Morfologya, Dağıstan Devlet Üniversitesi Yayınları, Mahaçkala, 1995.

İNAN, Abdulkadir, “Kumuklar” maddesi, Türk Ansiklopedisi C.22, s. 351.

KASAPOĞLU, Hülya, Modern Uygur Türkçesinde Fiil, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ GRAMERİ I FİİL-BASİT ÇEKİM-TDK Yayınları, Ankara, 2006.

KERİMOV, İbrahim, Qucurlu Grammatikası, Dağıstan Eğitim Fakültesi, Mahaçkala, 1982, 92 s.

KİRİŞOĞLU, Fatih, Yakut Türkçesinde Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

KORKMAZ, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

KUMUKÇA-RUSÇA SÖZLÜK, Redaktör: Z.Z.Bammatov, Sovyet Ansiklopedisi Yayınları, Moskova, 1969.

LEVİTSKAYA, L.S. “Kumukskiy Yazık” Yazıki Mira Türkskie Yazıki, Rus Bilimler Akandemisi, Bişkek, 1997.

MAGOMMEDOV, A.G. “Kumukskiy Yazık” Yazıki Narodov, SSSR II, Moskova, 1966 s.194-212.

NASKALİ, E.Gürsoy, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

NEMETH, Gyula, Kumuk Balkar Lehçeleri Sözlüğü, (Çev. Kemal Aytaç). Ankara, 1990.

ÖZTÜRK, Rıdvan, Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

PEKACAR, Çetin, Türkiye Kumukları Ağzı, Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986.

PEKACAR, Çetin, “Kumuk Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara, 2007 s.938-1008.

PEKACAR, Çetin, “Kavimler Kapısı Dağıstan”, Türk Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, S.432, Nisan 1999 s.210-217.

TEKİN, Talat, “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, Erdem C.5 s.13, Ocak 1989s.C. 10 Ankara, 1991 s. 164-165.

UYANIK, Osman, “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi” Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 12, Konya, 2002 s. 229-250.

ZUHAL, Yüksel, Kırım, Kazan, Başkurt Türkçesinde Fiil, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

ÖZET

BAŞAR, Sema, Kumuk Türkçesinde Fiil, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Bu tezde Kumuk Türkçesinde fiiller, sıfat-fiil, zarf fiil ekleri ve bunların fonksiyonları incelenmiştir.

Kumuk Türkçesindeki fiiller Kumukça- Rusça Sözlükten taranmıştır. Sözlükte toplam 2095 basit ve türemiş yapıda fiilin olduğu tespit edilmiş, bunlar değerlendirilerek tezde kullanılmıştır.

Tezin yapı ve çekim bölümlerinde ekler hakkında bilgi verilerek eklerle ilgili değerlendirme, o ekle türemiş olan fiil örnekleriyle desteklenmiştir. Çekim bölümünde ayrıca örnek fiil çekimleri yapılmıştır.

Fiil çekimi incelenirken Türkiye Türkçesindeki bir kipi Kumuk Türkçesinde karşılayan birden fazla şekil olduğu görülmüştür. Bu çekimlerden bazıları Kumuk Türkçesi gramerlerinde bulunurken (çoktan geçmiş zaman) bazıları incelenen metinlerde görülmemiştir. Çekimlerin bazıları düzenli değildir.

Anahtar kelimeler: fiiller, çekim, Kumuk Türkçesi, fiillerin yapıları, işlev

SUMMARY

BAŞAR, Sema, in Kumuk Turkish Verbs, Master Thesis, Ankara, 2010

In this thesis, verbs, adjective verbs, adverbs, verb affixes in Kumuk Turkish and their were examined.

The verbs in Kumuk Turkısh are searched from Kumuk-Russian dictionary. Totally 2095 verbs are found in the dictionary, they have been evaluated and as result of this evaluation examples from the original ones are used in the thesis.

In the structure and conjugation chapter of the thesis. In the structure and conjugation chapter of the thesis, information about affixes is given, then evaluation of the affixes is supported with examples of the verbs that derived with these affixes. In the conjugation chapter of the thesis, there is an examples of verb conjugation.

As we examinethe verb conjugation, we saw that there are several froms in Kumuk Turkish that are equivalent to moods in Turkish. Some of these conjugations appear in Kumuk Turkish grammer (past tense) but they did not appear in the texts that were examined for this thesis. Some of these conjugations are not regular.

Key Words: verbs, conjugation, Kumuk Turkish, structures verbs, function